

NATIONAL OPEN UNIVERSITY OF NIGERIA

SCHOOL OF ARTS AND SOCIAL SCIENCES

DEPARTMENT OF LANGUAGES

COURSE CODE: IGB 421

COURSE TITLE: ISSUES IN THE SYNTAX OF IGBO

IGB 421

ISSUES IN THE SYNTAX OF IGBO

Odee: Dkt. George Elochukwu Onwudiwe
Ngalaba Amụmamụ Igbo, Afrịka na Nzikọrịtaozi
Mahadum Nnamdi Azikiwe Ọka, Naijirịa
(Department of Igbo, African and Communication
Studies, Nnamdi Azikiwe University, Awka,
Nigeria)

Onye Òdezi Ihe Ọmụmụ: Profeso Greg O. Obiamalu
Ngalaba Lingwistiks,
Mahadum Nnamdi Azikiwe Ọka, Naijirịa
(Department of Linguistics, Nnamdi Azikiwe
University, Awka)

Onye Nchịkwa Ihe Ọmụmụ: Profeso Herbert Igboanusi
Ngalaba AmụmamụAsụsụ na Asụsụ Afrịka,
Mahadum Ibadan, Naijirịa
(Department of Linguistics and African
Languages, University of Ibadan, Nigeria)

NATIONAL OPEN UNIVERSITY OF NIGERIA

NDINA

IHU

Mkpólite

Mbunuche Izugbe

Ebumnobi Ihe Ọmụmụ

Nkọwa Ihe Ọmụmụ

Ngwa Ihe Ọmụmụ

Yunit Ihe Ọmụmụ

Edensibia/Akwụkwọ ọgụgụ ga

Nnwale

Ihe Omume

Ule Mmechi na Enyem-Maakị

Usoo Enyem-Maakị

Ndina ihe ọmụmụ

Ka a ga-Esi Ritekarịcha Uru Ihe Ọmụmụ a

Ndị Nkuzi na Ihe Nkuzi

Nchịkọta

Mkpolate

IGB 421 bụ ihe omumụ nwere kredit abuo, nke a na-eme n'afọ nke anọ n'otu agba agumakwukwo simesta. E dere ya maka umu akwukwo na-eme Igbo kpomkwem. O nwere yunit ihe omumụ iri na asato. Yunit ndi a meturu aka n'ihe gbasara utomasu Igbo kpomkwem. Nkwa na omumaatu niile e webatara n'akwukwo a sitere n'Igbo Izugbe nke bu asusu agumakwukwo na kwa asusu jikoro ndi Igbo niile onu.

Onye nduzi ihe omumụ a ga-akowara gi ihe kosu a na-ekwu maka ya, akwukwo di iche iche a ga-agu, na ka i ga-esi jiri ha ruo oru. O ga-ekwu oge ole yunit ihe omumụ o bula nwere ike iwe na ka a ga-esi mee ihe omume so ya. O di mkpa na a ga na-aga klaas ka nwata akwukwo na ndi nkuzi ya nwee ike kparita gbasara ihe njamahu nwere ike idaputa n'ihe omumụ a.

Ebumnobi Izugbe

E mebere kosu a iji kwaa ihe gbasara ufodu isiokwu n'amumamu Sintaaks Igbo. asusu. Ihe ndi gbara okpurukpu a na-atu anya ha bu:

- a. ime ka nwata akwukwo ghotawanye isiokwu ufodu gbasara Sintaaks Igbo ndi kwesiri ka e lebaa ha anya nke oma n'ih ihe mgbagwojuanya e nwere gbasara ha.
- b. ikowaghari ngwaa na nsogbu di na nkewa ya, ikowa ngalaba ngwaa, nsinangwaa, mgbakwunye na udi ya di iche iche.
- ch. Ikowa tens na aspekt, udid ha, na usoro nziputa ha.
- d. Ikowaghari nkowaaha, nnochiaha, mbuuzo na kwa nkejasusu keoru ndi ozo.

- e. ikowa mmeju na oduahiri, mmetuta ha na kwa ndiiche di n'etiti ha.
- f. ikowa nsogbu edide Igbo ya na mgbanwe na mmepe na-emetuta asusu site n'amumamu komputa.

Ebumnobi Ihe Omumu Kpomkwem

Yunit ihe omumu niile di n'akwukwo a nwegbadoro ebumnobi nke ha. O di mkpa na nwata akwukwo ga-agu ebumnobi nke o bu la tupu o malite ileba anya na nkuzi di n'okpuru ya. A turu anya na a gbasoo usoro a bido n'isi ruo na njedebe ihe omumu a, na nwata akwukwo ga-enwe ike:

- a. ikowa ngwaa, nsogbu di na nkewa ya, nsinangwaa na ngalaba ngwaa, tinyere mgbakwunye na udi ya di iche iche.
- b. kowaa tens na aspekt, mmetutaha, udid na usoro nziputa ha.
- ch. ikowami nkowaaha, nnochiaha, mbuuzo na nkejasusu keoru.
- d. ikowa mmeju na oduahiri, mmetuta ha na ka ha si di iche.
- e. ihuta mkpa isu na ide Igbo nke oma di tinyere inwe nghota na mmasi n'iji asusu Igbo bagide amumamu komputa maka nkwalite asusu Igbo.

Usoro kossu

Ije mee kossu a nke oma ma meruo ya n'isi, o di mkpa na nwata akwukwo guru yunit o bu la, guo akwukwo ogugu a tuputara, na kwa akwukwo ndi ozo NOUN weputara. Nkeji o bu la nwere ihe omume nke onwe so ya. N'agbata di iche iche na kossu a, a turu anya na a ga-ezite ihe omume ndi ahụ e mere maka ntule. O ga-ewe ihe di ka izu uka iri abuo na otu iji mecha kossu a. Na ngwucha kossu a, e nwere ule

mmechi. E deputara ihe niile gbasara kọọsụ a n'ebe a. A ga-eweputa oge guo nkeji o bula ofuma ka e nwee ike mee kọọsụ a ofuma ma mechaa ya n'oge.

Ngwa kọọsụ a

Ihe ndi ha na kọọsụ a so gunyere:

1. yunit ihe omumu
2. akwukwo ogugu
3. Fajl ihe omume
4. Oge Nziputa ihe amutarala

Yunit Ihe Omumu

MODUL 1 NGWAA NA NSOGBU DI NA NKEWA YA

Yunit 1: Nkowaghari Ngwaa Igbo

Yunit 2: Nsogbu di na Nkewasi Ngwaa Igbo

Yunit 3: Ngalaba Ngwaa na Nsinangwaa

Yunit 4: Mgbakwunye: Udi na Oru ya

MODUL 2 TENS NA ASPEKT IGBO

Yunit 1: Tens: Nkwa, Udid na Usoro Nziputa ya

Yunit 2: Aspekt: Nkwa, Udid na Usoro Nziputa ya

Yunit 3: Echiche Na Nghota Dị Iche Iche Gbasara Aspekt Na Tens

MODUL 3 NKOWA AHA NA NKEJISUSU KEORU

Yunit 1: Nkowaaha

Yunit 2: Nnochiaha

Yunit 3: Mbuuzo

Yunit 4: Mgbakwunye Mgbati

MODUL 4: MMEJU NA AHIRIOKWU DI ICHE ICHE

Yunit 1: Mmetuta Mmeju na Oduahiri

Yunit 2: Mmeju

Yunit 3: Oduahiri

Yunit 4: Ndiche di n'Etiti Mmeju na Oduahiri

Yunit 5: Ahiri Ndabe

MODUL 5: NSOGBU EDIDE TINYERE KOMPUTA NA ASUSU

Yunit 1: Ndekọ na Ndesa Ufodu Mkpuruokwu Igbo

Yunit 2: Komputa na Asusu

Modul 1 ga-edubanye gi n'amumamu nkowaghari ngwaa, nsogbu nkewasi ngwaa, ngalaba ngwaa na nsinangwaa, tinyere mgbakwunye na udi ya di iche iche. Modul 2 lebara anya na tesi na aspekti; nkowa ha, udiri na usoro nziputa ha. Modul 3 kowaghari nkowaaha, nnochiaha, mbuuzo na nkejiasusu keoru. Modul 4 na-akowa mmeju na oduahiri; mmetuta na ndiche ha. Yunit 5 huru maka nsogbu edidi mkpuruokwu Igbo ufodu tinyere amumamu gbasara asusu na komputa. E nwere yunit iri na asato n'ihe omumu a. Yunit o bula nwere ihe omumu a ga-amu n'otu izu. O gunyere ebumnobi nkuzi, ntuzi aka ihe omumu, akwukwo ogugu, ihe omume nke onwe na ihe omume onye nkuzi ga-amaaki. Ihe ndi a niile na-enye aka n'imejuputa ebumnobi yunit o bula na kwa nke kosu a.

Akwukwo Ogugu

Ngwa nkuzi a bu akwukwo kachasi mkpa n'ihe omumu a, mana i nwere ike igu akwukwo edensibia, e duputara n'ebe a iji gumi kosu a nke oma.

Ihe omume

E kewara ihe omume a ga-eme n'ihe omumu a uzọ abuo: ihe omume onye nkuzi ga-amaaki na ule odide. Oge a na-eme ihe omume ndi a, a turu anya na a ga-etinye ihe niile a mutara n'ihe omumu a n'oru. Nwata akwukwo ga-ezigara onye nkuzi kosu a ihe omume niile o mere maka nlele etu oge ihe omumu a na kwa fail ihe omume si kwu. Ihe omume nlele ga-ebu pasent iri ato (30%) n'ime pasent 100% ihe omumu a.

Ihe Omume Onye Nkuzi ga-Amaaki

E nwere ihe omume onye nkuzi ga-amaaki na ngwucha yunit o bula. A turu anya na nwata akwukwo ga-eme nke o bula n'ime ha. Onye nkuzi ga-amaaki ha niile ma

horo maaki ato o bua kachasi mma iji nweta maaki nnwale ngawanye. Ihe omume nke o bua n'ime ha bu pasent iri (10%).

Nwata akwukwo mecha ihe omume o bua, o ga-ewere ya na fom ihe omume zigara ha onye nkuzi. O ga-agba mbo hu na ha ruru onye nkuzi aka tupu oge e nyere maka nke a agafee. Ka o sila di, o buru na o nwere ihe ga-eme na i gaghị enwe ike imecha ihe omume a tupu oge e nyere eruo, i ga-akpoturu onye nkuzi gi rioro ya ka o nyetukwuo obere oge.

A gaghị enye nwata akwukwo oge o bua ma o buru na oge e nyere maka iziga ihe omume agafechaala, belu so n'onodu ajo odachi.

Ule Ikpeazu na Enyem-maaki

Ule ikpeazu maka IGB 421 ga-ewe awa abuo nke ga-ebu pasent iri asaa (70%) n'ime maaki ihe omumu niile. Ule ikpeazu ga-adikwa ka ajuju e zutere n'ime omume di iche iche e merela. A ga-anwale nwata akwukwo n'ime niile a kuziiri ya n'ime omumu a. O ga-agba mbo hu na o ji oge e nwere n'agbata mmecha nkuzi ikpeazu na ule gugharia ihe niile e mere n'ime omumu a. O ga-abakwara ya uru ma o gugharia ihe omume nke onwe na ihe omume onye nkuzi nyere tupu ule eruo.

Usoro Enyem-maaki

Tebul na-esote na-egosi etu a ga-esi nye maaki n'ime omumu a.

Nnwale	Maaki
Ihe omume 1- 4: maaki n'ime ato kachasi mma =(10% x 3)	30%
Ule ikpeazu	70%

Mgbako	100%
--------	------

Ndina Ihe Omumu a

Yunit	Isi okwu	Emereme kwa izu	Ihe omume
	Mgbazi ihe omumu	1	
Modul 1: NGWAA NA NSOGBU DI NA NKEWA YA			
1	Nkowaghari Ngwaa	2	
2	Nsogbu di na Nkewa Ngwaa	3	
3	Ngalaba Ngwaa na Nsinagwaa	4	
4	Mgbakwunye: Udi na Oru ya	5	Ihe omume 1
Modul 2: TENSI NA ASPEKTI			
1	Tensi: Nkwa, Udi na Usoro Nziputa ya	6	
2	Aspekti: Nkwa, Udi na Usoro Nziputa ya	7	
3	Echiche na Nghota di Iche Iche Gbasara Aspekti na Tensi	8	Ihe omume 2
Modul 3: NKQWAAHA NA NKEJASUSU KEORU			
1	Nkwaaha	9	
2.	Nnochiaha	10	
3.	Mbuuzo	11	
4.	Mgbakwunye Mgbati	12	Ihe omume 3

Modul 4: MMEJU NA AHIRIOKWU DI ICHE ICHE			
1.	Mmetuta Mmeju na Oduahiri	13	
2.	Nkowa Mmeju	14	
3.	Nkowa Oduahiri	15	
4.	Ndiche di n'Etiti Mmeju na Oduahiri	16	
5.	Ahiri Ndabe	17	Ihe omume 4
Modul 5: NSOGBU EDIDE TINYERE KOMPUTA NA ASUSU			
1.	Ndeko na Ndesa Ufodu Mkpuruokwu Igbo	18	
2.	Komputa na Asusu	19	Ihe omume 5
	Nkuzinwo	20	
	Ule	21	
	Mgbako	21	

Ka a ga-esi ritekaricha uru n'ihe omumu a

N'udi agumakwuko oteaka a, yunit nkuzi na-anochi anya onye nkuzi mahadum. Uru nke a bara bu na o na-eme ka e nwee ike guo ma mee ihe omume di na ngwa nkuzi etu o si masi onye, n'ebe na oge o ji choo. Ya ka o ji di mkpa na nwata akwuko hutara nke a di ka igu ihe nkuzi karja ige onye nkuzi na klasi. Etu onye nkuzi ga-esi nye nwata akwuko ihe omume na klasi ka nkeji ihe omumu a si nye gi ihe omume i ga-eme n'ebe o kwesiri.

A haziri yunit niile n'otu usoro. Isi nke mbu na yunit o bua bu ndubanye n'isiokwu a ga-akuzi na yunit ahu, na etu yunit ahu si metuta nkeji nkuzi ndi ozo. Nke na-eso ya bu ebumnobi nkuzi. Nke a na-akowa ihe e kwesiri ima ma e mecha ihe omumu. O di mkpa ka nwata akwuko na-atule ntuzi aka na ebumnobi ndi a mgbe o na-agu

akwukwo a. I guchaa yunit o bula, I kwesiri itule ma i mejuputara ebunmobi ndi ahụ ma o bu na i mejuputaghị ha. O buru na i na-eme etu a kwa mgbe, i ga-eme ofuma n'ihe omumu a.

E nwere ihe omume nke onwe na ngwucha yunit o bula; usa ha dikwa n'ime ihe omumu o bula. Ime ihe omume ndi a ga-enyere nwata akwukwo aka imejuputa ebunmobi yunit o bula ma kwado gi maka ihe omume n'ule ga-eso ya. Nwata akwukwo ga-agba mbo mee ihe omume o bula n'oge kwesiri na yunit o bula. E nwechara atụ e nyere na yunit o bula; i kwesiri itule ha ma i rute na ha.

Ndi nkuzi na ihe nkuzi

E weputara awa asato maka ikuzi ihe omumu a. A ga-agwa nwata akwukwo ubochi, oge na ebe a ga-eme nke a tinyere aha na akara ekwe-nti onye nkuzi. A ga-eme nke a ozigbo e tinyere gi n'otu nkuzi.

Onye nkuzi ga-amaaki ma dee gbasara ihe omume niile umu akwukwo mere; o ga-etinye uchu n'ima ma ha na-aga n'ihu ma ha na-ada ada, ka ha na-enwe njamahu iji hu na o nyeere ha aka n'ebe kwesiri mgbe oge nkuzi ihe omumu na-aga n'ihu. Nwata akwukwo ga-agba mbo hu na o zijeere onye nkuzi ihe omume nke o mere tupu oge e nyere agafee. O ga-amaaki ya ma zighachitere ya ya n'oge n'adighi anya.

Nwata akwukwo kwesiri ikpoturu onye nkuzi ya n'ekwe-nti ma o bu na 'e-mail' ma o buru na o choo enyemaka. I kwesikwara ikpoturu onye nkuzi gi ma o buru na:

- i ghotaghị akuku ihe omumu, yunit ma o bu ihe ndi e nyere gi guo.
- ihe omume nnwale onwe na-enye gi nsogbu.
- i nwere ajuju ma o bu na ihe omume na-enye gi nsogbu
 - i nwere ajuju n'ihe onye nkuzi gi kwuru banyere ihe omume ma o bu banyere maakị e nyere gi n'ihe omume gi.

Nwata akwukwo ga-agba mbo gaa ogbakọ nkuzi ga. O bu naani ohere ahụ ka o nwere ihu ndi nkuzi ya ihu na ihu ma juo ajuju ndi a ga-aza ya ozigbo. Ha nwere ike ikwu maka nsogbu o bula o na-enwe gbasara ihe omumu ya. Iji rite elele na nkuzi a, i kwesiri idetu ajuju niile i nwere tupu i jebe klasi. I ga-erite nnukwu uru ma i sonye na nkuzi n'uju.

Nchikota

E mere IGB 421 ka o nyere nwata akwukwo aka imata ihe niile kwesiri gbasara sintaaks Igbo n'ogo agumakwukwo nke a. Mgbe i ga-emecha koso a, i ga-enwe ike kowamie ngwaa, etu e si ekewa ya, ngalaba ya na mkpurukwu ndi e si na ngwaa enwete. I ga-amata maka tensi na aspekti, udiri ha na ka e si eziputa ha. Nwata akwukwo ga-amatawanye ihe banyere nkowaaha, nnochiaha na mbuzo na kwa nkejasusu keoru. I ga-aghotakwa ihe bu mmeju na oduahiri, mmetuta ha na ndiche ha. N'ikpezu odide mkpurukwu Igbo ndi na-agbagwoju anya ga-edowanye gi anya tinyere na i ga-amutakwu ihe banyere asusu na komputa na uru amumamu komputa baara asusu Igbo.

Ekwenyere m na ihe omumu a ga-enye gi obi utu na afu ojuju. Atukwara m anya na i ga-eme nke oma n'ihe omumu a. Ndeewo!

Yunit Ihe Ọmụmụ

E nwere nkeji ihe ọmụmụ iri na asatọ na ọọsụ a dị ka e si depụta ha ebe a;

MODUL 1 NGWAA NA NSOGBU DỊ NA NKEWA YA

Yunit 1: Nkọwaghari Ngwaa Igbo

Yunit 2: Nsogbu dị na Nkewasi Ngwaa Igbo

Yunit 3: Ngalaba Ngwaa na Nsinangwaa

Yunit 4: Mgbakwunye: Ụdị na Ọrụ ya

MODUL 2 TENSI NA ASPEKTI IGBO

Yunit 1: Tensi: Nkọwa, Ụdịdị na Usoro Nziputa ya

Yunit 2: Aspekti: Nkọwa, Ụdịdị na Usoro Nziputa ya

Yunit 3: Echiche Na Nghota Dị Iche Iche Gbasara Aspekti Na Tensi

MODUL 3 NKỌWA AHA NA NKEJISỤSỤ KEQRỤ

Yunit 1: Nkọwaaha

Yunit 2: Nnọchiaha

Yunit 3: Mbuuzo

Yunit 4: Mgbakwunye Mgbati

MODUL 4: MMEJU NA AHIRIOKWU DI ICHE ICHE

Yunit 1: Mmetuta Mmeju na Oduahiri

Yunit 2: Mmeju

Yunit 3: Oduahiri

Yunit 4: Ndiiche di n'Etiti Mmeju na Oduahiri

Yunit 5: Ahiri Ndabe

MODUL 5: NSOGBU ODIDE TINYERE KOMPUTA NA ASUSU

Yunit 1: Ndeko na Ndesa Ufodu Mkpuruokwu Igbo

Yunit 2: Komputa na Asusu

MODUL 1 NGWAA NA NSOGBU DI NA NKEWA YA

Yunit 1: Nkwaghari Ngwaa

Yunit 2: Nsogbu di na Nkewasi Ngwaa

Yunit 3: Ngalaba Ngwaa na Nsinangwaa

Yunit 4: Mgbakwunye: Ụdị na Ọrụ ya

Yunit 1 Nkọwaghari Ngwaa

Ndina

1.0 Mkpelite

2.0 Mbunuche

3.0 Isi Ndina

3.1 Nkọwaghari Ngwaa

3.2 Nke na Ụdị Ngwaa

4.0 Mmechi

5.0 Nchikota

6.0 Ajuju Onye Nkuzi ga-amaaki

7.0 Edensibia/Akwukwo Ogugu ga

1.0 Mkpelite

N'ihe omumu mbu e mere gbasara ngwaa, a kowara na ngwaa bu nkeji asusu di oke mkpa n'asusu Igbo. E mere ka o doo anya na ngwaa di nnukwu mkpa maka nghota ahirjokwu o bu. Na yunit a, a ga-akowakwu ihe gbasara ngwaa.

2.0 Mbunuche

Na ngwucha ihe omumu a, a turu anya na nwata akwukwo ga-amuta:

- nkowaghari ngwaa

- ka asụsụ Igbo siri buru asụsụ ngwaa

3.0 Ndina Kpomkwem

3.1 Nkpwaghari Ngwaa

Ngwaa, di ka aha ya siri di, bu nkeji asusu ahu nke na-agwa anyi maka ihe isi ahiri mere, ihe o na-eme na ihe o ga-eme, onodu ya, odidi ya na mbunuche ya n'ahiri okwu. N'asusu Igbo, ngwaa bu mkpuru okwu na-anabata mgbakwunye. Udi mgbakwunye na-esite na ngwaa di uzọ abuo gbara okpurukpu: (1) nke mflexshon/nke njiegosi na nke njiemeputa (Uba-Mgbemena, 2009). Ngwaa nke mflexshon bu nke e ji egosi usoro asusu, ebe nke njiemeputa bu nke a na-eji emeputa nkeji asusu ozo.

Omuma atu (1) Ngwaa Nwere Mgbakwunye nke mflexshon (Njiegosi)

Ihe ngosi	Isi ngwaa	Udi ihe ngosi
(1) Tens	chi sa	chiri sara
(2) Aspekt	kwu ko	ekwuola akola
(3) Muud	Si kwe	sie kwee
(4) Nju	be cho	ebela achoghi

Asusu Igbo bu Asusu Ngwaa

Nnukwu mkpa ngwaa di n'asusu Igbo mere e ji asi na asusu Igbo bu asusu ngwaa. Mkpa ahu na-aputa ihe n'ihu na ahiri okwu enweghi ngwaa n'Igbo anaghi abucha ahiri okwu zuru oke. Ozo kwa, a na-esi na ngwaa emebe okwu ohuru, wee na-abawanye onoghu mkpuru okwu Igbo. O bukwa naani ya na-enwe mgbakwunye na nkeji asusu niile Igbo nwere. Ngwaa na-emeputara nkeji asusu ndi ozo okwu ohuru, mana e nweghi nkeji asusu e si na ya emeputa ngwaa.

Ọmụma atụ (2)

(a) i --> i + re --> ire

i --> i + ta --> ita

Okwu ndị e ji 'i' na 'i' nweta bụ enwe-ebe, ya bụ mfinitiv.

(b) u --> u + kwe --> ukwe

u --> u + kọ --> ukọ

N'ebe a, okwu ndị e ji 'u' na 'u' wee meputa bụ aha.

(ch) o --> o + gbu --> ogbu (ogbu akwụ)

o --> o + kụ --> okụ (okụ ekwe)

site n'igbakwunye 'o' na 'o' n'isi ngwaa, okwu a na-enweta bụ aha ome (omee ma o bụ onye na-eme ihe).

4.0 Mmechi

Yunit a kowara na ngwa bụ nkejasusụ kacha pụta ihe n'asusụ Igbo. O bụ otu nkejasusụ na-anabata ụdị mgbkwunye dị iche iche jiri ziputa ụdị nghota dika iche iche. A kowaara gi na e si na ngwa emeputa ụdị mkpuruokwu mana o nweghi mkpuruokwu e si na ya emeputa ngwaa.

5.0 Nchikota

Ihe omumu a kuziri na ngwaa bụ ike asusụ Igbo. O bụ uzọ asusụ Igbo si eto. A na-akpo Igbo asusụ ngwaa maka na o bụ nay a ke e si enwete ụdị mkpuruokwu dị iche iche juputaara n'asusụ Igbo. Ụdị mgbakwunye e tinyere na ngwaa ga-ekwu ụdị mkpuruokwu a ga-emeputa.

6.0 Ajuju Onye Nkuzi ga-amaaki

1. N'uche gi, olee ihe mere e ji asi na asusụ Igbo bụ asusụ ngwaa?
2. Deputa ma kowaa ihe ndi e ji amata ngwaa.
3. "Ahirjokwu ngwaa adighi na ya di ka ofe nnu adighi". Kowaa okwu a.

4. Jiri atụ dị mma gosi ụdị mkpuruokwu e si na ngwaa enwete.

7.0 Edensibịa/Akwụkwọ Ọgụgụ ga

Emenanjo, E. N. (1991). *Nchikota Asụsụ na Ụtoasụsụ Igbo Izugbe*. Ikeja:

Longman Nigeria.

Uba-Mgbemena, Asonye (2009). *Ntọala Usoroasụsụ Igbo*. Obosi: Pacific College Press.

Yunit 2: Nsogbu Dị na Nkewa Ngwaa

Ndịna

1.0 Mkpọlite

2.0 Mbunuche

3.0 Isi Ndịna

3.1 Nsogbu Dị na Nkewa Ngwaa

3.2 Nke na Ụdị Ngwaa

4.0 Mmechi

5.0 Nchikota

6.0 Ajuju Onye Nkuzi ga-amaaki

7.0 Edensibịa/Akwụkwọ Ọgụgụ ga

1.0 Mkpọlite

Na yunit nke mbụ, a kuziri maka ngwaa. A kowara ka asụsụ Igbo siri buru asụsụ Ngwaa tinyere na a na-esite na ngwaa emeputa nkejasusụ ndi ozo mana o nweghi nkejasusụ e si na ya emeputa

ngwaa. Na omumụ ihe nke a, a ga-akwaa ihe dị iche iche e nwere ike igbado ukwụ na ha were kewaa ngwaa.

2.0 Mbunuche

A tūrụ anya na nwata akwukwọ ga-amuta ihe ndi a na njedebe ihe omumụ a:

- ihe nhiaahụ di n'ikewa ngwaa n'asusu Igbo
- ihe ndi a na-agbado ukwụ na ha iji kewaa ngwaa
- imata udi ngwaa di iche iche

3.0 Isi Ndina

3.1 Nsogbu Di na Nkewa Ngwaa

Ngwaa bu nkejiasusu di omimi ma na-agbagwojukwa anya. Nsogbu a na-enweta na nkewasi ngwaa na-esite n'otutu ebe e nwere ike igbado ukwụ wee kewaa ya.

E nwere ike igbado ukwụ n'ebe ndi a wee kewaa udi ngwaa e nwere n'Igbo.

- (a) Nkeji okwu ole di n'isi ngwaa
- (b) Ndi nkwururu onwe na-ndi ndabe
- (ch) Mputara na nghota chi ya (Emenanjo, 1991: 79).
- (d) Ngwaa inwe nnara (ibu ngwa mfe)
- (e) Ngwaa enweghi nnara (ngwaa efe)
- (f) Ibu ngwaa njiko (kopula) na
- (g) Abungwaa njiko
- (gb) Ibu ngwaa nsọ (ngwaa fainait) na
- (gh) Ngwaa adinsọ (Uba-mgbemena, 2009: 41).

Ajuju Nnwale 2

1. Kowaa nsogbu di iche iche a na-ezute n'ikewasi ngwaa?

3.2 Nkenudi Ngwaa

Di ka nghota e nwere gbasara ngwaa na-abawanye, a choputara na e nwere ihe ole na ole e nwere ike iledo anya were kewaa ngwaa n'asusu Igbo di ka e siri deputa ha na 3.1. N'ebe a, a ga-eleba ufodu n'ime ihe ndi na-enye aka n'ikewa ngwaa.

(1) Site na Nkeji Okwu

O buruna e ledo anya na nkeji okwu di n'isi ngwaa Igbo, a ga-enweta udi ngwaa abuo ndi a (Emenanjo, 1991)

Ngwaa mfe
Ngwaa ukwu

Ngwaa Mfe

Ihe bu ngwaa mfe bu nke o bu naani otu nkeji okwu ka o nwere n'isi ngwaa ya

Omuma atu (3):

- (a) pe – (mpe)
- (b) gwu – (egwu)
- (ch) ti – (mkpu)
- (d) di – (mma)
- (e) gba – (mgba)
- (f) be – (akwa)
- (g) ri – (nri)

(gb) kwe – (ukwe)

(ii) Ngwaa ùkwù

Ngwa ukwu bụ ngwaa ndị nkeji okwu dị n'isi ngwaa ha karịrị otu nkeji okwu.

Omuma atụ (4):

(a) bete (anụ) (b) siwe (nri) (ch) chọta (ihe) (d) kpọba (oku) (e) dīwa (mma) (f) zuzu (nzuzu)

(2) Site Na Nkwụrụ Onwe Na Ndị Ndabe

Ọ bughị ngwaa ọ bụla nwere ike ịkwụ sọsọ ya n'ahiri okwu. E ledo anya na ndị ga-akwunwuru onwe ha na ndị agaghị akwu, a ga-enwe ụdị ngwaa abụọ:

Ngwazu
Ngwape

(i) Ngwazu

A bịa na ngwazu, ngwaa ndị so na ya ga-akwunwuru onwe ha, ma na-eweputacha mpụtara ahiri okwu ahụ.

(a) –che --> O chere echiche

(b) –chọ --> Ọ chọrọ ego

(ch) -nọkete --> Ọ nọketera nwaanyị nso

(d) -fepu --> O fepuru n'elu ube

(e) -kele --> O kelere ya etu dī mma

(f) -chọta --> Ọ chọtara nwanne ya

(ii) Ngwape (Nnyemaka Ngwaa)

Ngwape bụ ngwaa ndị enweghị ike ikwụ sọsọ ha wee nye mputara ha ebe o zuru oke n'ahiri okwu. A na-akpokwa ha nnyemaka ngwaa. O bụ ngwaa ndị ha na ngwazu na-gakọ.

Omuma atụ (5):

- (a) -na--> O na-eje Owerri
- (b) -ga --> O ga-eje Enugu
 - > O ga ije Enugu
 - > O gaghi eje Enugu
 - > O gaghi ije Enugu
- (ch) -ka --> O ka-eje ulọ unyahụ
 - > O ka-ejerọ ulọ
- (d) kaara--> O kaara eje ulọ unyahụ
 - > O kaara ije ulọ unyahụ
- (e) gaara--> O gaara ije ulọ unyahụ
 - > O gaara eje ulọ unyahụ
- (f) naara--> O naara eje Enugu n'ututu
 - > O naara ije Enugu n'ututu

(3) Site na mputara na nghota chi ha

Mputara na nghota chi bụ mburuputa uwa. E jiri mputara na nghota chi ha kewasia ngwaa, a ga-enwe ụdị ngwaa abụọ ndị a (Emenanjo, 1991: 82):

Ngwaamme
Ngwaandị

(i) Ngwaa mme

Ngwaamme bụ ngwaa ndị na-eziputa ihe a na-eme eme ma o bụ ihe omume.

Ọmụma atụ (6)

- (a) - kwe → ukwe
- (b) - chị → ọchị
- (ch) - nụ → ọnụ
- (d) - gba → (mgba)
- (e) - kwu → (okwu)
- (f) - rịọ → (arịọ)
- (g) - pụ → (n'ụlọ)

(ii) Ngwaandị

Ngwaandị na-egosị ihe enweghị ike ime, ma ọ bụ etu ihe dị ma ọ bụ etu ihe siri dị.

Ọmụma atụ (7):

- (a) bu → (ibu)
- (b) dī → (mma)
- (ch) jọ → (njọ)
- (d) ma → (mma)
- (e) pe → (mpe)
- (f) te → (aka)
- (g) to → (uto/ogologo)

(4) Site n'inwe na enweghị nnara

E lebaa anya na ngwaa ndị nwere na ndị enweghị nnara, a ga-enwe ụdị ngwaa abụọ ndị a (Uba-Mgbemena, 2009: 40):

Ngwaamfe:

Ngwaamfe bụ ngwaa nwere nnara. Ngwaa ndị a na-egosi na ihe isi ahiri mere na-amalite n'isi ahiri, jedewe na nnara; ya bụ, o sitere n'isi ahiri fenyee na nnara.

Ọmụma atụ (8):

- (a) Ijem gburu agu
- (b) Eze anyi zutara ehi
- (ch) Udoka na-eke udo
- (d) Chike na-ako ji

N'ebe a, ndi a kara ihe n'okpuru bucha ngwaamfe.

(ii) Ngwaaefe

Ngwaaefe bụ ngwaa anaghi enwe nnara. Na ya, ihe isi ahiri na-eme na-ebido n'isi ahiri, jedewe n'isi ahiri. O naghị agafe n'ihe ozo.

Ọmụma atụ (9):

- (a) Ego m adafuola
- (b) Ndi nche alaala
- (ch) Okeke anwuola
- (d) Ha jere osiso
- (e) O kwere
- (f) Onye nkuzi biara

N'omuma atụ ndị a, okwu ndị a kara ihe n'okpuru bụcha ngwaaefe.

(5) Site N'ibụ Ngwaa njikọ Na Abụghị Ngwaa njikọ

E nwere ngwaa ndị ihe ha na-eme na-ejikọ isi ahiri na mmeju, nwekwaa ndị anaghị ejikọ ihe o bụla. N'udi a, a na-enwe ụdị ngwaa abụọ:

Ngwaa njikọ
Abụ ngwaa njikọ

(i) Ngwaa njikọ

Orụ ngwaa njikọ bụ iji mmem ya jikọọ isi ahiri na mmeju n'ahiri okwu.

Omuma atụ (10):

- (a) Udoka bu Ụkọ Chukwu
- (b) Iri elu di mfe
- (ch) Ụlọ ahụ pere mpe
- (d) Onye nkuzi ahụ siri ike
- (e) Ụmụ akwukwọ gbara mbo

N'ebe a, okwu ndị niile a kara ihe n'okpuru bụgbado ngwaa njikọ

(ii) Abụ ngwaa njikọ

Etu e si amata ngwaa abụghị njikọ bụ ma a chọọ ya na ndị ngwaa njikọ ma a hughị ya. Nke o bụla a hughị na ngwaa njikọ, a mara na o so na ngwaa ndị abụghị njikọ.

(6) Site Na Ngwaa nsọ (Ngwaa fainait) Na Ngwaa adinsọ

Nke a bụ gbasara ngwaa ndị ha na isi ahiri ha na-adakorita; ya bụ ndị na-erubere isi ahiri ha isi na ndị anaghị erubere isi ahiri ha isi; ya bụ, a bịa na nomba (ngụ), onye (pesin), oke na nwunye (jenda), w.d.g; ha na-erubere isi ahiri ha isi.

4.0 Mmehi

Na yunit a, akowara na e nwere ike igbado ukwu n'ihe ufodu wee kewaa ngwaa Igbo. Ihe ndi a ruturu aka e nwere ike igbado ukwu na ha gunyere ndi a: nkejiokwu, nkwurionwe na ndabe, nghota, inwe na enweghi nnara, ibu na abughi njiko, ibu ngwaa nsọ na abughi ngwaa nsọ dg. Nke o bula a gbadoro ukwu na ha nwere udi ngwaa a ga-enwete di ka a kowara n'elu. Nke a putara na udi ngwaa ndabeere n'ihe a gbadoro ukwu na ya were eme nkewa.

5.0 Nchikota

Ihe gbasara ngwaa di mmukwu mkpa n'asusu Igbo. O bu ya kpatara na a na-eweputara ihe gbasara omumu ngwaa anya ka e wee ghara inwe ihe mgbagwoju anya n'udi o bula. A kowara na udi ngwaa a ga-enwete ga-adabere na ihe a gbadoro ukwu na ya were eme nkewa. O buru na a gbado ukwu na nghota wee kewaa ngwaa, a ga-enwete udi ngwaa ndi a: Ngwaamme na Ngwaandi; a gbado ukwu na nkejiokwu, a ga-enwe udi ngwaa ndi a: Ngwaa mfe na Ngwaa ukwu. E ledo anya na Nkwurionwe na ndabe, a ga-enwe udi ngwaa ndi; Ngwazu na Ngwape. Site n'inwe na e nweghi nnara, a ga-enwete udi ngwaa ndi a: Ngwaa nfe na Ngwaa efe dgz.

6.0 Ajuju Onye Nkuzi ga-amaaki

- a). Deputa ma kowaa uzọ di iche iche e nwere ike isi kewaa ngwaa.
- b). Deputa udi ngwaa a ga-enwete site n'igbado ukwu n'ihe ndi I deputara n'ajuju nke (a).
- (ch) Jiri ahiri okwu abuo abuo ziputa udi ngwaa nke o bula.

7.0 Edensibija/Akwukwo Ogugu ga

Emenanjo, E. N. (1991). *Nchikota Asusu na Utopasusu Igbo Izugbe*. Ikeja: Longman Nigeria.

Uba-Mgbemena, Asonye (2009). *Ntoala Usoroasusu Igbo*. Obosi: Pacific College

Press Ltd.

Yunit 3: Ngalaba Ngwaa Na Nsinangwaa

Ndịna

1.0 Mkpólite

2.0 Mbunuche

3.0 Isi Ndịna

3.1 Ngalaba Ngwaa

3.2 Nsinangwaa Ngwaa

4.0 Mmehi

5.0 Nchikọta

6.0 Ajụjụ Onye Nkuzi ga-amaakị

7.0 Edensibia/Akwukwọ Ogugu ga

1.0 Mkpólite

E nwere akukụ ma ọ bụ ngalaba ngwaa dị iche iche. A ga-akọwa nke ọ bụla n'ime ha n'okpuru ebe a. E nwere isingwaa, nnyemakangwaa, na nsinangwaa.

(a) Isingwaa

Isingwaa bụ obi ngwaa, ya bụ, ebe mmalite ngwaa n'ụtoasụsụ Igbo. Ọ bụ na ya ka a na-etinye mgbakwunyere iji meputa jerondu, omeka ngwaa, mfinitivu, w.d.g. A na-emebe isi ngwaa site n'idokọ out mgbochiume na otu ụdaume ọny.

Omuma atụ (11):

(i) ri (ii) gbu (iii) si (iv) ka (v) nū (vi) kwu (vii) bja (viii) gwa (ix) pio (x) kwu.

Ọ na-enwekarị mgbochi-ume na ụdaume na-ebukarị otu ụda olu.

(b) Nnyemakangwaa

Nnyemakangwaa bụ mkpuru okwu e ji inyere ngwaa aka wee mara. Ọ na-enyere ngwaa aka ka ngwaa wee dị etu kwesiri ekwesị iji ru oru ya dị ka ngwaa. A na-etinye akarahie n'etiti ya na ngwaa na-eso ya, mana oge ụfọdu anaghị etinye akara uhie n'etiti nnyemakangwaa na ngwaa o na-enyere aka (ebe nke a na-aputakarị ihe bụ n'olundị Igbo ụfọdu).

Ọmuma atụ (12):

(i) na (ii) ga (iii) ka (iv) ma (v) ji (vi) di

Lee ha n'ahiri okwu ndi a:

(a) Chike na-eje

(b) Afoma ga-eri ihe

(ch) Ikeoku ama mbja

(d) Di eme (deeme), di alu (daalu)

Ajụjụ Nnwale

- Kọwaa mkpuruokwu ndi a: 'isingwaa', 'nnyemakangwaa' na 'mmekangwaa'

Nsinangwaa

Nsinangwaa bụ ụdị mkpuruokwu di iche iche e si na ngwaa emeputa. Di ka e kwuru na mmalite omumu ihe a, a na-esite na ngwaa emeputa otutu mkpuruokwu n'asusu Igbo mana anaghị esite na

mkpuruokwu o bula emeputa ngwaa. Mkpuruokwu a na-eite na ngwaa enwete gunyere ndi a: **Mmekangwaa, Mfinitivu, Jerondu, Ahaome, Ahamme** na mkpuruokwu ndi ozo niile a na-emeputa site na ngwaa ndi e nwere ike ikpo **Nsirinweta** dg.

(a) Mmekangwaa

Mmekangwaa bu udi mkpuruokwu na-adi ka ngwaa, mana o nweghi ike irunwu oru ngwaa n'ike aka ya. A na-emeputa mmeka ngwaa site n'igbakwunye 'a/e' n'ihu isingwaa.

Omuma atu (13):

	Mgbakwunye 'a/e'	Isingwaa	Mmekangwaa
	E	je	eje
	A	ri	ari
	E	Si	Esi
	A	mụ	amụ
	E	Chu	Echu
	A	Ta	ata

A na-eji akara uhie edeko mmeka ngwaa na nnyemakangwaa n'ahiri okwu.

(b) Mfinitivu

O bu n'isi ngwaa ka e si emeputa udi mkpuruokwu a na-akpo mfinitivu. A na-enwete mfinitivu site n'igbakwunye i/i n'ihu isi ngwaa ahụ.

Omuma atu (14):

	Mgbakwunye i/i	Isi ngwaa	Mfinitivu
	I	Re	Ire
	i	Gba	igba

	I	kwu	ikwu
	ì	Sa	ìsa
	I	Fe	Ife
	ì	chọ	ìchọ
	I	Me	ime
	ì	kpọ	ìkpọ

(ch) Jerõndu

N’imeputa jerõndu dî ka nsinangwaa (ya bụ ụdî mkpuruokwu e si na ngwaa enwete), a na-eweputa isi ngwaa naabọ, wee gbakwunye ‘o/ọ’ dî ka nganihu n’ihu ya. Mana a na-agbaso iwu ndakorita ụdaume mgbe a na-eme ya.

Ọmụma atu (15):

	Mgbakwunye ‘o/ọ’	Isi ngwaa abụọ	Jerõndu
	o	si + si	osisi
	ọ	gu + gu	ogugu
	o	ri + ri	oriri
	ọ	pu + pu	opupu
	o	kwu + kwu	okwukwu

Ụzọ ọzọ e si emebe jerõndu bụ site n’igbakwunye m/n n’isingwaa abụọ e ji emebe jerõndu. Lee ọmụmaatụ ndị a:

	Mgbakwūnye 'm/n'	Isingwaa	Mgbakwūnye	Isingwaa	Jerondu
i.	M	Bu	M	Bu	Mbumbu
Ii	M	Me	M	Me	Mmemme
Iii	M	Gba	M	Gba	Mgbamgba
Iv	N	Ta	N	Ta	Ntanta
V	N	rja	N	rja	nriarja
Vi	N	Gha	N	Gha	Nghangha
Vii	N	Je	N	Je	Njenje
Viii	M	bja	M	bja	mbjambja

(d) **Aha ome**

Aha ome bụ ụdị mkpuruokwu a na-enwete site n'igbakwūnye 'o/ọ' n'ihu isingwaa ma denwee ụdaume dī n'isingwaa ugboro abuo. E ji ya egosi aha onye na-eme ihe (noun agent). Lee omuma atụ ndi na-esote:

	Mgbakwūnye 'o/ọ'	Isingwaa + ụdaume	Aha ome
I	O	si + i	Osi (osi nri)
Ii	O	kwu + u	Okwu (okwu okwu)
Iii	Ọ	gu + ụ	Ogu (ogu akwukwo)
Iv	O	te + e	Otee (ote nkwu)
V	Ọ	ku + ụ	Oku (oku egwu)

(e) **Aha mme**

Nke abụ ụdị mkpuruokwu a na-enweta site n'igbakwūnye 'm/n' n'ihu isingwaa biazie gbaa ụdaume dī n'isingwaa nje. E ji ya eziputa ihe e ji eme ihe (noun instrument).

	Mgbakwunye 'm/n'	Isingwaa + ụdaume	Aha mme
I	M	Kpa +a	mkpaa (mkpa ọkụ)
Ii	N	gwu + u	ngwuu (ngwu ala)
Iii	N	si + i	nsii (nsi ite)
Iv	N	che + e	nchee (nche mmiri/anwụ)
V	M		()

Ajujụ Nwale

- Chọpụta ma kọwaa ndịiche dị n'etiti mmebe jerondụ na aha ome.

(f) Aha Nsirinweta

E wezuga ụdị mkpụrụokwu ndị e zipụtara n'elu, e nwekwara ụdị mkpụrụokwu ndị ọzọ a na-enwete site n'isingwaa. E nwere ike ịkpọ aha nsirinweta dị iche iche. Ọ bụ eziokwu na a na-esite n'isingwaa emepụta ha, mana usoro mmeputa ha akwụchaghị ọtọ dị ka usoro mmeputa mkpụrụokwu nsina ngwaa ndị ọzọ.

Ịma atụ:

	Mgbakwunye	Ngwaa	Aha Nsirinweta
i.	M	Cheta	Ncheta
ii.	N	Hicha	Nhicha
iii.	M	Wepu	mwepu
iv.	N	Kopu	nkopu
v.	N	Kowe	Nkowe
vi.	M	Mapu	mmapu

4.0 Mmechi

Na yunit a, a kowara maka ngalaba ngwaa abuo: isingwaa na nnyemakangwaa. E mere ka i mata na isingwaa bu obi ngwaa ma o bu ntala ngwaa. O bu ya bu isi a huru kwaba okpu n'ihe gbasara ngwaa n'asusu Igbo. O bu n'isi ngwaa ka a na-agbakwunye mkpuruasusu o bu la a chorọ iji nwete udi mkpuruokwu di iche iche n'Igbo. Ngalaba ngwaa ozo e lebara anya bu nnyemaka ngwaa. A kowara ya di ka uzo e si enyere mkpuruokwu ufođu na-aru oru ka ngwaa aka iji mee ka nghota ha zuo oke. A rutukwara aka n'udi mkpuruokwu di iche iche a na-esi na ngwaa emeputa.

5.0 Nchikota

Ihe omumu nke a meturu aka na ngalaba ngwaa na nsinangwaa. E kwuru na ngalaba ngwaa bu akuku ngwaa ndi di oke mkpa maka oru ngwaa n'ahirjokwu Igbo. E mekwara ka o doo anya na e nwere mkpuruokwu ndi e si na ngwaa emeputa di ka: mfinitivu, mmekangwaa, jerondu, aha ome na aha mme tinyere udi aha ndi ozo a kporo aha nsirinweta. A kowara na o bu site n'itinye udi mgbakwunye di iche iche n'isingwaa ka e si enweta mkpuruokwu ndi a niile.

6.0 Ajuju Onye Nkuzi ga-amaaki

1. Kowaa ihe bu ngalaba ngwaa.
2. Deputa ma kowaa udi mkpuruokwu di iche iche e nwere ike isite na ngwaa meputa.
3. Gini bu aha nsirinweta? Nye omuma atu aha nsirinweta iri abuo.

7.0 Nrutaka/Ngumi

- Emenanjo, E. Nolue (2009). *Nchikota Asusu na Utasusu Igbo Izugbe*. Ikeja, Lagos: Longman Nigeria.
- Uba-Mgbemena, Asonye (2009). *Ntala Usoroasusu Igbo*. Obosi: Pacific College Press.
- Ekeulu, C.V. (2009). *Ntuziaka n'Omumu Asusu, Agumagu, Omenaala na Ewumewu Igbo Nke Ndi Sekondiri Ukwu nke Mbụ*. Yaba, Lagos: Kandu Publishing Company.

Yunit 4: Mgbakwunye: Udi na Oru Ya

Ndina

1.0 Mkpólite

2.0 Mbunuche

3.0 Isi Ndina

3.1 Mgbakwunye na Ụdi ya dị iche iche

4.0 Mmechi

5.0 Nchikọta

6.0 Ajuju Onye Nkuzi ga-amaaki

7.0 Edensibia/Akwukwo Ogugu ga

1.0 Mkpólite

Yunit 3 lebara anya na ngalaba ngwaa na nsinangwaa dị iche iche. A kowara na ngalaba ngwaa bu akukwu ngwaa ndi di mkpa maka ngota ngwaa. A kuzikwara maka udi mkpurukwu di iche iche e si na ngwaa emeputa ndi a kporo nsinangwaa na etu e si emeputa ha. Na yunit a, a ga-akowa banyere udi mgbakwunye di iche iche e nwere n'Igbo n'ihu na o bu otu uzọ putakarisi ihe e si amuba mkpurukwu n'asusu di iche iche nke Igbo bu otu n'ime ha.

2.0 Mbunuche

A na-atu anya na na njedebe omumu ihe a na nnwa akwukwo ga-amuta:

- Ihe bu mgakwunye
- Udi mgbakwunye di iche iche
- Mkpurukwu ndi e ji mgbakwunye nke o bu emeputa.

3.0 Isi Ndina

3.1 Mgbakwunye na Ụdi Ya di iche iche

Mgbakwunye bu mkpuruasusu ma o bu irighiri okwu na-aputa ihe n'asusu ci iche iche. Mmuta gbasara mgbakwunye di nnukwu mkpa n'ihu na a na-esite nay a eme ka mkpurukwu di n'asusu na-abawanye. Di ka aha ya siri di, o bu n'ahu ngwaa ka mgbakwunye na-adabe iji ziputa nghota ya. E mere ka a ghota na yunit 3 (Ngalaba ngwaa na Nsinangwaa) na a na-esite na ngwaa emeputa udi mkpurukwu di iche iche. O bu site na mgbakwunye ka a na-eji enwe ike esite na ngwaa

emeputa mkpuruokwu di iche iche. E wepu mgbakwunye, o ga-ahia ahụ imebe ụdị mkpuruokwu ndi a na-ahụ n'asusu. Mkpuruokwu o bula nwere ụdị mgbakwunye e ji emebe ya. Mgbakwunye nwere ụdị ndi a: Nganihu, Nsonazu, Nnonime na Nnonetiti.

Mgbakwunye abughị mkpuruokwu n'ihu na o naghị enwe ike ikwuru onwe ya. Di ka aha ya siri di, o buru na o noghi n'ihu isingwaa, o nodu n'azu ya, n'ime ngwaa ma o bu n'etiti ngwaa. A naghị akpo mgbakwunye mkpuruokwu. E nwere ike ikpo ya mkpuruasusu ma o bu irighiri okwu. O na-adi n'udi di iche iche; o nwere ike ibu otu mkpuruedemede (mkpuruasusu) ma o bu karia. a ga-akowazi ụdị mgbakwunye ndi a kporo aha n'okpuru ebe a.

(a) Nganihu

Ihe bu nganihu bu mkpuruasusu a na-agbakwunye n'ihu isi ngwaa iji nyere ngwaa aka n'iru oru ya di ka ngwaa. A na-eji nganihu emeputa mfinitiv, omekangwaa na jerodu, aha ome na aha mme n'Igbo. Nganihu na-abukari otu mkpuruadaasusu di ka: /a, e, i, ɪ, o, ɔ, m/ na /n/.

Omuma atu:

	Nganihu	Isi ngwaa	Okwu mmeputa
	i	mu	imu (mfinitiv)
	i	ga	iga (mfinitiv)
	e	ri	eri (mmeka ngwaa)
	a	ku	aku (mmeka ngwaa)
	o	gbu + gbu	ogbugbu (jerodu)
	o	pu + pu	opupu (jerodu)
	O	lu + lu	olulu (jerodu)

(b) Nsonazu

Nsonazụ bụ ụdị mgbakwụnye nke ọnọdụ ya na-abụ n'azụ isi ngwaa; ya bụ, mkpuru asụsụ ndị ahụ a na-agbakwụnye n'azụ isi ngwaa iji meeputa okwu asụsụ. Nsonazụ na-abụkarị mkpuruadaasụsụ nke nwere ike ịbụ otu mkpuruasụsụ, abụọ ma ọ bụ karịa.

Ọmụma atụ (17):

	Isi ngwaa	Nsonazụ	Okwu mmeputa
	kụ	ọ	kuọ (ntimiwu)
	je	e	jee (ntimiwu)
	ga	a	gaa (ntimiwu)
	sị	ghị	sighị (nju)
	Ri	ghị	righị (nju)
	Bu	te	bute (mgbati)

(gb) Nnọnetiti

Ụdị mgbakwụnye a bụ nke ọnọdụ ya na-abụ n'etiti mmkpuru okwu iji kewaa ya ụzọ abụọ (nhatanha). A chọọ imeputa mkpuru okwu, na-agbakwụnye nnọnetiti n'etiti mkpuru okwu abụọ bụ isi ngwaa.

Ọmụma atụ (18):

	Mkpuru okwu	Nnọnetiti	Mkpuru okwu ozọ	Okwu mmeputa
	ede	-r-	ede	ederede
	ekwu	-m-	ekwu	ekwumekwu
	nha	-ta-	nha	nhatanha
	agwo	-ra-	agwo	agworagwo

(gh) Nnọnime

Nnọnime bụ ụdị mgbakwunye nke ọnọdụ ya na-abụ n'ime ngwaa ebe e nwere nsonazụ abụọ ma ọ bụ karịa. E nwere nwere ndorondoro gbasara nnọnime n'asụsụ Igbo. Ndị ọkọ mmụta ufọdụ kwere na e nwere nnọnime ebe ndị ufọdụ ekweteghi na nnọnime dị n'asụsụ Igbo. Ufọdụ ndị ọka asụsụ na-akpọ ya nsonazụ mana anyị choro ime ka a mata na e nwere ike inwe nsonazụ abụọ ma ọ bụ karịa n'ime otu mkpuruokwu bụ ngwaa; ya bụ, mgbe ọ bụla ngwaa nwere nsonazụ abụọ ma ọ bụ karịa, ọ bụ nsonazụ nke abụghị ya kpesi azụ ka any na-akpọ nnọnime.

Omuma atụ:

Gba + fe + re
Ho + pu + ta + ra

Ndị a kara ihe n'okpuru bụ nnọnime. Ọ dikwa mkpa ka a mata na nnọnime na nnọnetiti abụghị otu ihe. Nnọnetiti na-ekewa mkpuruokwu ọ dī na ya nhatanha nke na ihe dī n'aka nrị ga-adikwa n'aka ekpe mana nnọnime anaghị ekewa mkpuruokwu ụzọ abụọ ha nhaanya.

Ima atụ:

Nnọnetiti > → agumagụ (agu - m - agu)

edemede (ede - m - ede)
nhatanha (nha - ta - nha)

Ima atụ:

Nnọnime > → buputa (bu - pu - ta)

→ gafetara (ga - fe - ta - ra)

→ kwofere (kwo - fe - re)

4.0 Mmechi

Yunit a kowara maka mgbakwunye na ụdị mgbakwunye dī iche iche putara ihe n'Igbo. E mere ka a ghotā na mgbakwunye abūghī mkpuruokwu n'onwe ya n'ihī na ọ naghī akwunwuru onwe ya

kama a na-agbụkwụnye n'ahụ ngwaa iji meputa ụdị mkpụrụokwu dị iche iche. A kọwara ma nyekwa ọmụma atụ ụdị mgbakwụnye ndị a: nganihu, nsonazu, nnonetiti, na nnonime.

5.0 Nchikọta

Ihe ọmụmụ a kuziri ihe bụ mgbakwụnye na mkpa ọ dị n'asụsụ. A kọwara na ọ bụ site na mgbakwụnye ka e si emeputa ụdị mkpụrụokwu dị iche iche. A na-esitekwa na mgbakwụnye abawanye nghọta mkpụrụokwu tinyere iziputa ụdị mgbanwe dị iche iche otu mkpụrụokwu nwere. Mgbakwụnye ndị na-anọ n'ihu isingwaa ka a na-akpọ nganihu; mgbakwụnye ndị na-anọ n'azụ ka a na-akpọ nsonazu; ndị na-ekewa mkpụrụokwu nhatanha bụ nnonetiti ebe mgbakwụnye nke/ndị abụghị ya/ha kpesị azụ n'ebe e nwere nsonazu abụọ ma ọ bụ karịa ka a kpọrọ nnonime. E mekwara ka ị mata na nnonetiti na nnonime abụghị otu ihe.

6.0 Ajujụ Onye Nkuzi ga-amaakị

1. Kowaa ihe bụ mgbakwụnye.
2. “Ụdị mgbakwụnye e tinyere n'isi ngwaa ga-ekwu ụdị mkpụrụokwu a ga-emeputa”. Kowaa ihe ahiriokwu a putara.
3. Nye ọmụma atụ ụdị mkpụrụokwu ndị e ji mgbakwụnye emeputa n'asụsụ Igbo.
4. Jiri ezigbo atụ kowaa ndịiche dị n'etiti nnonetiti na nnonime.

7.0 Nrụtaaka/Ngumi

Emenanjo, E. Nolue (2009). *Nchikọta Asụsụ na Ụtọasụsụ Igbo Izugbe*. Ikeja, Lagos: Longman Nigeria Plc.

Uba-mgbemena, Asonye (2009). *Ntọala Usoroasụsụ Igbo*. Obosi: Pacific College Press Ltd.

Ekeulu, C.V. (2009). *Ntuziaka n'Omumụ Asụsụ, Agumagu, Omenaala na Ewumewu Igbo Nke Ndị Sekondirị Ukwu nke Mbụ*. Yaba, Lagos: Kandu Publishing Company.

MODUL 2 TENS NA ASPEKT

- Yunit 1: Tens: Nkọwa, Ụdịdị Ya Na Usoro Nziputa Ya
- Yunit 2: Aspekt: Nkọwa, Ụdịdị Na Usoro Nziputa Ya
- Yunit 3: Echiche Na Nghota Dị Iche Iche Gbasara Aspekt Na Tens

Yunit 1: Tens: Nkọwa, Ụdịdị Na Usoro Nziputa Ya

Ndina

- 1.0 Mkpelite
- 2.0 Mbunuche
- 3.0 Isi Ndina
 - 3.1 Teni: Nkọwa, Ụdịdị Na Usoro Nziputa Ya
- 4.0 Mmechi
- 5.0 Nchikota
- 6.0 Ajuju Onye Nkuzi ga-amaaki
- 7.0 Edensibia/Akwukwo Ogugu ga

1.0 Mkpelite

Na Modul 1, e lebara anya na nkejasusu ngwaa. E meturu aka na: ụdịdị ngwaa, nsogbu dị na nkewasị ya, ụdị na oru mmgbakwunye tinyere mgbakwunye mgbatị. Na modul a, a ga-eleba anya na tens na aspekt dị ka ụdị mgbakwunye na-aputakwa ihe na nkeji ngwaa. A ga-ebu ụzọ kowaa tens tupu e lebaa anya na Aspekt.

2.0 Mbunuche

Mgbe a ga-emecha ihe omumu a, i ga-amuta ihe ndi a:

- nkowa tens
- udi tens ndi putara ihe n'Igbo na omumatu ha

3.0 Isi Ndina

3.1 Nkwa Tens

Tens bu katigori utosasu a na-enwe na ngwaa nke na-egosi oge ihe jiri mee kpomkwem (hu Comrie 1976:7). Emenanjo 2015 kwara na o bu okwu e si n'okwu Latin a bu 'tempus' nwete. A na-eji mofim na-aru oru utosasu eziputa ya. Nchochu e merela gbasara asusu na-egosi na o bu katigori na-anu n'ogbe ngwaa n'asusu o bu. O nwere ike iputa ihe di ka mofim nnononwe ma o bu mofim ndabe. O nwerekwaziri ike buru udaolu ka e ji eziputa ya (hu Uwalaka 1997, Uba-Mgbemena 2006, Obiamalu 2015 na Emenanjo 2015). N'ihu nke a, asusu anaghi eziputa tensi n'otu uzọ nke ha ji eziputa udi tensi niile e nwere. N'ihu nke a ka Emenanjo (2015:449) ji kwaa na n'agbanyeghi na tensi bu katigori putara ihe n'asusu niile, asusu niile anaghi eziputa ya n'otu uzọ di ka o si gbaa uzọ ato. Iji gosi ihe di iche n'udi tensi o bu, a na-ahuta oge di ka ogologo ahiri. Comrie (1985:2) na Emenanjo (2015:459) gosiputara nke a n'uzọ di etu a.

Etiti ebe e nwere efu na-egosi oge a na-ekwu okwu. O buru na emereme ngwaa na-eziputa ihe mere tupu oge a na-ekwu okwu, i mara na ihe a na-ekwu maka ya bu tensi ndinaazi. O buru na ihe a na-ekwu maka ya mere mgbe a na-ekwu okwu, o buru tensi ndiugbu a. O buru na emere ngwaa emebeghi oge a na-ekwu okwu, o buru tensi ndinihu. Asusu di ka Bekee na-eziputa udi tensi ndi a niile mana o dighi etu a n'asusu ndi ozu. Ufodu asusu nwere karja uzọ tensi ato. N'ebe a, a ga-eleba anya n'asusu Igbo. Otutu ndi okammuta akowaala ka e si eziputa tens n'Igbo. E nweghi nkwekorita n'etiti ha mana a ga-akowa udi tens niile a rutorula aka n'Igbo.

Site na nchocha ndi e merela, enwere udi di Tens di iche iche ndi gunyere:

- (i) Tens ndiugbua
- (ii) Tens ndinaazu

- (iii) Tens ngaaradi
- (iv) Tens ndjiihu
- (v) Tens ndjiihungawanye

Ka anyi jiri omumaatu di iche iche kowaa tens ndi a e deputara.

- (i) Tens Ndiugbua: Nke a bu tens e ji eziputa ihe na-eme ugbu a.

Ima atụ:

- a. O di ndu
- b. Mama alota/anata
- ch. Chudi bu dimkpa
- d. Nwunye ya no n'ulo
- e. Nna m bi na Legoos

Mgbe ihe a na-ekwu maka ya na-eme ugbu a na-agawanye, a na-eji nnyemaka-ngwaa “na-” eziputa ya. Ima atụ:

- a. Chike na-agu akwukwo
- b. Makuochukwu na-esi nri
- ch. Anyi na-agba egwu

- (ii) Tens Ndiinaazu: Nke a bu tensi e ji eziputa ihe mere n'oge di n'azu ma o bu n'oge gara aga. A na-eziputa tensi ndinaazu site n'igbakwunye 'r' nke udaume na-eso ('r' + 'u') n'isingwaa ma o bu na ngwaa di ka n'omumaatu ndi a:

bja + ra	→	bj <u>ara</u>
je + re	→	je <u>re</u>
gba + ra	→	gb <u>ara</u>
mebi +ri	→	mebi <u>ri</u>
ri +ri	→	ri <u>ri</u>

Ima atụ:

- a. Ha biara unyaahu
- b. Nna anyi jere oru
- ch. Chidi gbara oso
- d. Okechukwu mebiri tiivii anyi
- e. Anyi iri nri n'isi ututu

(ii) Tens Ngaradi: Nke a bu tensi e ji egosi ihe gaara ime ma o mezighi n'ihu na oge o gaara ime agafeela. Okwu e ji eziputa tens a bu "gaara" ma o bu "ka"

Ima atu:

- a. Onyinye gaara igusi akwukwo ike
- b. Mama gaara ije leta ya.
- ch. O ka- abia n'oge
- d. Ijeoma aka eje leta nwanneya

N'iji "ka" emeputa tensi ngaraadi, a na-agbakwunye nganihu "a" na "ka" ma o buru na e ji ahaaka wee mee isiahiri okwu o di na ya di ka n'omumaatu a:

Ijeoma aka eje leta nwanneya

Mana abjazajiri nnochiaha wee mee isiahiri n'ahiriokwu, e jiri "ka" wee meputa tens ngaraadi di ka o di n'omumaatu a:

- a. O ka eje leta nwanneya
- b. O ka abia n'oge

(iii) Tens Ndiniihu: Nke a bu tens e ji egosi ihe ga-eme n'odinihu. Ihe ejieziputa ya bu nnyemakangwaa "ga-"

Ima atu:

- a. Anyi niile ga-eje ahia echi.
- b. O ga-eme nke oma n'ule
- ch. Ndi otu anyi ga-agba egwu echi

- (iv) Tens Ndịniihu Ngawanye: Nke a bụ tensi na-egosi na ihe ga-eme n'oge dị n'ihu ga na-eme na-agawanye n'ihu. Ihe e ji eziputa ya bụ nnyemakangwaa "gana_".

Ịma atụ:

- a. Anyị ga na-ako ji
- b. Onyeisi ga na-achi
- ch. Umụaka ga na – asa efere
- d. Onye o bụla ga na-agbasi mbọ ike

4.0 Mmechi

A kuziri maka tensi na yunit a. A gbadoro ụkwụ na nkọwa ndị ọkammụta dị iche iche nyere were mee ka ihe gbasara tensi dị ka o si metụta asụsụ Igbo doo anya. E jikwa omuma atụ dị iche iche ziputa ụdị tesi ndị putara ihe n'Igbo.

5.0 Nchịkọta

E mere ka ị ghọta na tens bụ nghọta dị n'utoasusụ nke e si na ngwaa eziputa. A kọwara na tens bụ njirimara asụsụ dị iche iche mana ụzọ e si egosi ya abughị otu ihe n'asụsụ niile. O bụ site na mgbakwunye ka e si egosikarị ngwaa n'Igbo. A kọwara ụdị tens ndị a dị ka ndị kachara pụta ihe: tens ndịugbua, tens ndinaazu, tens ngaaradi, tens ndịniihu, tens ndịniihu ngawanye. E nyere atụ dị iche iche maka ụdị tensi nke o bụla

6.0 Ajuju Onye Nkuzi ga-amaakị

1. Kọwaa tens n'uju site n'igbado ụkwụ na ihe ndị ọkammụta ole na ole kwuru.
2. Jiri atụ dị mma kọwaa ụdị tens anọ e nwere.

7.0 Nrutuaka/Ngụmi

Comrie, B. (1976). *Aspect: An introduction to the study of verbal aspect and related problems*. Cambridge: Cambridge University Press.

Comrie, B. (1985). *Tense*. Cambridge: Cambridge University Press.

Demirdache, H. and Uribe-Etxebarria, M. (2000) The Primitives of Temporal Relation. In *Step by Step Essays on Minimalist Syntax in Honour of Howard Lasnik* pp. 157-186. Cambridge: MIT Press.

Dahl, Ö. (1985). *Tense and Aspect Systems*. Oxford: Blackwell.

- Emenanjo, E. N. (1978). *Elements of Modern Igbo Grammar*. Ibadan: Ouford University Press.
- Emenanjo, E. N. (2015). *Contemporary Igbo grammar: Constituents, features and processes*. Port Harcourt: M & J Grand Orbit and Linguistics Association of Nigeria.
- Obiamalu, G.O. (2013). Aspects of the Morpho-Syntau of the Igbo Functional Categories: A Minimalist Approach. PhD Disertation. Department of Linguistics, Nnamdi Azikiwe University, Awka.
- Nweya, G. O. (2018). The Igbo clause structure and the cartography of the complementiser phrase domain, Ph. D Thesis, Nnamdi Azikiwe University, Awka.
- Nweya, G. O. (2021). Articulated Structure of the Igbo Tense Phrase Domain. *Journal of West African Languages*. (48,2) 1-20.
- Ùba-Mgbemena, Àsòònye (2006). *Ìtọ̀là Ùsò̀ròasùsù Ìgbò*. Ibadan: Gold Press.
- Uwalaka, M.A. (1997). *Igbo Grammar*. Ibadan: The Pen Services

Yunit 2: Aspekt: Nkọwa, Ùdịdị Na Usoro Nziputa Ya

Ndịna

1.0 Mkpólite

2.0 Mbunuche

3.0 Isi Ndịna

3.1 Aspekt: Nkọwa, Ùdịdị Na Usoro Nziputa Ya

4.0 Mmechi

5.0 Nchikọta

6.0 Ajuju Onye Nkuzi ga-amaaki

7.0 Edensibia/Akwukwo Ogugu ga

1.0 Mkpólite

Na yunit 1, e lebara anya na katigori utoasusu a kporo tens. A kowara ya na udi ya di iche iche di ka nghota nke a na-esi na ngwaa eziputa n'asusu Igbo. Yunit 2 ga-akuzi maka Aspekt.

2.0 Mbunuche

A t̄r̄u anya na mgbe a ga-emesi ihe ̄m̄m̄ a, na nwata akw̄kw̄ ga-am̄ta:

- nk̄wa Aspekt
- uđi Aspekt e nwere n'Igbo
- ̄m̄ma at̄ uđi Aspekt d̄i iche iche

3.0 Isi Ndina

3.1 Nk̄wa Aspekt, ̄d̄d̄ Na Usoro Nzip̄ta Ya:

Aspekt b̄ otu n'ihe ̄m̄m̄ gbasara usorookwu nke na-ak̄wa oḡ na ̄d̄d̄ oge d̄i iche iche nke ngwaa na-zip̄ta. ̄t̄t̄ nd̄ ̄kamm̄ta na nd̄ odee n'̄t̄as̄s̄ na sintaks ah̄taḡh̄ nd̄iche ̄ b̄la n'̄z̄o ngwaa Igbo si ezip̄ta oge ihe ji mee, ebe uđ̄d̄ na-ak̄wa na e nwere nd̄iche. Otu nke ab̄ ̄ kwenyere na e nwere nd̄iche na-ekwu na uđ̄d̄ nzip̄ta oge e nwere b̄ Tens, ebe nd̄ ̄z̄o b̄ Aspekt. Iji rotekwar̄ anȳ ihe Tens b̄, ̄ b̄ ̄d̄d̄ ngwaa na-ezip̄ta oge ihe okwu na-ekwu mere kp̄mkwem. Ya b̄, Tens na-egosi mgbe ihe mere mere.

D̄i ka otu nke ab̄ ̄ kwenyere na e nwere nd̄iche n'̄z̄o Tens na Aspekt si egosi oge si k̄wa Aspekt, ha h̄r̄ ya d̄i ka nlegara anya n'oge o were ihe iji mee. Ya b̄, ̄ p̄tara ogologo oge o were mmereeme ji mee ma ̄ b̄ na-eme. ̄ba-Mgbemena (2006) k̄wara na Aspekt p̄tara "etu okwu si elegara n̄m̄n̄ (aksh̄n) anya, nke ̄ na-ezip̄ta site n'etu ngwaa o ji ekwu maka n̄m̄n̄ ah̄ d̄i, ya b̄ n'̄d̄d̄ ngwaa nwere" (ihu 74). ̄kp̄r̄kp̄ ihe ab̄ ̄ p̄tara ihe na nk̄wa ̄ba-Mgbemena (2006) nyere gbasara Aspekt. Nke mb̄ n'ihe nd̄i a b̄ na Aspekt na-ekwu maka 'oge d̄r̄ na-aga' ma ̄ b̄ ogologo oge, na-ab̄gh̄ 'oge kp̄mkwem' d̄i ka Tens ga-egosi. Nke ̄z̄o b̄ na Aspekt na-esitekwa na ngwaa ap̄ta d̄i ka Tens. ̄ b̄ nke a mere ̄ba-Mgbemena (2006:76) ji

kwuo "... tensi bu ọdịdị ngwaa e ji egosị oge, ebe aspekti bu ọdịdị ngwaa nwèrè e ji egosị etu okwuu si elegara mmèhè anya".

Nkọwa Emenanjo (1978) nyeburu gbasara Aspekt na-ekwu na ọdịdị ngwaa dī iche iche anyi ji eme ihe n'asụsụ Igbo, tūmadū n'ebe nnyemaka ngwaa na mgbakwūnye dī iche iche anyi nwere dī kàrà gosị na tens ndi anyi na-akpọba ndieme, ndinazu na ndinihu adabaghị dī ka ha dī n'asụsụ ndi ọzọ dī ka Latin na Griik na-eji mgakwūnye eme ihe. Site na nkọwa ya, o kwuru na ihe a na-egosị n'asụsụ Igbo bu "ogologo oge" na-abughị oge ihe ji mee kpokwem. O gaziri n'ihu wee kwuwaa na ebe o bughị oge kpokwem ka ana-eziputa n'Igbo, na o ka mma ka a na-akpọ ụdị ngwaa Igbo na-eziputa emereme ogologo oge ndi a aspekti, na-abughị tensi.

Ndi okammuta ndi ọzọ, ndi gunyere Tallerman (2005) na Enemor na Osinomumu sonyere na nkọwa na aspekti adighi ekwu maka oge ihe ji eme kpokwem, kama na o na-egosị "ogologo oge ihe jiri na-eme" (Enemor na Osinomumu ihu 74). Tallerman (2005) mekwara ka a mata na o bu ezie na Aspekt na Tens metutara, mana ebe Tens na-ekwu maka oge ihe ji mee, Aspekt na-egosị ma emereme o ka na-aga n'ihu ka o kwusila. Nkọwa niile ndi a gosiri ihe ole na ole di mkpa. Ha gunyere na Tens na Aspekt na-esi n'odidi ngwaa aputa ihe. Ozọ bu na ha na-ekwu maka oge n'uzo di iche iche.

Udidi Aspekt e nwere n'asusụ Igbo

Nkọwa di iche iche na-egosị na otutu nzioge n'asusụ Igbo dabakariri di ka Aspekt. Nke a belatara onuogu kengwaa ndi ha kwetere na ha bu Tens. Emenanjo (1978) na-eme ka o doo anya na meregawa na mmèchàrà putara ihe nke oma di ka Aspekt. Ma odidi Aspekt abuo Emenanjo (1978) na-akowa chi ubara umu. Uba-Mgbemena (2005) kwadokwara na e nwere oge meregawa na nke mmèchàrà. Ma Tallerman (2005) kwuru na e nwere udidi Aspekt nke ato tinyere abuo ndi a di n'elu nke o kowara ka Aspekt mmaahu.

Enemor na Osinonmumu (2005) na nkowa udiri Aspekt ziputara udiri ano. Ha bu Aspekt mmecha, Aspekt ngawanye, Aspekt mmaahu; ndi a a guputarala, n'elu wee tinyeziere nke ano ha kporo Aspekt mfe. N'ime ano ndi a, naani otu di iche na ndi ndi ozo maputara. Nke ahụ bu nke o kporo Aspekt mfe. Ma ebe Aspekt na nkowa ya na-egosị onodu mmadu ma o bu ihe no na etu mmadu na ihe di, ya bu o na-eziputa udiri, anyi ga-akpo ya n'edemede a Aspekti onodu ma o bu Aspekt odidi. A gukotazie ntuputa udiri Aspekt ndi a, anyi ga-ekwu n'edemede a na udiri Aspekt ndi anyi kwadoro n'asusu Igbo di ano. Ha bu Aspekt ngawanye (ndigide), Aspekt mmecha, Aspekt onodu (odidi) na Aspekt mmaahu. Ugbu a, anyi ga-enye nkenke nkowa na atụ ga maka udiri nke o bu.

(i) **Aspekt ngawanye (ndigide)**: Nke a bu udiri Aspekt nke na-amalite oge a kpu okwu n'onu ruo mgbe a maghi. Ufodu na-akpo udiri Aspekt a Aspekt ndigide. O na-egosị udiri ngwaa ndi na-anabatannyemaka nke *na-*, ma buru nke otutu na-akowa di ka ndiugbu a. Emenanjo (1978) kowara na *na-* na-adi n'odidi Aspekti a na-ebu udaala. O nyekwara nkenudi Aspekt a di iche iche nke ufodu n'ime ha dabara n'udidi Aspekt ndi ozo kporo aha ozo. Ka anyi were atụ ndi a:

1(i) Akpuaka *na-aru* ulo

(ii) Udoka *na-azu* ahia

(iii) Nne *ana-asu* akwa

(v) Ada *na-ete* ofe

Atu 1(i) ruo na (v) na-egosị ogologo oge e ji mee ihe, ma mere ya na-aga. Otu ihe putara ihe n'udi Aspekt a bu nnyemaaka ngwaa *na-* na-adi na ya, nke omekangwaa na-esote. Nnyemaaka ngwaa *na-* di na nke o bu bu udaala. Ma, atụ (iii) na (iv) na-egosị nkenudi Aspekt ndi ahụ Emenanjo na-ekwu maka ha.

(ii) **Aspekt mmecha:** Aspekt mmecha bụ ụdịdị Aspekt nke na-egosị ihe ihe malitere na mgbe gara aga mecha mana ufürü ya ka dị ruo mgbe na-ekwu maka ya. Ihe nhụwaama ụdịdị Aspekt mmecha bụ na isingwaa dī n’ahiriokwu e ji eziputa ya na-ebu mgbakwunye nsonazu *-la/-le*. Lee atụ ya ndị a:

2 (i) O *riela* nri

(ii) Chioma *amuola* nwa

(iii) Anyị *egbuola* agwọ

(vi) Chike *azabeghi* ezi

(v) ha *ejebeghi* ozi

Atụ ndị a nwere nkwe na nju. 2(i) ruo na (iii) na-egosị Aspekt mmecha nkwe, ma atụ 2(iv) na (v) na-eziputa Aspekt nju. E leba anya n’atụ 2 niile, a ga-ahụ na emereme nke ọ bụla malitere mgbe gara aga mecha, ma ufürü emereme nke ọ bụla dīgidere ruo mgbe e kwuru okwu.

(iii) **Aspekti ọ̀nọ̀dụ (òdịdị):** Nke a bụ ọ̀dịdị Aspekt nke na-egosị etuihe dī ma ọ̀bụ ọ̀nọ̀dụ ihe nọ. Ọ bụkarị ngwaa ọ̀nọ̀dụ ka e ji eziputa ya. Mgbe ọ̀fọ̀dụ, ngwaa ọ̀nọ̀dụ ndị a na-enwe nsonazu *-rU* dī ka nsonazu *-rU* e ji ama tensi ndịnazụ. Ma ọ bughị ndịnazụ ka ọ na-eziputa kama ọ bụ ọ̀dịdị ihe ma ọ bụ ọ̀nọ̀dụ ihe nọ ma ọ bụ ihe dī adị. Ka o sila dī, e nwekwara ngwaa ọ̀nọ̀dụ ndị adighị enwe nsonazu *-rU*. O nwekwara nkwe na nju. Ima atụ:

Aspekt ọ̀nọ̀dụ nkwe

3(i) Ada *bụ* onye Nnewi

(ii) Okeoma *dị* ime

(iii) Sobechi *mara* mma

Aspekt ọ̀nọ̀dụ nju

Ada *abughị* onye Nnewi

Okeoma *adighị* ime

Sobechi *amaghị* mma

(iv) Uchenna *bi* na Legos

Uchenna *ebighi* na Legos

(iv) **Aspekt mmaahụ:** Aspekt mmaahụ na-egosị ihe mmadụ na-eme nke maara ya ahu. Ọ na-adịkarị n'ụdị akparaagwa nke e ji mara mmadụ ma bụkwa nke ọ na-ezipụta mgbe nà mgbe n'ahịaghị ya ahu. Aspekt mmaahụ na Aspekt ndigị na-eyite n'usoro e si ede ha n'ihị na ha abụọ na-ejigbado nnyemakangwaa *-na* ezipụta onwe ha. Ihe dī iche bụ na Aspekt ndigide na-ezipụta ihe na-eme mgbe a kpụ okwu n'ọnu ebe Aspekt mmaahụ na-egosị ihe mmadụ na-eme ugboro ugboro, ma ọ bụ ihe maara ya ahu. Ka lee anya n'atụ ya ụfọdụ:

4(i) Okoro *na-egbu* anụ

(ii) Ụzonna *na-azụ* ahia

(iii) Oriakụ Amanze *na-akuzi* nkuzi

(iv) Achunike *na-eje* ije ọsọ ọsọ

4.0 Mmechi

Na mmechi, ihe ọmụmụ anyi gbasara nzioge n'asụsụ Igbo, anyi rụturu aka na nkowa otu n'ime agwara kengwaa n'usoro ndokookwu Igbo bụ Aspekt. Aspekt so n'otu ụzọ e si ezipụta oge n'asụsụ. Dī ka Tens, Aspekt na-egosị oge ihe mere, ma nghota na ọrụ ya juputara na nghotahie na mgbagwoju anya. Nke a mere na ụfọdụ ekwenyeghị na e nwere ihe a na-akpọ Aspekt, ebe ụfọdụ na-agwakota ọrụ ya na Tens.

5.0 Nchikọta

Etu o sila dī, anyi choputara ma kewaputa ma kowaa nzioge Aspekt n'ime nzioge Tens n'ihe ọmụmụ a. Anyi gbalikwara kowaa mputara na ọdịdị anọ ya ndi a huru n'usorookwu Igbo. Ọdịdị ndi a bụ Aspekt ngawanye (ndigide), Aspekt mmecha, Aspekt onodu (ọdịdị) na Aspekt mmahu.

Anyị kowakwara òdìdì nke ọ bụla na nkenụdì ha ga, ma nyekwa atụ nke ọ bụla. Ma nchịkọta nkọwa niile gbasara Aspekt na òdìdì ya ga, na nkenụdì òdìdì ndị a niile na-egosị ogologo oge ihe jiri mee ma ọ bụ onọdụ ihe nò, ma ọ bụ etui he dī. Aspekt adighi egosị oge kpokwem.

Ka anyị kpokọta ihe dum anyị nwere ikwu site n'ideputa nchịkọta echiche Emenanjọ (1978) gbasara Aspekt site na nchoputa ndị o mere. O kwuru sị na ebe ọ putara na Aspekt na-eziputa ogologo oge n'Igbo, na-abughị oge kpomkwem, na aspekt kara daba iji na-eziputa òdìdì ngwaa Igbo. Na ntunye Ụba-Mgbemena gbasara aspekti, o kwuru si: "Aspekti gbàsàrà nkejioge nke e nwere nà mmem mọgbụ ọnòdù ọbụla: oge mbido, oge mmèrènáàgá, ógē mmèchàràlà mọgbụ ógē ùgbòróùgbòrò" (ihu 77).

6.0 Ajuju Onye Nkuzi ga-amaaki

1. Kowaa ihe aspekt putara n'asụ Igbo.
2. Site n'atụ dī iche iche kowaa ụdị aspekti putara ihe n'Igbo
3. N'uche gị olee ihe jikoro tens, aspekt na ngwaa?

7.0 Nrụtụaka/Ngụmi

Carnie, Andrew (2007). *Syntax: A Generative Introduction* (Second Edition). Malden: Blackwell Publishing.

Emenanjọ E. Nolue (1978). *Elements of Modern Igbo Grammar: A Descriptive Approach*. Ibadan: University Press.

Ezeomeke, S.O. (1999). *Igodo Nghota Utoasusu Igbo*. Enugu: Easy Quality Press.

Mbah, B.M. et al (2013). *Ìgbò Àdì Igbo – English English – Igbo Dictionary of Linguistics and Literary Terms*. UNN: University of Nigeria Press.

Tallerman, Maggie (2005). *Understanding Syntax* (Second Edition). Malta: Hodder Arnold.

Ụba-Mgbemena, Àsòònye (2006). *Ìtọ̀là Ùsò̀rò̀asù̀sù̀ Ìgbò*. Ibadan: Gold Press.

Mmadike, B. I. (2012). *Akwụkwọ Mkpánaka na Syntax*.

Onwudiwe, G. E. (2003). Nootu n'ihe omumu Sintaks. Nnamdi Azikiwe University, Awka.

Yunit 3: Echiche Na Nghota Dj Iche Iche Gbasara Aspekt Na Tens

Ndina

1.0 Mkpelite

2.0 Mbunuche

3.0 Isi Ndina

3.1 Aspekt: Echiche Na Nghota Dj Iche Iche Gbasara Aspekt Na Tens

4.0 Mnechi

5.0 Nchikota

8.0 Ajuju Onye Nkuzi ga-amaaki

7.0 Nrutuaka/Ngumi

1.0 Mkpelite

E lebara anya na isiokwu Tens na Aspekt 52de52a52it nke mbu na nke abuo. A kwara na tens na Aspekti bucha nghota utuasusu nke e 52de52a ngwaa eziputa. E mere ka o doo anya na na asusu dj iche iche nwere usoro ha si egosi tensi na aspekt mana asusu Igbo na-ejikari mgbakwunye egosi ha. Yunit nke a ga-eleba anya na nghota ufodu ndi Okammuta nwere banyere tensi na Aspekt ka o si metuta asusu Igbo.

2.0 Mbunuche

Olileanya bu na mgbe ihe omumu a ga-abia na njedebe na i ga-amata:

- echiche ndi okammuta ufodu banyere aspekt na tens
- iji atu di mma gosi ndiche di n'etiti aspekt na tens

3.0 Isi Ndina

3.1 Aspekt: Echiche Na Nghota Dj Iche Iche Gbasara Aspekt Na Tens

Aspekt bu otu n'usoro e si eziputa oge n'asusu, ndi guyere asusu Igbo. Nkwa di iche iche ndi 52de na ndi okammuta, o kachasi ndi anyi ruturu aka n'edemede a nyegasiri, na-arutu aka na mputura di iche iche di ka echiche na nghota onye si di. Ebe ndi e nwere nkwekorita gbasara ihe

Aspekt pụtara gunyere, nke mbụ na ọ bụ agwara nzioge n'usorokwu. Ebe ọzọ e nwere nkwekọrta bụ na Aspekt bụ ọdịdị ngwaa bja buru nke na-adabere na ngwaa were aru ọrụ.

Na ntuputa ndi a, otutu huru Aspekt di ka ọdịdị tensi. Ufodu kwuru na e nwere nghotahie ma ọdịdị ngwaa na-eziputa oge ndiugbua, nke ndimecha, ha bu tens ka ha bu aspekt. Ufodu nkowa kwa na-elegara ọdịdị ngwaa ndi na-eziputa mmaahu di ka tens, na-abughị aspekt. Iji maa atu,

5(i) Ozioma *na-aza* ulo

(ii) Okechukwu *no* n'ulo

6(i) Obi *di* oji

(ii) Chioma *buru* ibu

7(i) Chekwube *na-anu* oke mmanya

(ii) Obigwe *na-ekwe* uta

8(i) Nne *na-ete* ofe

(ii) Onyenkuzi *na-edede* ihe

Atu ndi a so na ndi na-ebute nghotahie gbasara mputara na ọrụ kengwaa di n'okwu. Nghotahie butere ufodu ji ewe atu 5(i) na (ii), 6(i) na (ii), 7(i) na (ii) na 8(i) na (ii) di ka tens ndiugbua ma ọ bu udi tens ndi ọzọ na-abughị aspekt.

Ihe ndi ọzọ butere echiche na nghotahie ufodu gbasara aspekt bu na ebe ufodu, ọ bu otu udi nsonazu *rU* a na-etinyere ngwa na-eziputa tens ndinazu ka e jikwa eziputa aspekt, di ka n'atu 6(ii) n'elu na ndi a:

9(i) Ahu Okwuoma *choro* ego

(ii) Nnabuihe *toro* ogo

Ọzọ, nkọwa dị iche iche Emenanjo (1978) nyegara gbasara echiche dị iche iche ndị ọkammụta n'Ụtọasụsụ na Sintaks sokwu mee ka nghọahie ndị a gbasara Aspekt mie emie karịa. Nkọwa na nghotahie so ya mere otụtụ mmadụ ji ahụta okwu gbasara aspekt dị ka amụmamụ gbara akpụ. O nwekwara ike iso n'ihe mere na e nweghị otụtụ edemede gbasara Aspekt n'ihe ọmụmụ Sintaks.

4.0 Mmechi

N'ebe a, akuzi maka echiche dị iche iche e nwere gbasara ụzọ abụọ e si egosi oge n'Igbo. Tens na Aspekt bụcha ụzọ abụọ e akọwa ihe banyere oge. E mere ka o wee anya na ọ bụ site na ọdịdị ngwaa ka e si eziputa tens na aspekt n'ụtọasụsụ Igbo. Yunit a, meturū naanị echiche ndị ọkammụta ole na ole aka jiri kọwaa ka ihe gbasara tens na aspekt siri burū ihe e nwechaghị nkwekọrịta banyere ha

5.0 Nchikọta

Na nchikọta, o kwere ghọta na e nwere ụzọ abụọ asụsụ Igbo si egosi ihe gbasara oge nke ọ na-eme site na tens na Aspekt. E nwere nkwekọrịta na aspekt na tens na-ekwucha ihe banyere oge tinyere na ọ bụkwa n'ogbe ngwaa ka ha abụọ gbanyechara mgborogwu. Ebe e nweziri ndị kwe na ndị ekweghi metutara ka ha si aputa ihe. Otu ihe anyi ga-ejide aka bụ na asụsụ Igbo nwere tens nwekwaa aspekt n'ụtọasụsụ ya nke a na-ahụ na nkejiasụsụ ngwaa. Ọzọ bụ na uche bụ akpa tinyekwara na uche onye anaghị adị ya njo. Nke a putara na onye ọ bụla nwere ikike ikọwa ihe ọ bụla ka onye siri ghọta.

N'ijiachi ihe ọmụmụ a, anyi na-ekwusi ike na tensi na aspekt anaghị ekwu otu ihe banyere oge; ebe tens na-ekwu kpomkwem maka oge ihe jiri me, aspekti anaghị akpọ oge aha kama ọ na-ekwu maka ndigide ma ọ bụ ngwanye oge. Ya bụ na ọ bụ site na mputara ahirjokwu nke a na-esikari na ngwaa amata ka a ga-esi mara ma ọ bụ tens ka ọ bụ aspekti ka mgbakwunyere di na ngwaa na-egosi n'otu oge.

6.0 Ajuju Onye Nkuzi ga-amaaki

1. Kowaa ihe na-ebute mgbagwoju anya gbasara tens na aspekt.
2. Kedụ echiche kara buru eziokwu banyere tens na aspekt?
3. Jiri atụ dī mma gosi mgbakwunye dī iche iche e ji eziputa oge n'Igbo. Mee ka a mara udi oge nke atụ o bula na-egosi.

7.0 Nruṭuaka/Ngumi

Carnie, Andrew (2007). *Syntax: A Generative Introduction* (Second Edition). Malden: Blackwell Publishing.

Emenanjo E. Nolue (1978). *Elements of Modern Igbo Grammar: A Descriptive Approach*. Ibadan: University Press.

Ezeomeke, S.O. (1999). *Igodo Nghota Utoasusu Igbo*. Enugu: Easy Quality Press.

Mbah, B.M. et al (2013). *igbo Adi Igbo – English English – Igbo Dictionary of Linguistics and Literary Terms*. UNN: University of Nigeria Press.

Tallerman, Maggie (2005). *Understanding Syntax* (Second Edition). Malta: Hodder Arnold.

Uba-Mgbemena, Asònye (2006). *Ntòlà Ùsòràsùsù Ìgbò*. Ibadan: Gold Press.

Mmadike, B. I. (2012). *Akwukwo Mkpataka na Syntax*.

Onwudiwe, G. E. (2003). *Nootu n'ihe omumu Sintaks*. Nnamdi Azikiwe University, Awka.

MODUL 3: NKQWAAHA NA NKEJIASUSU KEQRU

Yunit 1: Nkwaaaha

Yunit 2: Nnochiaha

Yunit 3: Mbuuzo

Yunit 4: Mgbakwunye Mgbati

Yunit 1: Nkọwaaha

Ndịna

1.0 Mkpọlite

2.0 Mbunuche

3.0 Isi Ndịna

3.1 Nkọwaghari Nkọwaaha

4.0 Mmehi

5.0 Nchikota

6.0 Ajụjụ Onye Nkuzi ga-amaaki

7.0 Edensibia/Akwukwo Ogugu ga

1.0 Mkpọlite

N'ihe omumụ a, a chorọ ilebagharị anya n'ihe gbasara nkọwa aha. O bu eziokwu na a kuziela ihe gbasara nkọwa aha na IGB 224 (Syntaụ of Igbo 1) mana a chorọ imetugharị ya aka n'ebe a n'ihị nchọputa ufodu ndi okammuta na-eme ka amata di ka ha na-atu omimi n'asusu tumadi di ka o siri metuta asusu Igbo.

2.0 Mbunuche

E bu n'uche na nwata akwukwo ga-amuta ihe ndi a na njedebe ihe omumụ a:

- ikowa nkowa aha
- Ideputa na iji omuma atu ziputa udi nkowa di iche iche e nwere n'Igbo di ka Uba-Mgbemena (2009) siri kowaputa ha.
- ikowa ndiche di n'etiti nkowaaha na ahankowa.

3.0 Isi Ndịna

3.1 Nkọwaghari Nkọwaaha

Na nkọwa Uba-mgbemena (2009) nkọwaaha bụ mkpuru okwu ndi ahụ oru ha bụ ikowara anyi ihe gbasara aha. Ngoesi (2000) si na nkọwaaha bụ mkpuru okwu ndi na-akowa mkpo-aha. Na nkọwa ya, nkọwaaha bụ nke ahụ ndi Bekee na-akpo 'Nominal Modifier'. Oru nkọwaaha bụ ikwu etu ihe si di. Na nkọwa Emenanjo (1978), nkọwaaha e nwere n'asusu Igbo ebughi ibu, ha di isii.

Omuma atụ:

(i) ocha (ii) ojii (iii) oma (iv) ajo (v) ojo (vi) nnukwu

Mana o buchaghi ezi okwu na nkọwaaha Igbo di naani isii, n'ih na o bu onodu okwu n'ahiri okwu bu ihe na-egosi udi oru okwu ahụ na-arụ. Ihe nke a putara bu na otutu okwu na-esote isi ahiri n'azu na-arụ -oru di ka nkọwaaha.

Gbasara Nkọwa na Nkọwaaha

Otutu ndi odee na-ekwu na nkọwa di iche na nkọwaaha. Ufodu na-ekwu na mkpuru okwu ndi mebere nkọwa bu: nkọwaaha, nraka, nnochii aha ke-onwunwe na nziole (Uba-mgbemena, 2009).

(a) Nraka di ka Nkọwa

Oru nraka bu igosi ma o bu iruru anyi aka n'ihe a na-ekwu maka ya. Na nkọwa Uba-mgbemena (2009), udi nraka e nwere n'Igbo di abuo: (a) 'a' (b) ahụ. E nwekwara udi nraka na-aputa ihe n'olundi di iche iche di ka '**ne/ewa**, '**nuhu/nihi**'. A na-eji '**ne/ewa**' eziputa ihe di nso ma na-eji '**nuhu/nihi**' egosi ihe tere aka nke onye a na-agwa mabu maka ya. Naani nraka nke Igbo Izugbe ka a ga-enye omuma atụ ha n'okpuru ebe a.

Omuma atụ '**a**' (21): O na-egosi ihe di nso.

(i) Utọ a (ii) okwu a, (iii) akwukwo a

Omuma atụ '**ahụ**' (22):

Nke a na-egosina ihe a na-ekwu banyere ya bu ihe onye ahụ mabu maka ya.

(i) Ulo ahụ (ii) Nwoke ahụ (iii) Onye ahụ.

(b) Nnọchiaha Keonwunwe dị ka Nkọwa

Nke a bụ nnọchi-aha ndị e ji egosị inwe ihe; ya bụ, onwunwe. Nnọchiaha keonwunwe nwere ụdị ndiotu na nke ndịubara.

Ọmụma atụ (24):

	Ndiotu (mkpọolu)		Ndiubara
	Onye mbụ = 'm'		Onye mbụ = anyị
	Onye abụọ = 'gị'		Onye abụọ = ụmụ
	Onye atọ = ya		Onye atọ = ha

Ọ bụ mgbe aha gasiri ka nnọchiaha keonwunwe ji abata n'ahiriokwu.

Ọmụma atụ (25):

- Akwukwo atọ anyị dokara adoka
- Akwukwo anyị atọ dokara adoka

(ch) Mkpokota Dị ka Nkọwa

Uba-mgbemena (2009) na-akpọ mkpokota 'Nziola'. Ọ bụ mkpuru okwu e ji egosị ole ihe dị ma ọ bụ ole ihe ha.

Ọmụma atụ (26):

(i) niile (ii) ụfodu (iii) otutu (iv) naabọ (v) ole na ole

Lee ha n'ahiri okwu:

- Ufodu umu aka na-ahọ nri
- Ha choro mmadu naabọ
- Ndi bjaranu bu mmadu ole na ole
- Ndi be anyi niile lotara

(d) **Nkwaaha di ka Udi Nkwa**

Oru nkwaaha bu ikwara anyi ihe banyere aha.

Omuma atu (27):

(i) Oma (ii) ojoo (iii) ojii (iv) ocha (v) ukwu (vi) ezigbo (vii) nta (viii) ohuru, w.d.g.

Lee ha n'ahiriri okwu.

- a. Ezigbo mmadu na-ekwu eziokwu
- b. Ulo ocha ahụ bu nke ya.
- ch. O yi uwe ohuru
- d. Nwoke oma ahụ bịara be anyi.

Ahankwa na Nkwaaha

Ahankwa bu aha e ji akwa aha ibe ya. Nke a na-egosij na e nwere nkwaaha nwekwaa ahankwa. O bu okwu ndi abughi mkpaha e ji akwa aha bu nkwaaha, ebe mkpaha e ji akwakwa mkpaha n'onwe ya bu ahankwa.

Omuma atu (28):

	Ahankwa		Nkwaaha
	Akwukwo a di <u>ocha</u>		Anyi gburu okuko <u>ocha</u>
	O gotere uwe di <u>ohuru</u>		O gotere uwe <u>ohuru</u>
	<u>Ogologo</u> ya di egwu		Oche <u>ogologo</u> na-erite mmadu.
	Ulo <u>akwukwo</u> ha amaka		Akwukwo <u>oma</u> ahụ efuola
	<u>Aja</u> ulo ha adaala		Oke <u>ukwu</u> ahụ bu nke ya.

4.0 Mmechi

Na unit a, a kwara maka nkwaaha na nkwa. E mere ka i mata ka ufodu ndi okammuta si ahuta nkwa n'asusu Igbo. Anyi nabatakariri echiche nke Uba-mgbemena (2009), nke hutara nkwa di

ka aha jikotara mkpuruokwu niile na-arụ ọrụ ikowa aha n'asụsụ Igbo ndị gunyere: nkowaaha, nruaka, nnochijaha ke-onwunwe na nzirole.

5.0 Nchikọta

A kuziri na e nwere mkpuruokwu ndị na-arụ ọrụ nkowa n'asụsụ Igbo; nke putara na nkowaaha bụ otu n'ime nkowa e nwere n'Igbo. E jikwara omuma atụ kowaputa ndiche dị n'etiti nkowaaha na ahankowa.

6.0 Ajuju Onye Nkuzi ga-amaaki

1. Kowaa ihe bụ nkowa n'uju.
2. Deputa ma kowaa ụdị nkowa ndị putara ihe n'Igbo.
3. Gini ka i chere bụ ndiche dị n'etiti nkowaaha na ahankowa?

7.0 Nrutaka/Ngumi

Emenanjo, E. Nolue (2009). *Nchikọta Asụsụ na Ụtoasụsụ Igbo Izugbe*. Ikeja, Lagos: Longman Nigeria Plc.

Uba-mgbemena, Asonye (2009). *Ntala Usoroasụsụ Igbo*. Obosi: Pacific College Press.

Ekeulu, C.V. (2009). *Ntuziaka n'Omumụ Asụsụ, Agumagu, Omenaala na Ewumewu Igbo Nke Ndị Sekondiri Ukwu nke Mbụ*. Yaba, Lagos: Kandu Publishing Company.

Yunit 2: Nnochiaha

Ndina

1.0 Mkpelite

2.0 Mbunuche

3.0 Isi Ndịna

3.1 Nkọwaghari Nnọchiaha?

4.0 Mmechi

5.0 Nchịkọta

6.0 Ajuju Onye Nkuzi ga-amaaki

7.0 Edensibia/Akwukwo Ogugu ga

1.0 Mkpelite

N'ihe omumụ a, a ga-akọwa nnọchiaha dị ka ọrụ ya si apụta ihe n'asụsụ. Na IGB 224 mgbe e meturu aka na nkejiasụsụ, e mere ka ị mata na nnọchiaha bụ otu n'ime ụmụ mkpọaha nke e ji edochi anya aha n'ahiriokwu. A kọwakwara ụdị nnọchiaha ndị putara ihe n'Igbo. N'ebe a, a ga-emekwa ka ị matakwo ihe ụfọdụ gbasara nnọchiaha.

2.0 Mbunuche

Olileanya bụ na nwata akwukwo ga-amuta:

- nnọchiaha niile putara ihe n'Igbo
- ụdịdị nnọchiaha, ọrụ na ọnọdụ ha na ndokookwu

3.0 Isi Ndịna

3.1 Nkọwa Nnọchiaha

Nnọchiaha bụ nkeji asụsụ e nwere ike iji dochie ma ọ bụ gbanwere nkeji mkpọ-aha. Ebe a na-ahụ ya n'ahiri okwu bụ ebe ọ na-anọ n'ọnọdụ mkpọaha mgbe ọ dighi mkpa ikpọ aha ahụ aha. Ọ bụ otu n'ime nkejiasụsụ ndị mechiri emechi n'ihi na ọ naghị abawanye dị ka nkejiasụsụ ụfọdụ ndi ozo si abawanye. Asụsụ na-eto eto site na mmụba mkpuruokwu ụfọdụ di n'asụsụ. Nchoputa na-egosi na

o bughị mkpuru okwu niile di n'asusu na-abawanye kwa mgbe. Ebe ufodu nkejiasusu na-amuba n'ike n'ike, ufodu nkejiasusu ji nwayoo na-amuba; ebe ndi ozo anaghi amuba ma o bu amubabeghi kengbe e jiri choputa ha. Nnochiaha di n'asusu Igbo di iri na abuo.

Omuma atu Nnochiaha:

Ha bu ndi a: (i) m (ii) gi (iii) ya (iv) anyi (v) unu (vi) ha (vii) o (viii) o (iu) i (u) i (ui) a (iii) e.

A bja n'etu Mbah na Mbah (2014: 31) si akowa ya, "onye na-ekwu okwu (okwu) bu onye nke mbu, onye o na-agwa okwu (onuu) bu onye nke abuo, ebe onye a na-ekwu maka ya (isi ububo) bu onye nke ato.

Udidi Nnochiaha

E nwere ike ikewa nnochiaha uzo abuo: (a) nnochionye (pesin) na (b) nnochienwe onye.

i) Nnochionye

Mgbe nnochiaha na-anochi onye ma o bu ndi a ma ama, ndi onuu maara onye a na-ekwu banyere ya, a mara na o bu nnochionye. A naghị eji udi nnochiaha a ebido nkata ma o bu nkwojita okwu. N'onuogu, udi nnochiaha a di ato, nwee nke mkpoolu na nke ubara, etu a:

Omuma atu:

	Nnochionye	Mkpoo-olu	Ubara
	Okwu	M	Anyi
	Onuu	i/i/gi	Unu
	Isi ububo	o/o	Ha

N'omuma atu a, okwu (onye na-ekwu okwu) nwere ike ibu 'm' ma o bu 'anyi, onuu (onye a na-agwa), nwere ike ibu 'i/i/gi' ma o bu 'unu, ebe onye/ndi okwu gbasara (onye/ndi a na-ekwu maka ya/ha) nwere ike ibu 'o/o' ma o bu 'ha' (Mbah na Mbah, 2014).

(ii) Nnochienwe onye (Nnochimpesin)

Dị ka aha ya siri dị, e nweghị onye a ma a na-ekwu banyere ya. Mkpurụ edemede e ji eziputa ya bụ 'a/e'. Nnọchiaha enwe onye nwere ike ịrụ ọrụ dị ka isi ahịrị, mana o nweghị ike ịrụ ọrụ dị ka nnara, maka na a maghị onye a na-ekwu banyere ya.

Ọmụma atụ:

- a. A kpurụ aka n'uzo
- b. E kwuru na o ga-abia
- ch. A gwara ya bia n'onwa ozo
- d. E ji ego achu ego

Njiri mara Nnọchiaha

(i) Ino n'isi ahiri okwu, di ka

- (a) Anyị riri ji
- (b) Ojere Enugu
- (ch) Enyere ya ego

(ii) Igosị ihe mmadu nwe, di ka:

- (a) Ndumodu unu baara anyi uru
- (b) Anya ukwu ha emebiela ihe

(iii) Nani n'isi ahiri ka a na-ahu nnochi enwe onye (nnochimpesin)

- (a) Apara nwata ahụ ụtali
- (b) Ejidere ndi ohi ahụ.

4.0 Mmechi

Yunit a kowara maka nnochiaha di ka otu n'ime umu mkpofaha n'Igbo. E mere ka imata ihe kpatara e ji ewebata nnochiaha tinyere onodu ya na ndokookwu. A kowara na nnochiaha nwere nke e ji egosi onye na-ekwu okwu (onye nke mbu), onye a na-agwa okwu (onye nke abuo) na onye a na-ekwu maka ya (onye nke ato).

5.0 Nchikota

Nnochiaha so na nkejasusu mmechi. Nke a putara na o naghị abawanye di ka nkejasusu ufodu di ka aha si abawanye. Nke bu eziokwu bu na onuogugu nnochiaha e nwere n'Igbo ka dikwa etu o di kemgbe. A kowakwara na nnochiaha na-anokari n'isiahirj ma o bu na nnara beluso nnochimpesin (nnochienwe onye) nke enweghi ike ino n'onodu nnara.

6.0 Ajuju Onye Nkuzi ga-amaaki

1. Kowaa ka nnochiaha siri buru nkejasusu mmechi.
2. Deputa nnochiaha e ji amata onye na-ekwu okwu, onye a na-agwa okwu na onye a na-ekwu maka ya. Gosi ndi bu mkpoolu na ubara.
3. Jiri ahirjokwu ato na nke o bua kowoo ihe onodu nnochiaha na ndokookwu.
4. Choputa udi nnochiaha ndi ozo na-aputakwa ihe n'olundi Igbo.

7.0 Nrutuaka/Ngumi

Ekeulu, C.V. (2009). *Ntuziaka n'Omumu Asusu, Agumagu, Omenaala na Ewumewu Igbo Nke Ndi Sekondiri Ukwu nke Mbu*. Yaba, Lagos: Kandu Publishing Company.

Emenanjo, E. Nolue (2009). *Nchikota Asusu na Utomasu Igbo Izugbe*. Ikeja, Lagos: Longman Nigeria Plc.

Mbah, B.M. & Mbah, E.E. (2014). *Atutu Amumamu Asusu*. Enugu: University of Nigeria Press.

Ikekaonwu, C., Ezeikeojiaku, P.A., Anosike, Ubani and Ugoji, Jimbo (1999).

Fonoloji na Grama Igbo. Ibadan: University Press.

Uba-mgbemena, Asonye (2009). *Ntọala Usoroasusu Igbo*. Obosi: Pacific College Press.

Yunit 3: Mbuuzọ

Ndịna

1.0 Ndubanye

2.0 Ebumnobi

3.0 Isi Ndịna

3.1 Nkọwaghari Mbuuzọ

4.0 Mmechi

5.0 Nchikọta

6.0 Ajuju Onye Nkuzi ga-amaaki

7.0 Edensibia/Akwukwo Ogugu ga

1.0 Mkpelite

N'iche omumu mbu e mere gbasara mbuuzọ, a kowara na mbuuzọ so na nkejiasusu di n'out mmechi n'ih na ha adighi otutu n'Igbo tinyere na anaghi abawanye di ka asusu na-eto. A kuziri na o bukarị 'na' na-arụ ọrụ mbuuzọ n'Igbo tinyere mkpuruokwu ole na ole ndi ozo. N'ebe a, a ga-akowakwu maka mkpuruokwu ndi ozo na-arukwa ọrụ mbuuzọ n'Igbo.

2.0 Mbunuche

Ebumnobi e nwere bụ na a ga-amụta:

- ihe amabughi maka mbuuzo
- maka mkpuruokwu ndi ozo na-arukwa oru mbuuzo
- ndiiche mkpuruokwu ndi na-aru oru mbuuzo mgbe ha bu mbuuzo na mgbe ha abughi.

3.0 Isi Ndina

3.1 Nkwa Mbuuzo

O buru na a kpwaruo 'Mbu-uzo' n'isi, ihe o putara bu '**mbuuzoaha**'. Ihe mbu-uzo aha putara bu na a bja n'ahiri okwu, mbuuzo na-ebu uzo, mkpo-aha ana-esote ya. Mbuuzo bu mkpuru okwu e ji ewebata aha n'ahiri okwu ka e wee nweta mputara e bu n'uche (Uba-mgbemena, 2009). O bu otu n'ime nkejasusu mmechi n'ih na ha adiighi otutu tinyere na ha anaghi amuba di ka oge na-aga n'asusu.

Udidi Mbuuzo N'Igbo

O bu naani 'na' ka e ji eziputa mbuuzo n'Igbo na mbu mana ugbo a, nchoputa gosiri na e nwere mkpuruokwu ndi ozo na-arukwa oru di ka mbuuzo n'Igbo. Ha gunyere ndi a:

(i) maka (ii) banyere (iii) gbasara (iv) kamgbe (v) tupu (vi) karija (vii) beluso

Omuma atu (32):

- Na → (a) O bi na Legos. (b) Udoka no n'ulo
- Maka → Enyemaka anyi na-enyere gi bu maka Chukwu
- Banyere → Okwu ya bu banyere ekpere
- Gbasara → Gbasara okwu ahụ ka anyi ji bja.
- Kamgbe → Uju abjabeghi kamgbe ubochi ahụ.
- Tupu → Tupu onwa ozo, unu ga-anu olu m.
- Karija → Anyi enweghi chi ozo karija Chineke
- Beluso → Onye o bula ga-abia beeluso Chinedu
- Ganye → Anyi ga-ekpegidere gi ekpere ganye n'onwu.

Ọ dị mkpa ka a ghọta na ụfọdụ mkpuruokwu ndị na-arụ ọrụ mbuuzọ n'ahiriokwu ndị dị n'elu nwekwara ike iru ọrụ ngwaa mgbe ụfọdụ.

Lee ima atụ ndị a:

(i)Ọ banyere n'ụlọ

(ii) Eze gbasara aka ya

(iii) Nebuwa amaka akwukwo.

N'ahiriokwu ndị a 'banyere', 'gbasara' na 'amaka' bụcha ngwaa, ha na-esokirido aha/nnochiaha n'ahiriokwu. Mana mgbe ha na-arụ ọrụ dị ka mbuuzọ, a ga-enweriri ngwaa ọzọ n'ahiriokwu ahụ iji gosi na ha abughị ngwaa n'ebe ahụ. Mgbe ha bụ ngwaa n'ahiriokwu, a naghị enwe ngwaa ọzọ beluso ma ahiriokwu ahụ abughị ahirimfe. Ọzọ bụ na ụdaolu ha na-agbanwe mgbe ha na-arụ ọrụ ndị a.

4.0 Mmehi

Yunit a kuziri maka mbuuzọ nke ezigbo aha ya bụ '**mbuuzọaha**'. A kowara na ọ bụ '**na**' na-arubu ọrụ mbuuzọ n'Igbo mana dị ka mmụta na-abawanye, a choputara na e nwere mkpuru okwu ndị ọzọ na-arukwaoru mbuuzọ n'asusu Igbo. Ha gunyere: maka, banyere, gbasara, kamgbe, tupu, karja, na beluso.

5.0 Nchikota

N'omumu ihe a kowara na e nwere mgbanwe n'ihe gbasara mbuuzọ n'Igbo. A na-ahutabu mbuuzọ dị ka otu mkpuruokwu nke e si ụzọ abuo edeputa n'Igbo mana mmuta ohuru na-egosi na e nwere mkpuruokwu ndị ọzọ nwekwara ike iru ọrụ mbuuzọ n'Igbo. Ụfọdụ n'ime mkpuruokwu ndị achoputara na ha na-arụ ọrụ mbuuzọ anaghị abụ mbuuzọ mgbe niile kama ọ bụ ahiriokwu ha batara na ya ga-ekwu ụdị ọrụ ha na-arụ. Nke a putara na e nwere mkpuruokwu ụfọdụ dị n'asusu ndị nwere ike idaba na nkejiasusu abuo ma ọ bụ karja n'ihi na ha nwere ike iru ọrụ dị iche iche n'onodu dij iche iche.

6.0 Ajuju Onye Nkuzi ga-amaaki

1. Gini mere e ji akpo mbuuzo 'mbuuzoaha'?
2. Jiri mkpuruokwu asaa nye omuma atu ebe ha na-arụ orụ mbuuzo na ebe abughi mbuuzo.
3. Chọputa mkpuru okwu ndi na-arụ orụ mbuuzo n'olundi gi ndi esoghi na mbuuzo ndi eziputara n'ihe omumu a.

7.0 Nrutuaka/Ngumi

Ekeulu, C.V. (2009). *Ntuziaka n'Omumu Asusu, Agumagu, Omenaala na Ewumewu Igbo Nke Ndi Sekondiri Ukwu nke Mbu*. Yaba, Lagos: Kandu Publishing Company.

Emenanjo, E. Nolue (2009). *Nchikota Asusu na Utomasu Igbo Izugbe*. Ikeja, Lagos: Longman Nigeria.

Mbah, B.M. & Mbah, E.E. (2014). *Atutu Amumamu Asusu*. Enugu: University of Nigeria Press.

Ikekaonwu, C., Ezeikeojiaku, P.A., Anosike, Ubani and Ugoji, Jimbo (1999). *Fonloji na Grama Igbo*. Ibadan: University Press.

Uba-mgbemena, Asonye (2009). *Ntala Usoroasusu Igbo*. Obosi: Pacific College Press.

Yunit 4: Mgbakwunye Mgbatị

Ndina

1.0 Mkpolite

2.0 Mbunuche

3.0 Isi Ndina

3.1 Mgbakwūnye Mgbatị

4.0 Mmehi

5.0 Nchikōta

6.0 Ajuju Onye Nkuzi ga-amaaki

7.0 Edensibia/Akwukwo Ogugu ga

1.0 Mkpelite

Asusu o bula nwere usoro o si agbatị nghota ngwaa nwere. N'asusu Igbo, a na-eji mgbakwūnye mgbatị eme ka nghota ngwaa bawanye n'agbanweghi nkejasusu ngwaa. Na yunit a, a ga-akowa ihe bu mgbakwūnye mgbatị ma nye omuma atụ ya di iche iche.

2.0 Mbunuche

Na ngwucha omumu ihe a, a ga-enwe ike:

- ikowa ihe bu mgbakwūnye mgbatị
- Inye omuma atụ mgbakwūnye mgbatị

3.0 Isi Ndina

3.1 Mgbakwūnye Mgbatị

Mgbakwūnye mgbatị bu otu n'ime mofim ndabe, nke a na-adị agbakwūnye n'azu ngwaa ma o bu mkpuru asusu iji dotia, setia ma o bu gbatia nghota di na ngwaa. O bu nke na-ewebata echiche oheru na ngwaa ma o bu n'ahirjokwu. E ji ya agbatị echiche na nghota di n'ahirjokwu ka o di etu a chorō (Ezikeojiaku, 1989).

Na nkowa Emenanjo (1991), mgbakwūnye mgbatị bu udi mgbakwūnye na-eseti, dotia nghota di n'okwu o bula e tinyere ya na ya. O bu na ngwaa ka a na-agbakwūnye ya.

Omumaatu:

Be + ta = beta

Ri + godu = rigodu

We + ga = wega

Gba + nye = gbanye

Bu + ru = buru

Na nkowa Emenanjo (1991), a na-eme mgbatị ndị a n'agbanayeghị nkeji asusụ na utoasusụ ndị ahụ. Okwu ndị a ana-agbakwunyere nsonazụ bụ ngwaa. Nsonazụ ndị ahụ batazie n'okwu, ha agbatia nghota ngwaa ndị ha nọ na ya, mana ha anaghị agbanwe nkejiasusụ ya.

Lee omumaatụ ndị a sị n'aka Ikekonwu, Ezikeojiaku, Ubani naUgoji (1999: 49).

Omumaatụ:

	Mgbatị	Ọhuru
Kpọ	-ba	Kpoba
Ri	-cha	Richa
Zọ	-chi	Zochi
Nwụ	-chu	Nwuchu
Me	-gide	Megide
Nye	-tụ	Nyetụ
Bi	-debe	Bidebe
Ri	-go	Rigo
Ri	-kọta	Rikọta
Rụ	-lite	Rulite
Bu	-kọ	Bukọ
Ma	-kụ	Makụ
Tọ	-pụ	Topụ

	Bu	-li	Buli
	Gwe	-ri	Gweri
	Kpọ	-sasi	Kposasi
	Bu	-da	Buda
	Bu	-ba	Buba

4.0 Mmehi

Na yunit a, a kowara mgbakwunye mgbatị dī ka ụzọ e si eme ka nghota ngwaa bawanye. E mere k i ghota na mgbakwunye mgbatị anaghị agbanwe nkejiasusu mkpuruokwu e tinyere ya nay a kama o bu naani igbatị ma o bu idoti nghota ngwaa ka o na-eme. Ya bu o buru na etinye mgbakwunye mgbatị na ngwaa o bula, o gaghị eme ka o ghara ibukwa ngwaa kama ihe o ga-eme bu itinyeso nghota na ngwaa ahụ.

5.0 Nchikota

Mgbakwunye mgbatị dī mkpa n'utoasusu Igbo maka na a na-esite na ya enwete udi nghota ngwaa dī iche iche n'agbanweghi nkejiasusu ngwaa. Ihe e ji emebe mgbakwunye mgbatị bu mkpuru asusu ndabe na-aputa ihe n'udi dī iche iche dī ka e ziputara n'omuma atụ ndi e nyere.

6.0 Ajuju Onye Nkuzi ga-amaakị

1. Kowaa ihe bu mgbakwunye mgbatị.
2. Olee uru mgbakwunye mgbatị bara n'asusu Igbo?
3. Deputa ngwaa iri abuo nwere mgbakwunye mgbatị.
4. Gini mere e ji ekwu na mgbakwunye mgbatị anaghị agbanwe nkejiasusu ngwaa?

7.0 Nrutuaka/Ngumi

Ekeulu, C.V. (2009). *Ntuziaka n'Omumu Asusu, Agumagu, Omenaala na*

Ewumewu Igbo Nke Ndị Sekọndrị Ukwu nke Mbụ. Yaba, Lagos: Kandu Publishing Company.

Emenanjo, E. Nolue (2009). *Nchikọta Asusu na Utoasusu Igbo Izugbe.* Ikeja, Lagos: Longman Nigeria.

Mbah, B.M. & Mbah, E.E. (2014). *Atutu Amumamu Asusu.* Enugu: University of Nigeria Press.

Ikekaonwu, C., Ezeikeojiaku, P.A., Anosike, Ubani and Ugoji, Jimbo (1999). *Fonoloji na Grama Igbo.* Ibadan: University Press.

Uba-Mgbemena, Asonye (2009). *Ntoala Usoroasusu Igbo.* Obosi: Pacific College Press.

Uwalaka Mary Angela (1996). *Fonoloji na Utoasusu Igbo.* Ibadan, Oyo State: Kraft Book Limited University.

MODUL 4: MMEJU NA AHIRIOKWU DI ICHE ICHE

Yunit 1: Mmetuta Mmeju na Odudahiri

Yunit 2: Mmeju

Yunit 3: Odudahiri

Yunit 4: Ndiche di n'Etiti Mmeju na Odudahiri

Yunit 5: Ahiri Ndabe

Yunit 1: Mmetuta Mmeju na Odudahiri

Ndina

1.0 Mkpolite

2.0 Mbunuche

3.0 Ndina Kpomkwem

3.1 Mmetuta Mmeju na Odudahiri

4.0 Mmehi

5.0 Nchikota

6.0 Ajuju Onye Nkuzi ga-amaaki

7.0 Edensibia/Akwukwo Ogugu ga

1.0 Mkpote

Tupu anyi abanye n'ikowa Mmeju na Oduahiri n'otu n'otu, o di mkpa ibu uzọ kowaa ebe ha sonyere na ndokwokwu. N'ahirimfe, e nwere ike ikewata mmebere ya uzọ abuo. Ha bu *obiahiri* na *mgbakwunyere* (Uba-Mgbemena 2006). Na nkowa Uba-Mgbemena gaa n'ihu, obiahiri ahirimfe Igbo ga-enweriri *isiahiri*, *ngwaa*, *mara na mmeju*. O gaziri n'ihu kwuo: "Nsomebe ahirjokwu obula (sic) nke adighi na mmebere ahirjokwu ndi a ka a na-akpo 'mgbakwunyere'" (ihu 92). O kpokwara Oduahiri *mgbakwunyere*.

1.0 Mbunuche

Na njedebe ihe omumuu a, nwata akwukwo ga-enwe ike:

- ikowa ihe ndi mebere ahirimfe
- ikowa ebe a na-ahu mmeju na oduahiri

3.1 Mmetuta Mmeju na Oduahiri

N'iga n'ihu ikowa ihe Mmeju na Oduahiri putara, anyi ga-ebu uzọ leba anya na mmetuta ha. Mmeju na Oduahiri bu okwu ndi foduru n'ahirimfe ma e wepu isiahiri. Isiahiri, di ka anyi maara bu mpaghara ndokwokwu nke na-ewputa isiokwu ma o bu ntala echiche nke ahirjokwu na-ekwu maka ya. N'ihu ya, isiahiri di mkpa n'ahirjokwu o bu. Di ka isi na-achikwa mpaghara ahirjokwu ndi ozọ, isiahiri na-ekenye mpaghara ndi ozọ na-esote ya n'ahirjokwu ndi di ka mmeju na oduahiri oru na odidi ha ga-adi.

O bu onwunwe isiahiri nwe mpaghara ndokwokwu ndi ozọ di ka mmeju na oduahiri mere e ji ahụ ma na-akowa mmeju na oduahiri di ka mkpuruokwu, nkebiokwu ma o bu nkebiahiri na-adabere

n'ahụ mpaghara ndị ọzọ (Tallerman 2005). N'ima atụ, isiokwu na-ahọrọ nkeji-asụ nke mmeju ya na ya ga-agakọ n'asụsụ ọ bụla; dị ka mgbe aha nọ dị ka isiokwu n'asụsụ Igbo, o nwere ike ịhọrọ nkọwa. Lee atụ a:

1. (i) Nwoke *ojii*
- (ii) Oche *ukwu atọ*
- (iii) Aka *aja aja*

Ọzọ, isiokwu na-ekenye okwu ndị dabeere na ya ọdịdị nke ga-adaba na nke ya, dị ka ma ọ ga-abụ oke ma ọ bụ nwunye. Ma nke a adighị aputacha ihe n'asụsụ Igbo n'ihi na ọ dighị enwe mkpuruokwu pụrụ iche ndị na-eziputa oke ma ọ bụ nwunye. Ma ka anyị tleele atụ ole na ole

2. (i) *Agboghọ ewu*
- (ii) *Mkpi ọcha gbara ewu Nnenna*
- (iii) *Mbùbà Arusị Èdò*
- (iv) *Alò okeokpa ọcha*
- (v) *Èbulu Nwobi tigburu obere nwa ya.*

N'atụ 2, okwu ndị e dere na mkpuruèdide mgbuchacha na-egosị oke ma ọ bụ nwunye n'echiche ndị Igbo.

A bjakwa n'ọtụtụ asụsụ, (ufọdu) isiokwu na-agbazi uto-asụsụ nke nkebiokwu keaha ga-adabere na ya. Nke a na-adikarị mfe n'asụsụ ndị nwere ọtụtụ kees dị ka asụsụ Latin. Asụsụ Igbo aputaghị ihe dị ka asụsụ na-eziputa kees. Ma abia n'iji nnochiaha mee isiahiri ma ọ bụ nnara/nnaputa, a na-enwe mgbazi nke na-agbanwe ma ọ bụ na-ahọrọ nke ga-arụ ọrụ isiahiri na nke ga-arụ ọrụ nnara/nnaputa. Lee atụ 3 n'okpuru dị ka Uba-Mgbemena (2006:72) kwadokwara n'okwu a: "Ka o sila dij e nwere ihe anyi nwere ike ikpo kees n'ufodu nnochiaha n'Igbo". O nyere atụ ndị a:

3. Isiahiri	Nnara
i/i	gi
o/o	ya

Nnochiaha ndị ọzọ nwere ike ino dij ka isiahiri bụ *m/mu, a/e* ebe nnara ha ga-abụ *m, anyi*. Dij ka nnochimpesin, ndi a enweghi odidi nnara kari ma e tinyere nnochionye. N'atụ 3, anyi ga-ahụ na o nweghi mgbe *i/i; o/o* na-arụ nnara/nnaputa. N'otu aka ahụ, *gi/ya* na-arukarị ọrụ dij ka nnara/nnaputa. O dikwa mkpa ikowa na *gi/ya* nwekwara ike iru ọrụ dij ka isiahiri n'asụsụ Igbo.

4.0 Mmechi

A kuziri na mmeju na oduahiri anaghi anoro onwe ha. E nwere ebe a na-ahu ha nke nyere ha aha ha na-aza. O bu n'ime ahirimfe ka a na-ahu ha. A kwara na mmeju na oduahiri so n'ihe ndi mebere ahirimfe tumadu n'asusu ihe omumu a.

5.0 Nchikota

Yunit a kwaraa gi na mmeju na oduahiri so n'ihe ndi mebere ahirimfe. E wepu isiahiri, mmeju na oduahiri bu ihe ndi na-afodu n'ahirimfe. Mgbe o buha ha batara n'usorookwu, ha nwere oru ha na-aru. O bu eziokwu na onodu ha na okwa ha abughi otu mana nke o buha nwere mmetuta na nghota ahiriokwu ha di na ya.

6.0 Ajuru Onye Nkuzi ga-amaaki

1. Gini bu ahirimfe?
2. Kedu ihe jikoro ahirimfe, mmeju na oduahiri?
3. Mmeju na oduahiri enweghi okwu aka ha n'ahirimfe? Gini ka i chere banyere ahiriokwu a?

7.0 Nrutuaka/Ngumi

Tallerman, M. (2005). *Understanding Syntax*. London: Hodder Arnold.

Uba-Mgbemena, Asonye (2009). *Ntala Usoroasusu Igbo*. Obosi: Pacific College Press.

Yunit 2: Mmeju

Ndina

1.0 Mkpelite

2.0 Mbunuche

3.0 Isi Ndina

3.1 Nkwa Mmeju

4.0 Mmechi

5.0 Nchikota

6.0 Ajuju Onye Nkuzi ga-amaaki

7.0 Edensibia/Akwukwo Ogugu ga

1.0 Mkpofite

A muru maka mmetuta di n'etiti mmeju na oduahiri na yunit nke mbu na modul a. A kowara na ebe a na-ahu mmeju na oduahiri bu n'ime ahirimfe nke bu otu n'ime ogo ndokookwu Igbo. Akowakwara na Mmeju na Oduahiri bu okwu ndi foduru n'ahirimfe ma e wepu isiahiri. Na yunit a, a ga-akowazi ihe bu mmeju n'uju.

2.0 Mbunuche

Na njedebe ihe omumu a, i ga-amuta:

- nkowa mmeju
- udi mmeju e nwere n'Igbo na kwa
- iji ezi atụ kowaa udi mmeju nke o bula

3.1 Mmeju

Di ka aha ya si gosi, Mmeju so n'otu na mkporokwu, nkebiokwu ma o bu nkebiahiri ndi nadabere n'isiahiri nke ndokookwu o bula. Di ka Tallerman (2005) na Carnie (2007) si kowa Mmeju, o bu nkebiokwu nke isiahiri na-eji aka ya ahoro. O bu nke a kpatara Tallerman (2005) ji kwuo na isiahiri na Mmeju na-emeko. Carnie (2007) hukwara Mmeju di ka nke e nwere ike ikpo nna n'utoasusu odinala. O gakwara n'ihu kowaa ya di ka nkebiokwu bu nwanne isiokwu.

N'iga n'ihu na nkowa ihe Mmeju putara, Tallerman (2005) kwuru na otutu mgbe mmeju ga-adiri na ndokookwu. O kowakwara na mgbe isiokwu horo mkporokwu di ka mbuzo iru oru mmeju, o na-egosi na mkporokwu ahụ na-emejuputa isiokwu ahụ. O bu n'ihu echiche di etu a mere Onwudiwe (2003) ji kowa mmeju di ka mkporokwu, nkebiokwu na nkebiahiri **na-etinyezu**

nghota na ndokookwu o bula o di n'ime ya. Nke a gosiri na di ka Tallerman (2005) si kowa na mmeju ga-adiriri na ndokookwu ka nghota ya wee zuo oke, tumadu n'udi ngwaa ndi na-achọ nnara iji ziputazu echiche isiokwu, ngwaa ndi Mbah na ndi otu odee ya (2003) kporo ngwaa "mmennara". Uba-Mgbemena (2006:92) kwadoro echiche Tallerman (2005) site n'okwu a: "N'asusu Igbo, o di na mmanye na isiahiri, ngwaa, nnara na mmeju ga-adiriri n'ahirjokwu ha di na ya. O bu mmebere ndi a bu obiahiri (obi ahirjokwu)". Na nkowa nke Ezeomeke (2004:117) "Mmeju bu okwu na-emejuputa ahirjokwu iji nye aka ka nghota ya gawaga n'ihu".

Site na nkowa ndi okammuta na odee gbasara mmeju, anyi nwere ike ikewata udi mmeju ndi a: *mmeju mkpuruokwu* nke ga-agunye *mmeju ntado*; *mmejuahiriri* na *ahirjimeju*. Nkenudi nke o bula bu di ka odidi ya si di. Di ka a kowara, mmeju nwere ike ibu mkpuruokwu, nkebiokwu ma o bu nkebiahiriri. O bu site na nghota di etu a ka a ga-esi kewasi nkenudi mmeju.

(i) Mmeju mkpuruokwu: Nkenudi mmeju a bu nke otu mkpuruokwu na-emeju mkpuruokwu ibe ya wee si n'uzo a mee ka nghota ya zuo oke. N'asusu Igbo, mkpuruokwu abuo nwere ike igako iji ziputa nghota. Otu usoro mwubeokwu Igbo na-egosiri mmeju mkpuruokwu ka a na-akpo mwunankwu. Mwanankwu bu ndoko mkpuruokwu abuo ndi na-ejigba aka were enye otu nghota. Ka anyi nye atụ mwunankwu ufodu:

1. (i) afọ + njọ → afọ njō
- (ii) aka + azụ → aka azū
- (iii) akpa + aka → akpa akā
- (iv) ego + ise → ego isē
- (v) ulọ + elu → ulọ elu

N'atụ dum di n'okpuru 1, o bu eziokwu na e nwere mkpuruokwu abuo n'atụ nke o bula, ma ha abuo abuo jigbara aka nye otu nghota. Ma n'ime abuo o bula, otu, ya bu mkpuruokwu nke izizi na-arụ orụ di ka isiokwu, ebe ndi nke abuo na-arụ orụ mmeju. E leba anya n'atụ ndi a, a ga-achoputa na nkejiasusu ndi izizi niile bu aha. Ma a bia na ndi na-arụ orụ mmeju, ndi di na (ii), (iii) na (v) bucha aha, ebe nke di na (i) bu nkowa, nke di na (iv) buru onuogu nke bukwa mkpoha.

Otu ihe di mkpa irutu aka n'udi mmeju mkpuruokwu a bu na isiokwu a na-emeju bukariri aha. Di ka o si di na ntado na mmejuahiriri o bukariri mputara ngwaa ka mmeju na-emeju. Di ka Uba-Mgbemena (2006:89) si kowa ya, "mmeju bu mmebere obula ... e ji mejuputa mputara, okachasi

mputara ngwaa n'ahiriokwu". Ma i lee anya na mmeju mkpuruokwu ndi e gosiri n'elu, i ga-ahu na o bughu "mputara" ngwaa ka nke o bua mejuputara.

(ii) Mmeju ntado: Mmeju ntado bu udi mmeju ozo e nwere ike ikowa di ka mmeju mkpuruokwu n'ihu odidi ya na akparamagwa ya n'ahiriokwu o di na ya. A kporo udi mmeju a mmeju ntado n'ihu na o **na-atado na ngwaa** nsuru di n'ahiriokwu o di na ya iji tinyezu nghota nke ngwaa ahụ choro iziputa.

Mmeju ntado anaghi akwuru onwe ya, kama o na-ezete agbo ya site na ngwaa nsuru di n'ahiriokwu nke o na-atado na ya. Ka anyi tlee atu ndi a:

2. O gwere ya egwe

N'atu a, isiahiri bu **O**, ebe okwuputa bu **gwere ya egwe**. Ndina okwuputa bu ngwaa (*gwe(re)*), mmeju/nnara bu *ya*, ebe mmeju ntado di na ya bu *egwe*. Lekwa atu ndi ozo:

3(i) Onye ara ahụ **kugburu** okuko Oriji *akugbu*.

(ii) Onye ara ahụ **kugbusiri** umu okuko Oriji *akugbusi*.

Di ka anyi kwuburu na nkowa mmeju ntado, anyi lee anya n'atu 2 na 3 anyi ga-achoputa ihe ndi a: mbu, ngwaa di n'ahiriokwu nke o bua na mmeju ntado ya yitere. Ozo, mmeju ntado nke o bua na-abu isingwaa nke ngwaa nsuru di n'ahiriokwu ahụ a gbakwunyere nganihu **a/e** di ka o si daba n'iwu ndakorita udaume Igbo. Nke a ga-eme ka mmeju ntado di n'udi omekangwaa. N'ebe e nwere mgbakwunye nsonazu n'ogwe ngwaa di n'ahiriokwu, a ga-agbakwunyekwa ya na mmeju ntado ya. Nkowa a putara ihe n'atu 6.

Ihe ozo di mkpa a ga-achoputa site n'atu ndi a bu na oru mmeju ntado nke o bua na-akwadosi ihe ngwaa nsuru nke ahiriokwu o di na ya na-ekwu ike nke ga-eme ka mmadu ghara ighotahie ma o bu gbaghaa ya. Nke a kwadokwara ntuputa Uba-Mgbemena (2006) n'elu gbasara mmetuta mmeju na ngwaa. O bukwaa nkeka a e kekoro ngwaa na mmeju ntado mere anyi ji ekwu n'ebe a na mmeju ntado bukwu mmeju mkpuruokwu nke dabeere na nkega isiahiri nke ahiriokwu o so na ya.

(iii) Mmējuahiri: Mmējuahiri bu otu udi mmeju nke otutu ndi ode dere maka ya. O bu mmeju nke na-abata nime ahiriokwu iji tinyezu nghota n'ahiriokwu (Onwudiwe, 2003); ma o bu iji mejuputa mputara ngwaa n'ahiriokwu (Uba-Mgbemena 2006). Ihe o putara bu na mmejuahiri na-adi n'ime ahiriokwu di ka Tallerma (2005) na Carnie (2007) kwadokwara. Lee atu a:

4. Obi gburu *agu*

5. Nna m nyere *Ada ego*.

N'atu 4 na 5, *agu*, *Ada* na *ego* na-arugbado ọrụ nnara n'ahiriokwu abuo ndi a. Ma ebe 4 nwere otu nnara (*agu*), 5 nwere nnara abuo (*Ada* na *ego*). Nke a gosiri na ufođu ahiriokwu na-enwe otu nnara ebe ufođu nwere ike inwe nnara abuo. Ma etu o sila di, ọrụ ha n'ahiriokwu ha di na ya bu imeju nghota nke ahiriokwu ndi ahu.

O dikwa mkpa ikowa na ahiriokwu ufođu na-enwe mmeju ebe ufođu adighi enwe. Ihe na-akpata nke a bu udi ngwaa di n'ahiriokwu ahu. E nwere ngwaa ndi na-achọ mmeju iji ziputazu nghota ha na-enye, ma nwewa ngwaa ndi adighi achokebe mmeju iji me ka nghota ha puta. Onodu [a maputara](#) udi ngwaa abuo di ka o si gbasa inwe mmeju n'ahiriokwu. Ngwaa ndi ga-achoriri mmeju iji mee ka nghota ahiriokwu ha di na ya zuo ezu ka a kporo ngwaañfe (Uba-Mgbemena 2006) ma o bu ngwaa mmennara (Mbah na ndi [otu odee ya 2013](#)). [N'otu aka ahu, ndi odee abuo ndi a kpokwara ngwaa ndi adighi acho mmeju iji mee ka nghota ahiriokwu zuo ezu di ka ngwaaefè na ngwaa ebunnara di ka Uba-Mgbemena na Mbah na ndi otu odee ya n'otu n'otu kpokwara ya. Ma n'edemede a, anyi ga-ejikari aha Mbah na ndi otu odee ya nyere odidi ngwaa ndi a bu ngwaa mmennara na ngwaa ebunnara wee dee ihe ndeputa a.](#)

[Ozo, di ka n'atu 7 na 8, mgbe o bula ahiriokwu nwere mmeju abuo di ka n'atu 8, a na-akpo mmeju nke mbu n'usorokwu ahu nnaputa, ebe a na-akpo mmeju nke abuo nnara. Ya mere, abia n'atu 8: *Nna m nyere Ada ego, ego* bu *nnara* ebe *Ada* bu nnaputa. Na nkowa ihe mmeju *nnara putara*, Uba-Mgbemena \(2006:91\) kwuru na nnara \(nke o kporo nnara ekèlèsù\) na-anara“...\(ita\) ahuhu maka ihe isiahiri mere moobu \(sic\) ibu ihe isiahiri meputara”. O kowakwara nnaputa \(nke o kporo nnara ngòm\) di ka “ónyé moobu \(sic\) ihe a na-emejere ihe”. Nkowa ndi a na-egosi na nnara na-anabata agwa isiahiri kpara kpomkwem, ebe agwa isiahiri adighi adakwasa nnaputa n'isi, kama o na-efesa ya efesa.](#)

[N'Utoasusu Odinala, a na-enwe nkewa/nkega \(àgbà\) ahiriokwu abuo ndi a – isiahiri na okwuputa. Isiahiri ma o bu isiokwu bu mpaghara ahiriokwu nke na-ebu mkpoaha nke ngwaa di n'ahiriokwu ahu na-ekwuputa “ihe o mere, ihe o bu, etu o di moobu \(sic\) o no na ya” \(Uba-Mgbemena 2006:87\). Ya mere, n'atu 7 isiahiri ya bu *Obi*, ma na 8 o buru *Nna m*. lekwa atu ndi ozo:](#)

9. Mmiri erughi eru mara m.

10. Oke egbe igwe gbara.

N'atu 9 na 10, *Mmiri erughi eru* na *Oke egbe igwe* bu isiahiri n'otu n'otu. Nkewa (agba) nke ozo na-ebu ngwaa na nnara na nnaputa ma o buru ngwaa mmennara. Ezeomeke (1999) na Uba-Mgbemena (2006) kporo nkewa a 'okwuputa' n'ihu na 'o na-ekwuputa ihe isiahiri kwuru ma o bu mere'. O bukwu ndina nkewa a na-eme ka ahiriokwu o bula zuo oke. O bukwu n'agba a ka a na-enwetekari mmejuahiri ma o buru na o di n'ahiriokwu ahu. Ugbu a, ka anyi weputa okwuputa di n'atu 7, 8, 9 na 10 n'elu na ndi nke o bula:

Atu 7: ... | gburu (ngwaa) agu (aha/nnara)

Atu 8: ... | nyere (ngwaa) Ada (aha/nnaputa) ego (aha/nnara)

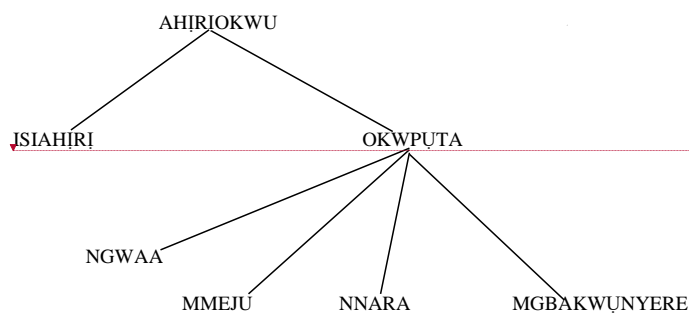
Atu 9: ... | mara (ngwaa) m (nnochionye/nnara)

Atu 10: | gbara (ngwaa).

N'okwuputa 7, 8 na 9, ngwaa ha bugbado mmennara nke mere nke o bula n'ime ha ji nwe nnara. Ma ngwaa di n'okwuputa 10 bu ebunnara.

N'iga n'ihu, n'atu 8, e nwere nnara na nnaputa. O di mkpa irutukwara anyi aka na mgbe o bula e nwere nnara na nnaputa n'okwuputa, nnaputa na-ebu uzọ n'usorookwu, nnara ana-esote ya. N'atu ndi a niile di ka n'otutu ndi ozo di ka ha, nnara na nnaputa na-adi n'ime nkebiokwu kemkpoaha di n'ime okwuputa, nke isiokwu ya na-abu ngwaa. Nghota nkewa isiahiri na okwuputa ga-aka doo anya ma anyi lee Eserese nkwaba a e setere n'Uba-Mgbemena (2006:87):

ESERESE 1: Eserese nkwaba na-eziputa nkaga Ahirimfe na ndina okwuputa.

Deleted: ¶

N'EsereseI, Ahirjime, nke bu ide ahirjokwu ga-enwe **Isiahiri** na **Okwuputa** di ka nkega abuo wubere ya. Na Nkega kengwaa nke bukwa Okwuputa, e nwere ike inwete Nkebiokwu kengwaa, Nkebiokwu kemkpoha, Nkebiokwu kembuuzo, Nkebiokwu kenkwuwa, dg. Ma na Nkebiokwu ndi a, nnara nke bu isiokwu anyi n'ebe a na-adikari n'ime Nkebiokwu kemkpoha n'ihi na mmewere nkebiokwu a na-abu mkpoha.

Na nchikota, Mmejuahirj na-abukari Nkebiokwu kemkpoha nke na-adi n'ime Nkega Okwuputan'ahirjokwu. O na-esote ngwaa mmennara, nke na-abukwa isiokwu nke Nkega okwuputa. Mgbe ufodu, nnara na-adi abuo n'otu ahirjokwu. Mgbe nke a mere, i mara na otu ga-abu nnaputa/nnara ngom, ebe nke ozo ga-abu nnara/nnara ekelisu. Mgbe o bu na nnara na nnaputa bakoro n'otu ahirjokwu, nnaputa na-esochi ngwaa, ebe nnara na-esonye ma nnaputa gachaa.

(iv) Ahirjimeju: Ebe Mmejuahirj na-abukari otu mkpurukwu, Ahirjimeju na-abukari nkebiahirj. Lee atu a:

11. Ibe choro ka e kpee udo

N'atu 11, Isiahiri bu *Ibe*, ebe Okwuputa bu *choro ka e kpee udo*. A bizie n'ime Okwuputa, ndina ya bu ngwaa (**choro**) na mmeju (**ka e kpee udo**). Ya bu na *Ibe choro* ga-enwezu nghota ma e tinye ahirjimeju *ka e kpee udo*.

Iji kwadosie *ka e kpee udo* ike di ka (ahirj)imeju, e were ntuzi Tallerman (2006) nyere e ji amata mpaghara ahirjokwu na-aru oru mmeju. Na ntuzi Tallerman, o kwuru na a choro imata nke bu nnara n'ahirjokwu, si were nnwoghari **okwuazu** choputa ya. Ugbu a, anyi were atu 11 nwalee ntuzi Tallerman, o ga-aga etu a:

Gini ka Ibe choro ka e mee? – Udo ka Ibe choro ka e kpee. Nke a weputaziri ya ka o doo anya na *ka e kpee udo* bu nnara di n'ahirjokwu a.

N'aka nke ozo, ngwaa nsuru di n'ahirjokwu a (choro) bu ngwaa mmennara nke na-egosj na *ka e kpee udo* na-emejuputa ahirjokwu a site n'ikowaputa ochicho obi isiahiri bu Ibe. O dikwa mkpa iruturu anyi aka n'ebe a na *ka e kpee udo* abughi nkebiokwu, kama o bu nkebiahirj.

Mmadike (2015) n'akwukwo mkpanaka nkuzi kowara na e nwere odidi Ahirjimeju ano ndi a:

12. **Ka-kemmeju** – atu: O dighi mma *ka anyi na-enupu isi*.

13. **Na-kemmeju** – àtù: Aداغو ekwetaghị na *Ekemma makarịrị ya*

14. **Ma-kemmeju** – àtù: Ònye ma *ma a ga-agụ akwụkwọ echi?*

15. **Sị-kemmeju** – àtù: Nnenna rịọrọ *sị mere ya ebere.*

Lezikwaa anya ka ị hụ na Ahirimeju (nkebiahiri) nke ọ bụla n'atụ ndị a dabeere n'ahiriokwu ọ dị na ya iji mee ka nghota ya zuo oke. Ngwaa niile dị n'ahiriokwu ndị a bugbado ngwaa mmennara n'ọnọdu na ọrụ ha n'ahirimfe ndị a.

4.0 Mmechi

Na yunit a, e lebara anya n'ihe mmeju putara. A gbadoro ukwu na nkowa ndi odee ufodu nyere iji mee ka ihe gbasara mmeju doo anya. E ziputara udi mmeju e nwere n'Igbo ndi gunyere ndi a: mmeju mkpuruokwu nke ga-agunye mmeju ntado; mmejuahiriri na ahirimmeju. E jikwa atụ di iche iche kowa udi mmeju nke ọ bụla

5.0 Nchikota

Na nchikota nkowa anyi gbasara mmeju, anyi kwuru na mmeju abughi naani n'ahiriokwu ka ọ na-adị n'ihina e nwekwuru mmeju nke mkpuruokwu n'asusu Igbo. Mmeju mkpuruokwu na-adabere na mkpuruokwu ozo ha abuo ejigba aka guzobe nkebiokwu a na-akpo mwunankwu n'Igbo. Nkebiokwu ahụ a ga-emeputa ga-ejikọ aka ziputa nghota. Na mmeju mkpuruokwu, ọ bụ mkpuruokwu nke mbu na-anọ ka isiokwu, ebe mkpuruokwu nke abuo ga-arụ ọrụ mmeju. N'otu aka ahụ, mmeju ntado, di ka otu n'odidi mmeju mkpuruokwu na ngwaa nsuru nke ahiriokwu na-ejikokwa aka eziputa echiche ngwaa ahụ

A bia n'odidi mmeju ndi na-emetuta mpaghara isiahiri dum bu mmejuahiriri na ahirimmeju, ha na-anodewe ngwaa nsuru nke ahiriokwu ahụ ma buru 'nwanne isiokwu ọ na-anara agwa ya' (Carnie 2007). Odidi mmeju a bu mmejuahiriri na-abukwa mkpuruokwu otutu mgbe, ma o nwekwara ike ibu nkebiokwu, ebe ahirimmeju ga-aburiri nkebiahiri. Mmeju na-abukari mkpoha ma ọ bụ kemkpoaha, ma mgbe ufodu nkebiokwu nkjiasusu ndi ozo di ka kenkwuwa na-arụ ọrụ mbuozo di ka onodu ọ no na ndokookwu si di. Ma nke a abughi iwu n'ebe mmeju mkpuruokwu (mwunankwu)

dị n'ihi na nkejiasụsụ ndị ọzọ dị ka nkọwa na-arụ ọrụ mmeju mkpuruokwu, ebe mmeju ntado ga-abụrịrị omekangwaa (nsinangwaa).

6.0 Ajuju Onye Nkuzi ga-amaakị

1. Gbado ukwụ n'ihe ndị odee ole na ole kwuru kọwaa ihe bụ mmeju n'uju.
2. Jiri atụ dị mma kọwaa ụdị mmeju anọ putakarịsiri ihe n'Igbo.
3. Kọwaa ihe dị iche na mmejuahiri na ahiriimmeju.

7.0 Nrutuaka/Ngumi

Carnie, Andrew (2007). *Syntax: A Generative Introduction*. Malden: Blackwell Publishing.

Ezeomeke, S.O. (1999). *Igodo Nghota Utoasusu Igbo*. Enugu: Easy Quality Press

Onwudiwe, George E. (2003). 'Nootu nkuzi ihe omumu IGB 403'. Nnamdi Azikiwe University.

Tallerman, M. (2005). *Understanding Syntax*. London: Hodder Arnold.

Uba-Mgbemena, Asònye (2006). *Ntala Usoroasusu Igbo*. Obosi: Pacific College Press Ltd.

Yunit 3: Oduahiri

Ndina

1.0 Mkpelite

2.0 Mbunuche

3.0 Isi Ndina

3.1 Nkọwa Oduahiri

4.0 Mmehi

5.0 Nchikota

6.0 Ajuju Onye Nkuzi ga-amaaki

7.0 Nrutaka/Ngumi

1.0 Mkpofite

Ihe omumu e mere na yunit 2 kowara na Mmaju na Oduahiri bu okwu ndi foduru n'ahirimfe ma e wepu isiahiri. A kowara na isiahiri di mkpa n'ahiriooku o bua; na o bu isiahiri na-achikwa mpaghara ahiriooku ndi ozu. Di ka isi, isiahiri na-ekenye mpaghara ndi ozu na-esote ya n'ahiriooku ndi di ka mmaju na oduahiri oru na odidi ha ga-adi.

E mekware ka i mara na o bu onwunwe isiahiri nwe mpaghara ndokookwu ndi ozu di ka mmaju na oduahiri mere e ji ahu ma na-akowa mmaju na oduahiri di ka mkporuoku, nkebioku ma o bu nkebiahiri na-adabere n'ahu mpaghara ndi ozu. A kowara na mmaju bu mkporuoku, nkebioku na nkebiahiri na-etinyezu nghota na ndokookwu o bua o di n'ime ya. Na yunit a, a gakowazi oduahiri n'uju.

2.0 Mbunuche

Na ngwucha ihe omumu a, i ga-enwe ike ikowa:

- ihe bu oduahiri
- ka e si amata oduahiri na
- ihe ndi na-emebe oduahiri

3.1 Nkwa Oduahiri

Oduahiri sokwa na mkporuoku ma o bu ndokookwu ndi ahu na-adabere n'oku ndi ozu n'ahiriooku. Ya mere, oru ya n'ahiriooku o di bu oru enyemaka. O bu ya mere Tallerman (2005) ji kowa Oduahiri di ka otu n'ime mkporuoku ma o bu mpaghara ahiriooku abughi iwu na o ga-

adi n'ahiriokwu. O putara na, ma oduahiri o di n'ahiriokwu ma o bu na o dighi, ahiriokwu ahụ ga-ezu oke ma ziputa ihe e bu n'uche wee meputa/kwuo ya. Nke a mere na mwebata oduahiri n'ahiriokwu bu mgbe o di mkpa na mgbe a chorọ imeputa udi ahiriokwu di iche iche.

O bu n'ih i onodu na oru oduahiri n'ahiriokwu mere Onwudiwe (2015) jiri kowa ya di ka 'nke natinyeso nghota n'ihe e kwuru n'ahiriokwu'. O gakwara n'ihu kowaa na e wepugodu oduahiri, ahiriokwu ahụ (ka) ga-ezu oke.

Uba-mgbemenea (2006) nokwa na mbu kowaa oduahiri di ka "Nsomebe ahiriokwu o bu la nke adighi na mmebere ahiriokwu" (ihu 92). Mpaghara ahiriokwu ndi a, o kwara esoghi na mmebere ahiriokwu ka o kpokwara "mgbakwunyere (ihu 87; 92). Di ka o kwuru: "N'asusu Igbo o di na mmanye na Isiahiri, ngwaa, nnara na mmeju ga-adiri n'ahiriokwu ha di na ya". O gara n'ihu kwuo na ndina ndi a bu iwu na ha ga-adi n'ahiriokwu bu "obiahiri". O gaziri n'ihu kwuo: "Nsomede ahiriokwu obula nke adighi na mmebere ahiriokwu ndi a ka a na-akpo mgbakwunyere n'ih i na ihe a na-eme ya bu so (sic) igbakwunyere ya na mmebere ndi ozọ iji mebe ahirimfe" (ihu 92).

N'irutu aka kpomkwem n'okwu ndi na-aru oru mgbakwunye/oduahiri, Uba-mgbemena kwadoro Talerman (2005), Carme (2007) na otutu ndi ozọ we kpopta nkejiasusu ndi na-aru kari oru (di ka) oduahiri na atu ha di ka nkebiokwu mkpoha (atu: ebe ahụ, otu ubochi, eziokwu), nkwuwa (atu: ozigbo, kitta, ofuma, ngwangwa); nkebiokwu kembuuzo (atu: n'eziookwu, n'amaghi ama, n'uche m, n'eziookwu ututu), ndi o kwuru nwere ike iru oru ka nkwuwa.

Na nkowa ya, Talerman (2005) kwuru na oduahiri na-etinyeso nkowa di ka ndi a n'okwu: etu ihe di, ebe ihe di, ma o bu akparamagwa e ji mee ihe. O kwukwara na nkebiokwu kenkowa, tinyere nkebiokwu kenkwuwa na nkebiokwu kembuuzo nwere ike iru oru oduahiri.

Site na nkowa di iche iche e nyere gbasara oduahiri e gosiri na ma mkporokwu ma nkebiokwu nwere ike iru oru di ka oduahiri. Di ka mpaghara ndabe, nkebiahiri ndabe nwekwara ike iru oru oduahiri. Lee anya n'ahu ebe oduahiri bu otu mkporokwu n'okporu:

- (16) a. Ekene zara ajuju *ofuma*
- b. Nnenna siri ofe *unyaaha*
- ch. Onye nkuzi kwuru okwu *bowam*

N'atụ 16(a), (b) na (ch), ofuma, unyaahụ, bọwam bụcha mkpuruokwu na-arụ orụ n'ahiriokwu ha dị n'ime ya dị ka oduahiri n'otu n'otu. Ma, e wepụ nke o bụla n'ahiriokwu o di, echiche di n'ahiriokwu ahụ ka ga-aputa ihe ma zukwa ezu. Naani nke oduahiri ndi a ruru bu itinyeso nghota n'elu nke di bu na nke o bula. E wepu ya, 16(a) doro anya n'ihia na e nwere isiahiri (Ekene), ngwaa (za(ra) na nnara (ajuju) bu ndi Uba-Mgbemena kporo "obiahiri" na mpaghara "di na nwunye" na o ga-adiriri n'ahiriokwu. Ma, ofuma na-egosi akparamagwa ma o bu etu isiahiri (Ekene) si mee ihe o mere nke bu ija ajuju a juru unyaahu di na 16(b) na bọwam di na 16(ch) na-agbakwunye *oge* na *akparamagwa* ha n'otu n'otu.

E wepu iji mkpuruokwu mebe oduahiri, a na-ejikwa nkebiokwu na nkebiahiri emeputa oduahiri di ka n'atụ ndi ndi n'okpuru:

17(a) Ebuka dere aha ya *n'akwukwo*

(b) Oduze riri nri *n'ataghi atụ*.

(ch) Site *n'ike nke Chukwu*, m ga-afe n'uka

17(a), (b) na (ch) nwegbadoro oduahiri/mgbakwunyere. Oduahiri ndi a bu **n'akwukwo, n'ataghi atụ, Site n'ike nke Chukwu**. Otu ihe di mkpa itado anya n'atụ 17(ch) bu na oduahiri di na ya di na mmalite ahiriokwu karija na ngwucha di ka o di n'atụ 17(a) na 17(b). Ma o putaghikwa na e nweghi ike ibuga oduahiri di na 17(ch) na ngwucha ahiriokwu ahụ di ka o di n'atụ (a) na (b). Ihe mere n'ebe a bu na e nwere ihe a ga-akpo 'nnwoghari kembughara' di ka a na-enwe n'utoasusu kennwoghari. Mbughari e mere n'ebe a agbanweghi nghota nke ahiriokwu ahụ ma o bu mebie mgbati/ntinyeso nghota nke ya bu oduahiri mere n'ahiriokwu ahụ.

Di ka anyi kwuru, nkebiahiri di ka ahiri ndabe nwekwara ike iru oru oduahiri. Lee atụ:

18 (a) Nwoke ahụ *i maara* gburu mmadu.

(b) Nwoke ahụ *zuru ohi* anwuola.

Na 18(a) ahirimfe di n'ahiriokwu a bu Nwoke ahụ gburu mmadu. Ma iji tinyeso nghota na ya bu ahiriokwu, e webatara nkebiahiri kenkwa *i maara* nke ga-enye aka mee ka onye a na-agwa ghota nwoke a, na-ekwu maka ya nke oma. Na (18(b), o bu *zurú* ohi bu nkebiahiri ndabe ma burukwa oduahiri.

Lekwa ebe ndi ozo nkechahiri ndabe na-arụ orụ di ka oduahiri.

19. Nna m na-enye m ihe onyinye *ma m jee ozi*.

Oduahiri di na (19) bu nkechahiri kenkwuwa nke na-eweputa/tinyeso nghota nke ihe ga-akpata a ga-eji mee ihe ma o bu ihe ga-eji mee. Lekwa atu ozo yitere ya na (20):

20. Onye nkuzi kwuru na o ga-abia klaas *ma o zute ike*.

Nkechahiri ndabe ndi ozo na-arụ orụ oduahiri di n'atu (21) na (22) n'okpuru:

21(a) Ugochi esoghi le ule *maka na o kwughị ugwo akwuwọ*.

21(b) Onye nkuzi piara ya utari *n'ih na o biaghị n'oge*.

22 (a) Ikwueke nuru mmanya *n'onu ututu*.

22(b) Nne na nna m luru di na nwunye *afọ iri abuo na ise gara aga*.

N'atu (19) ruo (22), anyi nyere atu nkechahiri di iche iche ndi a gbakwunyere ahirikwu ndi ahụ ha di na ha. Ya bu, ha dabeere n'ahirikwu. Otutu n'ime ha bu nkechahiri ndabe kenkwuwa, ndi na-arụ orụ di iche iche iji tiinyekwu ma o bu gbatia nghota nke obiahiri nke o bu na-na-enye. N'ih ya, o dighi na mmanye na nke o bu na n'ime ha ga-adi n'ahirikwu o di na ya.

4.0 Mmechi

Yunit a kwara maka oduahiri. O nwere ike idi n'udi mkpurukwu, nkebiokwu ma o bu nkechahiri. A kwara na orụ oduahiri n'ahirikwu bu itinyeso nghota. E ziputakwara na nkebiokwu kenkwa, tinyere nkebiokwu kenkwuwa na nkebiokwu kembuuzo nwere ike iru orụ oduahiri.

5.0 Nchikota

Na nchikota, oduahiri di ka mpaghara ahirikwu na-adabere na mpaghara ozo. Nke a kpatara na ahirikwu o bu o dighi na ya na-ezu ezu ma nyekwa nghota zuru ezu. O bu nke a mere e ji kwaa ya di ka nke adighi na mmanye na o ga-adi n'ahirikwu n'ih na orụ ya bu kari itinyeso nghota ma o bu igbatia nghota nke dibu adi n'ahirikwu.

Mmebere ọdụahirí bụkarí nkwuwa, nkebiokwu kembuuzo, nkebiahirí kenkwuwa na odidí ya dí iche iche. O bụ eziokwu na a kporo aha ya ọdụahirí, ma o bughị iwu na o ga-adị na njedebe ahiriokwu. O nwere ike ibia na mbido ma o bụ n'etiti ahiriokwu, tumadu mgbe onye na-eme ahiriokwu ahụ na-eziputa nnwogharị kembugharí.

6.0 Ajuju Onye Nkuzi ga-amaaki

1. Kowaa ihe bụ ọdụahirí.
2. Kedụ ka e si amata ọdụahirí?
3. Olee ihe ndí na-emebe ọdụahirí?
4. Jiri ezi atụ kowaa udí ọdụahirí dí iche iche

7.0 Nrutuaka/Ngumi

Carnie, Andrew (2007). *Syntax: A Generative Introduction*. Malden: Blackwell Publishing.

Onwudiwe, George E. (2015). 'Lecture Nootu on IGB 403'. Nnamdi Azikiwe University, Awka.

Tallerman, M. (2005). *Understanding Syntax*. London: Hodder Arnold.

Uba-Mgbemena, Àsòònye (2006). *Ntala Usoroasusu Igbo*. Obosi: Pacific College Press.

Yunit 4: Ndiche dí n'Etiti Mmeju na Ọdụahirí

Ndina

- 1.0 Mkpolite
- 2.0 Mbunuche
- 3.0 Isi Ndina

3.1 Ndịiche dị n'etiti Mmeju na Oduahiri

4.0 Mmechi

5.0 Nchikota

6.0 Ajuju Onye Nkuzi ga-amaaki

7.0 Edensibia/Akwukwo Ogugu ga

Ndina

1.0 Mkpofite

Na yunit 1 na modul a, a kwara ka mmeju na oduahiri siri metuta. A kwara na ebe a na-ahu mmeju na oduahiri bu n'ime ahirimfe nke bu otu n'ime ogo ndokokwu Igbo. Akwakwara na Mmeju na Oduahiri bu okwu ndi foduru n'ahirimfe ma e wepu isiahiri. Yunit 2 kwara maka mmeju ebe yunit 3 lebara anya n'oduahiri. Na yunit a, a ga-akuzi ka mmeju na oduahiri siri di iche

2.0 Mbunuche

A turu anya na nwata akwukwo ga-amuta ihe ndi a mgbe ihe omumu a ga-abia na njedebe:

- ikowa na inye ezigbo atu mmeju na oduahiri
- Isi uzo doro anya kwaputa ihe di iche na mmeju na oduahiri

3.0 Isi Ndina

3.1 Ndiche di n'Etiti Oduahiri Na Mmeju

Mmeju na oduahiri bu mkpurukwu ndi ozo na-abughi isiahiri n'ahirikwu. Ha abuo bu mkpurukwu, ma o bu mpaghara otu na mpaghara nke nwere ike idi n'ime ahirikwu. Ma mmeju na oduahiri di iche iche n'ihu udi oru nke o bu na-aru n'okwu o di na ya.

Ndiche di n'etiti mmeju na oduahiri gunyere:

(i) O kara di na mmanye iwebata mmeju n'ahiriokwu karja oduahiri. Nke a bu n'ih na ahiriokwu o bu la nwere ngwaa mmennara kwesiri inwe mmeju. O dighi etu a, ahiriokwu ah agahi ezu. Ma o dighi etu a n'ebe oduahiri di. Ima atu:

23. Onyenkuzi piara Odogwu utari n'iwe

N'atu (23), **Odogwu na utari** bu mmeju nnaputa na mmeju nnara n'otu n'otu, ebe **n'iwe** bu nkebiokwu na-arụ orụ oduahiri.

Ma, ebe e nwere ike ikwu.

23(a) Onye nkuzi piara Odogwu utari, o gahi adaba ikwu

23(b) Onye nkuzi piara n'iwe.

(ii) Mmeju na-etinyezu nghota n'okwu, ma oduahiri na-etinyeso nghota. N'atu (23), Odogwu na utari mere ka nghota a choro n'ahiriokwu ah zuo oke, ebe n'iwe ghatiri ma o bu tinesoro nghota na ya bu ahiriokwu.

(iii) Mmeju na-emetuta ngwaa di n'ahiriokwu, ma oduahiri enweghi ihe gbasara ya n'ebe ngwaa di n'ahiriokwu o di na ya di. Na atu 23(b) adabaghi bu n'ih na ngwaa piara di na ya bu ngwaa a kporo mmennara nke ga-achọ nnara iji kowaputa akparamagwa isiahiri bu onyenkuzi n'ahiriokwu ah. Ma o nweghi ihe gbasara nkebiokwu kembuozo (**n'iwe**) nke na-arụ orụ oduahiri n'ebe a na ngwaa piara. Lekwa atu ndi ozo kowara mmetuta ngwaa na nnara.

24. Okudo kugburu agwo ahu akugbu ozigbo.

Mmeju ndi a: agwo ahu batara n'ih ngwaa mmennara 'kugburu', ebe mmeju ntado 'akugbu' nke tadoro na ngwaa 'kugbu(ru)' bu n'isingwaa 'kugbu' ka e si meputa ya.

(v) N'usoro okwu Igbo, nnaputa na nnara na-esochi ngwaa n'ahiriokwu. Ma nke a abughi iwu n'ebe oduahiri di.

(vi) Nkebiokwu kembuozo nke ga-arụ orụ di ka mmeju na nke ga-arụ orụ di ka nnara anaghi enwe otu usoro mwube tinyere na ha anaghi abụ otu ụdi.

(vii) Mmeju anaghi akari naani ya (Carnic, 2007), ma o bu ya na nnaputa n'otu ahiriokwu. Ma o dighi etu a n'ebe oduahiri di n'ih na oduahiri nwere ike ikari abuo n'otu okwu.

4.0 Mmehi

A kuziri ihe di iche n'etiti mmeju na oduahiri na yunit a. E mere ka i ghota na mmeju na oduahiri so na mkpaghara mebere ahirjokwu Igbo. Ha bu usorokwu a na-ahu n'ime ahirimfe ma e wepu isiokwu. A kwaziri ka ha siri di iche iche.

5.0 Nchikota

A malitere ihe omumu a site n'ikowakwa ihe bu mmeju na oduahiri. E mere ka i ghota na ha so na mmebere ahirjokwu mana okwa ha na oru ha abughi otu. Ndiche ndi a putara ihe n'etiti mmeju na oduahiri: o kara di n'iwu iwebata mmeju na ahirjokwu karja oduahiri; mmeju na-etinyezu nghota n'ahirjokwu ebe oduahiri na-etinyeso nghota; mmeju na-emetuta ngwaa n'ahirjokwu karja oduahiri. N'usoro okwu Igbo, nnaputa na nnara na-esochi ngwaa n'ahirjokwu, ma nke a abughi iwu n'ebe oduahiri di. Nkebiokwu kembuuzo nke ga-aru oru di ka mmeju na nke ga-aru oru di ka nnara anaghi enwe otu usoro mwube tinyere na ha anaghi abu otu udi.

6.0 Ajuju Onye Nkuzi ga-amaaki

1. "Mmeju na oduahiri nwere ike iso na mkpaghara ga-emebe ahirjokwu Igbo". Kwaa ihe ahirjokwu a putara.
2. Jiri atu ano di mma kwaa ka mmeju si etinyezu nghota n'ahirjokwu.
3. Deputa ma kwaa ndiche ato di n'etiti mmeju na oduahiri.
4. "Mmeju na ngwaa kara di na mma karja oduahiri." Kwaa echiche din'okwu a.

7.0 Nrutaaka/Ngumi

Carnie, Andrew (2007). *Syntax: A Generative Introduction*. Malden: Blackwell Publishing.

Tallerman, Maggie (2005). *Understanding Syntax* (Second Edition). Malta: Arnold.

Ọba-Mgbemena, Àsòònye (2006). *Ìtọpala Ùsòròdasùsù Ìgbò*. Ibadan Gold Press

Yunit 5: Ahiri Ndabe

Ndina

1.0 Ndubanye

2.0 Ebumnobi

3.0 Isi Ndina

3.1 Nkọwa Ahiri Ndabe

4.0 Mmechi

5.0 Nchikọta

6.0 Ajuju Onye Nkuzi ga-amaaki

7.0 Edensibia/Akwukwo Ogugu ga

2.0 Mkpelite

Ihe omumụ nke a lebara anya n'ihe bu isiahiri ndabe. Nke a gosiri na abia n'otu ahiriokwu zuru oke na e nwere ike ihu udi nkebiahiri abuo: nkebiahiri nnoronwe na nkebiahiri ndabe. Nkebiahiri nke nwere ike inoro onwe ya ka a na-akpo isinkebiahiri ebe nkebiahiri nke enweghi ike inoro onwe ya ka a na-akpo *isiahiri ndabe.

2.0 Mbunuche

E bu n'uche na mgbe a ga=emecha ihe omumụ a na a ga-amuta na:

- Ahiriokwu nwere ike inwe nkebiahiri n'ime ya.
- Mgbe o bu la e nwere nkebiahiri n'ime ahiriokwu, a ga-enwe isiahiri nnoronwe (isi nkebiahiri) nwezie nkebiahiri ndabe (ahiri ndabe).
- E nwere ihe di iche n'etiti ahiri ndabe na ahiri nnoronwe

3.1 Nkọwa Ahiri Ndabe

Ahiri ndabe bu mkpuru okwu ndi dikoro onu, nwee isi ahiri na okwuputa, mana o naghị enye nghota zuru oke, n'ih na o na-adabere n'ahiri nzuru oke. O bu nkebi ahiri so wee buru mpaghara ahiri ma norokwa n'okpuru nkebi ahiri ozo ma o bu buru mpaghara ahiri okwu ahụ. Ahiri ndabe anaghị akpa agwa ka ahiri okwu. O na-enwe njiko. Njiko o na-enwe bu nke na-enye aka n'ikwa mputara ya. Site n'oru ahiri ndabe na-arụ ka e ji ekwasị ha. O bu ahiri okwu ino n'okpuru ibe ya ka a na-akpo ahiri ndabe. N'udi okwu a, otu ahiri okwu na-abu nkebi ahiri keisi, ahiri nke ozo aburuzie nkebi ahiri nonokpuru. A na-ewere njiko wee metuta mputara ahiri okwu ha jikoro. Ahiri ndabe nwere ike iziputa ebe, oge, mkpatara, onodu, mbunuche, w.d.g.

Oru Njiko N'Ahiri Ndabe

O bu ahiri okwu ino n'okpuru ahiri okwu ozo ka a na-akpo ahiri ndabe. Mgbe ahiri ndabe dabeere n'okpuru ahiri okwu ozo, o nwere ike ina-arụ oru di ka mmeju, nkwa ma o bu nkwuwa. Ahiri ndabe o bu na-enwe nkebiahiri keisi, ya bu, nkebiahiri nke o dabeere na ya; o bu ndabe ahụ o dabeere na nkebiahiri keisi mere ya onwe ya ji buru nkebiahiri ndabe.

Omumaatu Ahiri Ndabe Na Njiko Ha (Uba-Mgbemena, 2009: 45-52)

Ahiriokwu	Ahiri keisi	Njiko	Ahiri Ndabe
Eze kwuru na ike agwula	Eze si ike agwula ya	Na	Eze kwuru
Gwa nna gi na anyi ga-abia echi	Anyi ga-abia echi	Na	Gwa nna gi
Unu maara ma Chike o ga-abia taa?	Chike, o ga-abia taa?	Ma	Unu maara
Anyi ga-erubere gi isi ma i buru eze anyi.	Anyi ga-erubere gi isi	Ma	I buru eze anyi
Nna m nyere Chinwe ego ka o wetere m	Nna m nyere Chinwe ego	Ka	O wetere m
O na-anu mmanya ka onye enweghi uche	O na-anu mmanya	Ka	Onye enweghi uche

Anyị kwaturu ụlọ ahụ maka ịrụ nke ọhụrụ.	Anyị kwaturu ụlọ ahụ	Maka	Ịrụ nke ọhụrụ
Uche alawala maka ịkwado ule ya	Uche alawala	Maka	ịkwado ule ya
Tupu ị pụba, kpọọ anyị	Kpọọ anyị	Tupu	ipụba
Anyị abatala tupu ha alawa	Anyị abatala	Tupu	Ha alawa
Aga m abụ ogaranya kama ịbụ ohu	Aga m abụ ogaranya	Kama	ịbụ ohu
Kama ibi sọsọ gi, kpọrọ out nwata	Kpọrọ otu nwata	Kama	Ibi sọsọ gi
Gwa ya kamgbe ahụ mgbu a bidoro	Gwa ya	Kamgbe	Ahụ mgbu a bidoro
Ugochi ałotabeghi kamgbe ụbọchi ahụ	Ugochi ałotabeghi	Kamgbe	Ụbọchi ahụ.

N'ikọwa ngosi dī n'elu ebe a, o doro anya na ọmụma atụ ahiri ndabe pụtara ihe nke ọma. Etu ahụ kwa ka ahiri ike-isi na ụdī njikọ na-ejikọ ya na ahiri ndabe sikwa gosi onwe ha.

Ihe onye ọ bụla ga-agba mbo mara bụ na ahiri ndabe anaghi ezucha oke na nghota, nghota ya anaghi ezu oke; ya bụ, o zughị oke n'ahiriokwu. Ọ bụ njikọ na-enyere ya aka n'ichiata oke nke ya na mpụtara ahiri okwu ahụ na-enye.

Gbasara ahiriokwu ndi e ji ama atụ n'ebe a, ọrụ nke ọ bụla na-arụ kwesiri nkowa.

N'omumaatu (i) na (ii) 'na' na-ejikọ nkebiahiri ke-mkpọ-aha na nkebiahiri ke-isi. Na (iii) na (iv), 'ma' na-ejikọ nkebiahiri nkwuwa na-arutu aka na mbunuche. Na (v) na (vi), e ji 'ka' ejikọ nkebiahiri kenkwuwa na-eziputa mbunuche. Etu a kwa ka 'maka' si ejikọ nkebiahiri kenkwuwa na-ekwu banyere mbunuche na (vii) na (viii).

N'otu aka ahụ, 'tupu', dī ka njikọ ndabe, na-ejikọ nkebiahiri nke nkwuwa na-eziko anyi oge/mgbe. Etu ahụ kwa ka 'kama', dī ka njikọ ndabe, si ejikonye nkebiahiri ke-isi na nke ndabe, wee na-

akowa gbasara ihe mmadu achoghi. Njiko ndabe nke ikpeazu n'omumaatu bu 'kamgbe'. O na-ejiko nkebiahiru kemkpo-aha na-eziko oge ma o bu mgbe (Uba-mgbemena, 2009).

4.0 Mmechi

Na unit a, a kowara na ahirukwu na-adu n'udu di iche iche nke dabeere na nghota okwu choro ziputa. E nwere ike inwe nkebiahiru abuo ma o bu karja n'otu ahirukwu. N'ime nkebiahiru ndi nwere ike idi n'ime otu ahirukwu, e nwere nkebiahiru keisi nwezie nkebiahiru ndabe nke a na-akpokwa ahiru ndabe nke nwere ike idi otu ma o bu karja. a kowara na ahiru ndabe anaghi enwe nghota zuru oke kama nghota ya na-adabere na nkebiahiru ke-isi (ahiru nnononwe). O bu udi njiko di iche iche ka e ji ejiko ahiru nnononwe na ahiru ndabe.

5.0 Nchikota

E lebara anya n'ihe gbasara ahiru ndabe. A kowara na out ahirukwu nwere ike inwe otu ahiru nnononwe ma nwezie ahiru ndabe ndi ozo n'ime ya. A kuziri na nghota ahiru ndabe anaghi ezucha oke nke mere na a na-agbakwenye ya n'ahiru nnononwe ka o wee ziputa nghota. A na-esite n'ahiru ndabe eziputa udi nghota di iche iche di ka: nghota nkowa aha na nkwuwa.

6.0 Ajuju Onye Nkuzi ga-amaaki

1. kowaa n'uju ihe bu ahiru ndabe.
2. Kedu ka ahiru ndabe si eziputa nghota ya.
3. Jiri atu ise dabara nke oma kowaa ihe di iche n'etiti ahiru nnono onwe na ahiru ndabe.

7.0 Nrutuaka/Ngumi

Ekeulu, C.V. (2009). *Ntuziaka n'Omumu Asusu, Agumagu, Omenaala na Ewumewu Igbo Nke Ndi Sekondiri Ukwu nke Mbu*. Yaba, Lagos: Kandu Publishing Company.

Emenanjo, E. Nolue (2009). *Nchikota Asusu na Utasusu Igbo Izugbe*. Ikeja, Lagos: Longman Nigeria.

Mbah, B.M. & Mbah, E.E. (2014). *Atutu Amumamu Asusu*. Enugu: University of

Nigeria Press.

Ikekaonwu, C., Ezeikeojiaku, P.A., Anosike, Ubani and Ugoji, Jimbo (1999).
Fonoloji na Grama Igbo. Ibadan: University Press.

Uba-Mgbemena, Asonye (2009). *Ntala Usoroasusu Igbo*. Obosi: Pacific College Press.

MODUL 5: NSOGBU EDIDE TINYERE KOMPUTA NA ASUSU

Yunit 1 Ndekọ na Ndesa Ufọdu Mkpurukwu Igbo

Yunit 2 Kọputa na Asusu

Yunit 1: Ndekọ na Ndesa Ufọdu Mkpurukwu Igbo

Ndina

1.0 Mkpólite

2.0 Mbunuche

3.0 Isi Ndina

3.1 Ndekọ na Ndesa Ufọdu Mkpurukwu Igbo

4.0 Mmechi

5.0 Nchikọta

6.0 Ajụjụ Onye Nkuzi ga-amaakị

7.0 Nrutu.aka/Ngumi

1.0 Mkpólite

Ihe omumụ nke a lebara anya n'ihe gbasara ka e si ede mkpuruokwu Igbo ufodu. O di ezigbo mkpa ikowa ihe banyere nke a n'ihi na a na-enwe mgbagwoju anya etu o kwesiri ka e si na-edede ufodu mkpuruokwu Igbo. Ihe o jiri dikwa mkpa ikowa maka ndeko na ndesa n'ime amumamu a bu na asusu Igbo bu asusu kwuru onwe ya. E kwesighi iji asusu ozo na-atunyere asusu Igbo o kachasi ka o si metuta odide mkpuruokwu Igbo.

3.0 Mbunuche

E nwere olileanye na nwata akwukwo ga-amuta:

- ka asusu Igbo si akpa agwa
- ihe kpatara a ga-eji na-edesa ufodu mkpuruokwu Igbo edesa
- ka e si ede mkpuruokwu Igbo di iche iche

3.0 Isi Ndira

3.1 Ndeko na Ndesa mkpuruokwu Igbo

Ka anyi malite nkowa a site n'ikowaputa ufodu ihe ndi ga-enyere anyi aka n'ighota isi okwu a. anyi ga-ewete ufodu ihe ndi a ga-enyere anyi aka n'Umeodinka (2022).

Utoasusu na Odide na Osusu Asusu

Utoasusu bu iwu na-agbazi ma na-ekwu ka e kwesiri isi na-asu asusu o bula. Asusu o bula nwere usoro nsuzi na nsuhie ya. O bu iwu grama/uto-asusu ahụ ka usoro niile a di n'aka. O bukwazi iwu a ka nwa amaala Igbo o bula bu n'isi na mma mmuta asusu ya banyere etu e si asu Igbo na etu e si ede ya nke oma (Umeodinka, 2022).

Utoasusu gunyekwara ima ede na ima asu

Ima asusu o bula abughi naani gbasara ima ka e si asu ya n'onu; o gunyekwara ima ka e si ede asusu ahụ ede. Nke a na-egosị na onye na-amu maka utoasusu o bula, di ka utoasusu Igbo, ga-amariji ka e si asu Igbo na ka e si ede ya.

N'ihi ya, onye ma asu, ma o maghi ede Igbo, agaghi asi na o ma asusu Igbo. N'otu aka ahụ, onye maara ede, ma o maghi asu Igbo agaghikwu asi na o ma asusu Igbo; odide na osusu ga-esoriji na mma mmuta asusu onye ahụ.

Ihe ụmụ amaala Igbo na-asụ bụ ya ka a na-eziputa n'ihe ha na-edede. Ihe ndị ahụ dị mkpa n'ihi na ọ bụ ya mere asụsụ Igbo jiri pụ iche. Ọ bụ ya mere asụsụ Igbo jiri bụrụ omenala ndị Igbo, bụrụ usoro nziputa echiche ha na ụzọ ebimndụ ha, na kwa ka ha si asụ asụsụ ha.

Nnwale 1

- Gini bụ utoasụsụ?
- Kedu ihe abụọ onye maara utoasụsụ Igbo ga-amarịrị?

(a) Nkọwa usoro ide okwu Igbo ufọdu

(i) *ma ọ bụ*

Ma ọ bụ so n'otù okwu Igbo a na-eji eme ihe mgbe na mgbe Nkọwa ihe 'ma ọ bụ' putara na nghota na omenala Igbo dọtụ iche na mputara ya n'ebe onye Bekee nọ. Mpụrụiche mbụ bụ na ndị Igbo na-akpoputa mkpuru okwu asụsụ Igbo dị ka nkeji echiche dīga n'ime ya ha.

N'ihi nke a, okwu ọ bụla nwere mputara nke ya na nghota (omenala) onye Igbo. Okwu Bekee a bụ "or" nwere nghota na mputara ya n'ebe onye Igbo nọ, na n'ebe asụsụ Igbo di. Ihe ọ putara bụ 'ọ ga-abụ', 'ma ọ bụrụ'.

N'ihi nghota a, ihe mkpuruokwu a putara n'ebe nwa amaala Igbo nọ bụ 'ma ọ bụ nke a' ma ọ bụ nke ahụ (Umeodinka, 2022).

Ngwaa na Nnọchiaha dị n'ime *ma ọ bụ*

Nkọwa doro anya, gosikwa na e nwere ngwaa 'bụ' n'ime 'ma ọ bụ'. E nwekwara njikọ, 'ma' n'ime n'ime ya. Ihe ọzọ dị n'ime 'ma ọ bụ' bụ nnọchiaha, 'ọ'.

N'ikpọ okwu a bụ 'ma ọ bụ' na nkọwa echiche dīga na ya, ihe a na-akpoputa n'onụ bụ **ma + ọ + bụ**, nke putara 'ọ bughị nke a, ọ bụrụ nke a'.

Nnwale 2

1. Gbado ụkwụ n'usoro nziputa echiche nk okwu kọwaa ihe mere a ga-eji dee desa **ma ọ bụ** edesa. Nyekwa atụ okwu Igbo ndị ọzọ.

(b) Ndehie ọ na-edehie ọ bula na ọ bụladi

Ebe ọzọ a naghị ede okwu Igbo etu o kwesiri bụ n'etu e si ede 'ọ bula' na 'ọ bụladi'.

Na nkọwa Umeodinka (2022), ọ bụkwa otu ihe ahụ na-akpata ndehie 'ma ọ bụ' na kwa akpata ndeje ọ na-edejo 'ọ bula' na 'ọ bụladi' n'asụsụ Igbo. Ọ bụ ihe butere ure ji butere ure ede.

Ibubata etu e si ede okwu Bekee n'ime odide Igbo so akpata ya. Ihe ọzọ so akpata ya bụ enyeghi asụsụ Igbo ugwu kwesiri ya di ka asụsụ zuoro onwe ya oke, nwee odidi e jiri mara ya.

Atutu Njieme si n'aka Wittgenstein (1953) na-ekwu na mputara mkpuru okwu ọ bula nwere na-esite n'etu ndi nwe asusu si eji mkpuru okwu ahụ ekwu okwu n'onodu di iche iche. Nke a na-egosi na mkpuru okwu Igbo bụ etu ndi Igbo si eji ya ekwu okwu bụ etu ọ di.

Ihe 'ọ bula' putara n'anya onye Igbo ma asu Igbo, bụ 'nke ọ bula'. Ọ buri na nwa afọ Igbo kwuo 'Akwokwọ ọ bula', ihe ọ putara bụ 'akwokwọ nke ọ bula'.

Nkọwa ndi a na-eme ka anyi mata na e nwere nnochiaha, 'o' n'ime 'ọ bula'. E tinye ya nnochiaha 'o', ihe ọ ga-abu bụ 'ọ bula', ya bụ, na nnochiaha na mpaghara ngwaa '-bula' bụ okwu abuo mebere 'ọ bula'.

Etu ọ bụ, di ka e si kwabuo na mbu, a naghị edeko nnochiaha na mkpuruokwu ọzọ, onu, e nweghi mgbe 'ọ bula' ga-eji buru okwu a na-edeko onu. Ọ bụ ndesa ka a na-edesa ya n'okwu Igbo.

Etu a ka ọ dikwa n' 'ọ bụladi'. Ihe 'ọ bụladi' putara bụ 'ọ burugodu nke a'. O nwekwara nnochiaha nke ya.

Ndi Igbo na-ekwu 'ji ọ bula' (each yam), onye ọ bula (each person/any person). Na nke ọ bula e nwere nnochiaha na ya.

Nnwale 4 Kọwaa nkejiasusu mejuputara mkpuruokwu Igbo ndi a: *ma ọ bụ; ka ọ bụ; n'ime; n'ihu*

(ch) Ndesa di ka na ndeko di ka

Mkpuruokwu mebere 'Di ka' na 'Dika' bụ 'di' na 'ka', mana ọ bughị ha abuo ka a na-edesa edesa.

(i) A na-edesa 'Di ka' mgbe ọ na-arụ ọrụ Myiri na ọrụ Omuma atụ

Ihe e ji ama 'Dị ka' nke ndesa bụ na ụdaolu ya na-abụ ụdaelu na ụdaala. Mgbe ahụ o nwere ike iru ọrụ dị ka atụmatụ okwu bụ myiri. Ọ dị etu a, a na-edesa ha edesa.

Ọmụma atụ:

- (a) Adakụ *dị ka* nne ya.
- (b) Ọ *dị ka* onye ohi

Mgbe ọ na-arụ ọrụ ọmụma atụ, a na kwa edesa ya edesa. Ụdaolu ya bụkwa ụdaelu na ụdaala.

Ọmụma atụ:

- (iii) Nne Obiora zụtara ọtụtụ ihe n'ahịa, *dị ka* ede, ji, mmanụ na nnu.
- (iv) Ihe *dị* n'akpa akwụkwọ ya *dị* ọtụtụ, *dị ka* ego, nzu odee, mma, achicha, ekwe ntị d.g.

Dị ka Oruchalu (1979) si ekwu, ọ bụ n'ọnọdụ abụọ a ka a na-edesa 'dị' na 'ka' edesa.

(ii) 'Dị ka' a na-edekọ ọnụ bụ nke e ji eme ntụle

A bịa n'okwu abụọ a bụ 'dị' na 'ka', 'dị' bụ ngwaa, ebe 'ka', bụ nkwuwa 'ka' na-adikonye n'ahụ 'dị' iji nyewanye aka n'ikwuwapụta ọrụ ntụle ha abụọ na-arụ. Ụdaolu ha abụọ na-abụ nke elu elu. A na-edekọ ha abụọ ọnụ n'Igbo Izugbe.

Ọmụma atụ:

- (i) Ndị Ụkọchukwu *adika* asọ
- (ii) Ọ *dika* mkpụmkpụ
- (iii) Nnenna *adika* nwayọọ
- (iv) Ọ *dika* nwayọọ
- (v) Ikenna *adika* aghugho
- (vi) Ọ *dika* aghugho

E nwere otutu ngwaa ndi e nwere ike igbakwunyere nsonazu 'ka' iji wee me ufodu ntule n'asusu Igbo. 'Ka' ga-esote ngwaa ndi ahụ n'azu iji were ha mee ntule.

Omuma atụ:

Ó büká

Ó híká

Ó tóká

Ó péká

Ó jóká

Nnwale 5

- Deputa ma kwaa uzọ di iche iche e si ede 'di + ka' na ihe nke o bua putara.

(d) Ndesa Nkwaaaha Igbo dabara adaba

Site na nkwa Eyisi (2006), Aniga na Ellah (2010), Hodges na Whitten (1982), nkwa aha bu nkejiasusu ma o bu mkpurukwu na-akwa aha, ma na-ezi ozi gbasara aha na nnochiaha. Na nkwa Mbah (2011), nkwaaha bu okwu na-akwa aha, ma burukwa mkpurukwu a maara site n'ebe o na-abata na nkebiokwu ma o bu okwuputa.

Okwu ndi a maara di ka nkwaaha n'Igbo bu: ocha, oji, ojoo, ajo, oma na nnukwu (Emenanjo, 1978). Mbah na Mbah (2014: 34) na-ekwu na "onodu okwu n'ahiri okwu bu ihe na-ekwu udi oru o na-arụ". Okwu ndi a na-eso isi ahiri n'azu bu nkwa ma o bu nkwaaha.

Omuma atụ:

Akwa ocha

Isi oji

Ulo ojoo

Egwu oma

Mkpurụ okwu ndị na-esote aha n'ebe a, na-akọwa aha ahụ ha na-esote. E desara ha na aha ha na-akọwa edesa etu o kwesiri n'asusu Igbo. Ndesa ha dabara adaba.

NKowa Ndesa Aha Nkowa

Na nkowa Mbah na Mbah (2014), aha na-akowakwa aha ibe ya ka a na-akpo aha nkowa. O bu mkpooaha na-akowa mkpo-aha ibe ya bu aha nkowa.

Atutu Onodu isi (Headedness Principle) nke Chomsky (1981) weputara na-ekwu na o bu onodu isi na-ekwu udi oru mkpuruokwu ndi ozo di n'ahiriokwu na-arụ. Umeodinka (2017) na-akowakwa na e ji ntu onodu isi akowa mkpuru okwu bu isiahiri okwu ndi ozo na-agbakọ aka arutu aka. O na-ekwu na n'asusu Igbo, na isiahiri o bu na-ebu mmeju. Nke a na-egosi na isiahiri na-enwe okwu ndi na-ekwu maka ya; ya bu, ndi na-akowa ya. Okwu ndi a na-akowa ya na-eme na isiahiri, n'asusu Igbo anaghi abukari otu mkpuruokwu, etu o di n'asusu Bekee.

N'ihia ya, o bughia okwu niile bu otu mkpuru okwu n'asusu ozo di ka Bekee na-abu otu mkpuru okwu n'Igbo. Gbasara nke a, okwu Bekee di ka 'Student', 'car', 'school', 'church', abughia otu mkpuruokwu n'Igbo.

Lee ka e si ede ha n'Igbo:

Student	–	nwata akwukwo
Car	–	ugbo ala
school	–	ulo akwukwo
church	-	ulo uka

Okwu ndi a niile bu aha nkowa n'ihia na ha bu aha na-akowakwa mkpooaha. Ha abughia otu mkpuru okwu n'asusu Igbo.

N'ihia na ha bu aha nkowa, oru ha n'ahiriokwu bu ikowa aha, etu ahụ nkowaaha di ka 'oma', 'ocha', ojii si akowa aha ha na-esote. Otu udi oru ka aha nkowa na nkowa aha na-arụ. Mgbe o bu na nkowa aha ma o bu aha nkowa na-esote aha n'ahiriokwu, ihe o putara bu na ha na-akowa aha ahụ ha na-esote.

Mgbe o bu na aha nkowa na-akowa aha o na-esote, a mara na aha izizi ahụ bu onodu isi, ebe nke na-esote ya buzi aha nkowa na-akowa aha ibe ya. Mgbe o bu na aha nkowa na-akowa aha ibe ya, a

na-edesa ha edesa; a naghị edekọ ha ọnụ. Idekọ ha ọnụ bụ ezigbo ndehie ma ọ bụ ndejo n'asụsụ Igbo.

Ọmụma atụ Aha nkọwa na odide ha

Mkpọaha	Aha nkọwa	Usoro Odide (Ndesa)
Ụmụ	Nne	Ụmụ nne
Ikwu	Nne	Ikwu nne
Ada	Nne	Ada nne
Nwa	Ada	Nwa ada
Nwa	Nne	Nwa nne

Ihe idekọ aha nkọwa ọnụ jiri bụrụ ndehie bụ maka na ọ bughị mkpụrụ okwu mgbagwo. Ọ bụrụ mkpụrụ mgbagwo, ihe ọ ga na-egosị bụ okwu ọzọ ga-enwe mputara dị iche na mkpụrụ okwu ndị njirimebe ya. Nghọta ọ ga-enwe ga-abụ nke e si na mkpụrụ okwu mmebere ndị ahụ wee nwetagasị.

Ihe ọ bụ bụ aha nkọwa, ya bụ aha na-akọwa aha ibe ya. Mkpụrụ okwu izizi n'ime ha abụọ bụ nke ọnọdụ isi, ebe nke na-esote, na-akọwa ya bụ aha nkọwa, dị ka ụmụnne 'ikwu nne' na 'Ada nne' dị n'ọmụma atụ n'elu ebe a. 'Ụmụ' bụ ọnọdụ isi, ebe 'nne' bụ aha nkọwa na-akọwa 'ụmụ'. Ọ na-akọwa ụdị 'ụmụ' ha bụ, ha bụ 'ụmụ si n'aka otu nne', ya bụ, ọ bụ n'afọ otù nne ka ha si pụta ụwa. Ha bụ 'ụmụ nne'.

E lee anya ka e si dee ya, e dekooghị 'ụmụ' na 'nne' ọnụ. Etu ahụ e si edesa 'Nwoke ọma' na 'ọkụkọ ojii'. Ọ bụ ọrụ isote aha ha na-akọwa ka nkọwa aha 'ọma' na 'ojii' na-arụ. Otu ọrụ ahụ kwa ka aha nkọwa na-arụ n'ebe ahụ ibe ya dị. Etu ahụ e si edesa 'nwoke' na 'ọma', 'ọkụkọ' na 'ojii' ka e sikwa edesa mkpọ-aha na aha nkọwa na-akọwa ya.

4.0 Mmechi

Ihe ọmụmụ a mere ka a ghọta na asụsụ ọ bụla nwere usoro edide ma ọ bụ nsupe mkpụrụokwu nke ya. A kọwara na ọ dighị mma iji usoro nsupe asụsụ ọzọ tonyere ibe ya. E buru ụzọ metụ aka n'odide '**ma ọ bụ**'. A kọwara na ihe mbụ kpatara a ga-eji na-edesa 'ma ọ bụ' edesa bụ site n'ihe iwu usoro mmebe okwu Igbo na-ekwu. Iwu ọzọ kwa nyere aka ime ka a ghọta ihe a ga-eji na-edesa

'ma ọ bu' bu iwu adimasọ nnọchi aha (the grammatical purity of pronoun). Ihe nke atọ ga-enye aka n'ighota na a naghị edekọ 'ma ọ bu' ọnu bu ka e si ede 'ka ọ bu' n'Igbo. E lebakwara anya na ka e si ede 'ọ bula'; ọ bụladi'; 'di ka' na 'dika'.

5.0 Nchikọta

Asụsụ ọ bula kwesiri ka a kwanyere ugwu ugwu ruuru ya. O ruela mgbe asụsụ Igbo ga-azara ọnu ya n'ebe ọ gbasara odide mkpuruokwu ya tumadụ ndi na-agbagwoju anya. Ya mere na e weputara yunit a iji kuzie ka e si ede mkpuruokwu Igbo ufodu. A kowakwara mgbe e kwesiri ideko na idesa 'di' na 'ka'. A na-edesa 'di ka' mgbe ọ na-arụ ọrụ myiri na ọrụ omuma atụ; ma na-edekọ ya ọnu mgbe e ji ya eme ntule. N'ikpeazu, a kowakwuru na e kwesiri ka a na-edesa nkowa aha Igbo ka o wee daba.

6.0 Ajuju Onye Nkuzi ga-amaaki

1. Kedụ echiche gi gbasara nsupe mkpuruokwu Igbo?
2. kowaa ihe atọ mere o ji kwesi ka a na-edesa okwu Igbo
ndi a edesa: 'ma ọ bu' na 'ọ bula'
3. Deputa ma kowaa atutu atọ na-akowa maka ndekọ na ndesa mkpuruokwu.
4. Nsupe na odide mkpuruokwu Igbo ekwesighi igbado ukwu n'asusu Bekee. Gini bu uche gi gbasara nke a?

7.0 Nrutuaka/Ngumi

Aniga, U.S. & Ellah, S.M. (2012). *English Language for Daily Communication*. Ibadan: Razors.

Emenanjo, E. Nolue (2015). *A Grammar of Contemporary Igbo* (Student's Edition). Port Harcourt: M & J Grand Orbit Communication.

Ezikeojiaku, P. A. (1989). *Fonoloji na Utoasusu Igbo*. Ilupeju, Lagos: Macmillan Nigeria Publishers.

Hodges John C. and Whitten, Mary E. (1982). *Harbrace College Handbook*. U.S.A: Harcourt Brace Javanovich.

Ikekaonwu, C., Ezeikeojiaku, P.A., Anosike, Ubani and Ugoji, Jimbo (1999). *Fonoloji na Grama Igbo*. Ibadan: University Press Plc.

Mbah, B.M. & Mbah, E.E. (2014). *Atutu Amumamu Asusu*. Enugu: University of Nigeria Press.

Okolo, B.A. & Ezikeojiaku, P.A. (2012). *Introduction to Language & Linguistics*. Port Sunray Publication.

Oruchalu, S.U. (1979). *Fundamentals of Igbo Spelling*. Benin City: Festa Printing Press.

Umeodinka Aloysius (2017). *Adjectives & Adjectivals in Igbo Syntau* (Thesis)

Umeodinka, A. U. (2022). 'Juxtaposition and Concatenation in Igbo'. Forthcoming.

Yunit 2: Kọmputa Na Asusu

Ndina

1.0 Mkpólite

2.0 Mbunuche

3.0 Isi Ndina

3.1 Kọmputa Na Asusu

4.0 Mmechi

5.0 Nchikọta

6.0 Ajuju Onye Nkuzi ga-amaaki

7.0 Nrutuaka/Ngumi

1.0 Mkpólite

Nkọwa a hiwere isi na Amụmamụ Asụsụ na-agbanwe n'oge ugbu a n'ih i mgbanwe na mmụta dị iche iche na-abata n'ụwa taa. Ebe Asụsụ gbanyere nnukwu mkpọrọgwụ na ndụ mba na ndị bi n'ime ya, tinyere na mbaụwa na-aghozi otu oge n'ih i mbiakota ndi mmadu si agburu na mpaghara di iche iche, asusụ dzi mkpa kara iji na-achikwa mgbanwe ndi a na iji mee ka mmekorita mmadu na ibe ya na-adiwanye mfe. O bu ya kpatara e ji na-ewulite amumamu iji na-akowa ma na-akwalite Asusụ. Otù n'amumamu ndi a bu nke isi n'uzo nkanuzu muo, kowaa, chekwaa asusụ ma na-agbasa ozi. Anyi ga-arutu nke a aka na ndeputa a n'okpuru isiokwu anyi kporo **Komputa na Asusụ**.

2.0 Mbunuche

Na njedebe ihe omumu yunit a, i ga-enwe ike:

- ighota na ikowa ihe amumamu a jiri di mkpa
- ikowa ihe bu amumamu Komputa na Asusụ
- ikowa uzo ndi e si eji komputa abagide amumamu na nchikwa asusụ
- inye usa maka nsogbu ndi na-aputa mgbe a na-eji komputa amu asusụ

3.1 KOMPUTA NA ASUSU

Nkowa okwu ndi gbara okpurukpu

Komputa: Okwu a bu Komputa abughiziri anyi okwu ohuu n'ih i na anyi na-eji ya eme ihe kwa mgbe n'ogo di iche iche. Anyi ga-akowa ya di ka akorongwa nchikwa irighiri ozi. Nkowa a gbadoro ukwu n'odidi na akparamagwa komputa. Ma o di mkpa ime ka o doo anya na komputa

gunyere ma ekwentị ma nnukwu igwe kọmputa ndị anyi na-ejikarị akuputa ihe ma na-echekwa ma na-ezipukwa ozi. Kọmputa na-akpa agwa buru ibu, mie emi ma na-atụ n'anya nke mere ụfọdụ ji akpọ ya 'igwe ome ntà eme imo'.

Asụsụ: Asụsụ gunyere ụda na mkpụrụedide mmadụ ji ekwu okwu ma na-edede ihe iji ziputa echiche mmadụ na iji zi ozi. Ya bụ na mmewere asụsụ bụ ụda na mkpụrụedide. Asụsụ bụ echiche mmadụ chere nke nwogbara wee ghọọ ụda na mkpụrụedide. O mesizie pụta ihe dị ka asụsụ asuruasụ na asụsụ ederedede. Asụsụ na-akwite mmekọrịta mmadụ na ibe ya.

Nnwale 1

- Jiri mkpuruokwu nke gi kọwaa 'Kọmputa' na 'Asụsụ'

Amụmamụ Kọmputa nà Asụsụ

Amụmamụ Kọmputa na Asụsụ so n'ihe omumụ nkanụzụ. Isiokwu a dabara kpomkwem n'okpuru ihe omumụ a kpọrọ Sayens Asụsụ Kekọmputa (Kọmputeshonal Lingwistiks). O bụ amụmamụ na-eji akorọ ngwa kọmputa na mmụta banyere ya were amụ, na-akọwa, ma na-achikwa asụsụ na akparamagwa asụsụ mmadụ tumadụ n'oge a mmepe na mgbanwe dị iche iche juputara n'ụwa. A na-esikwa n'ihe omumụ a na-egbo mkpa dị iche iche ndị mmadụ na-enwe, o kacha ndị sitere na mmepe na mgbanwe so mmepe. Blake (2008) mere ka a mata na iji Kọmputa mụọ, chikwaa asụsụ ma gboo mkpa ndị mmadụ malitere n'ihe dị ka afọ 1940.

Usoo Amụmamụ Kọmputa na Asụsụ

Hobbs, otù onye na ndị Otù mba Amerika na-amụ ihe gbasara Sayens Asụsụ (LSA na ndebiri n'asụsụ bekee) kowara n'edemede ya n'isiokwu o kpọrọ Kọmputa na Asụsụ, nà ebumnobi e ji guzowe Amụmamụ Sayens Asụsụ Kekọmputa dị abụọ. Otù ka o kwuru metụtara isi n'uzọ nkanụzụ

nyochaa asụsụ ma leba anya n'uzo e si eji asụsụ eme ihe n'oge di iche iche. Nke ozo metutara akonuche mmadu na etu o si echeputa ma na-eziputa asụsụ.

A bja n'amumamu n'usoro nkanuzu, a na-esi n'uzo ndi a leba anya n'asusu na uzo dum e si eji asusu eme ihe:

- A na-ewere asusu doo ya ihu n'akaranga komputa wee si n'uzo ahụ choputa ihe di mmadu mkpa n'ebe o bua na mgbe o bua.
- A na-ejikwa komputa echekwa ma na-eweputa ozi ndi di mkpa, di ka iji komputa sere ihe di n'akwukwo akuko ma o bu chekwaa ma o bu weputa ya mgbe o bua a choro. E sikwa na ya achoputa onye mere ihe o bua mgbe o hiawara ahụ
- Amumamu asusu n'usoro nkanuzu (komputa) na-enyekwa aka n'oge ugbu a itughari ozi site n'otu asusu, di ka Asusu Bekee baa n'Asusu ozo di ka Igbo
- Lingwistiks Kekomputa na-eleba kwa anya, ma kwaa etu uburu mmadu si eche echiche nke na-atughari ghoru ozi nke a ga-enwe ike iji asusu ziputa.

Blake (2008) gakwara n'ihu gbarie okpurukpu uzo ndi e si eji komputa abagide amumamu na nchikwa asusu ndi a di n'elu etu a:

- A na-abagide nkwa na nchikwa asusu site n'iji akaranga Spektograf nyochaa ma kwaa udaasusu (di ka udaolu) na odidi ha; na ogoolu e ji meputa uda ahụ. Nke a na-agakwa n'ihu kwaa ebumnobi na nghota di n'asusu. Amumamu Sayens Asusu (Lingwistiks) na-eme udi nnyocha na nkwa udaasusu na odidi ya, nke a kporo **Odidiuda udauda**.
- N'igbasokwa nnyocha **udaasusu**, tinere **ogoolu** e ji meputa ya, a na-esikwa n'amumamu nke Odidiuda udauda enyochaputa oluokwu mmadu, tumadu n'ebe a na-amà imi n'ala

inyochaputa onye mere ihe ojoo, di ka izu ohi, ito mmadu n'ulo ikpe, dg. Amumamu Kekomputa a ka Mbah na ndi otu ode ya (2013) kporo "Mmukpe".

- A na-esikwa n'usoro iji komputa muo Asusu enyochaputa olu onye choro iji ozi owaikuku gwuo ojoro n'obaego, n'obaahia, dg wee kpaa aru. N'uzo di etu a, a na-esi na ya achoputa ma onye kwuru okwu o bu onye o si o bu ka o bu n'ezie.
- A na-ejikwa uzo ihe omumu a esenye ihe e dere ede n'oluokwu; ma o bu ibiputa oluokwu mmadu di ka ederede, dg.

Nsogbu so iji uzo Komputa chikwa asusu na ozi di ga ya na ogbugbo ha

N'agbanyeghi ima mma na ihe itu n'anya sotere imu na ihazi asusu n'usoro nkanuzu bu komputa, e nwere ufodu nsogbu na ihe mkpobiukwu ufodu di na Lingwistiks Kekomputa. Di ka Hobbs si kowa, nsogbu na ihe mkpobiukwu ndi a gunyere nghota na ogbugbo mgbagwojuanya nwere ike idi n'asusu ndi mmadu di ka n'ahirjokwu mputaraukwu, di ka ndi a:

1. O kwuru okwu n'isi ya

Nsogbu di etu a na-ahia nnukwu ahu n'ihia na Komputa abughi mmadu, nke o ji enwe akonauche nke o ga-eji chemi echiche ime wee choputa ebe e nwere ihe omimi. O bu ya ka e ji ekwu na o bu ihe mmadu nyere komputa ka o na-enyeghachi; o dighi atughari ya n'uzo o bu.

N'igbo, ma o bu belata nsogbu a, Hobbs turu ero ka e nwee amuma abuo ndi a. Otu ga-abu ka ndi na-etinye ihe n'ime komputa gbasaa aka n'ihia ndi ha ga-ewunye n'ime obi komputa n'udi a ga-enwe echiche, odidi okwu, odidi nghota, dg, ndi ga-abu ma o bu yite ubara echiche, usorookwu, nghotaokwu di iche iche e nwere ike iji chota usa nsogbu o bu.

Nke abụọ bụ itinyekwu okwu ndị nwere ụzọ dị iche iche e nwere ike isi kwu ha, dị ka nnwogharị dij iche iche okwu nwere ike inwe. Nke a ka Hobbs kwuru ga-amaputariri otu ụzọ ag-esi gboo nsogbu mwube mkpuruokwu ma o bu usorookwu o bua.

Ma o di mkpa ikwu na ihe yiri ihe ozo aputaghị na ihe ndi ahụ bu otu kpomkwem, tumadu n'ebe o di mkpa ka a tulee etu ihe e kwuru si daba n'ebe e kwuru ya. Ozo bu na e nwere okwu ndi gbasara akonauche onye kwuru ya nke nwere ike ihia ahụ idewe ihe ndi a ga-eji gboo ha n'ala.

4.0 Mmechi

Na yunit a, a kwara komputa na asusu. E mere ka i mata na o bu amumamu na-eji akoro ngwa komputa na mmuta banyere ya were amu, na-akowa, ma na-achikwa asusu na akparamagwa asusu mmadu tumadu n'oge a mmepe na mgbanwe di iche iche juputara n'awa. A kwara oru komputa na-aru na kwa uzọ ndi e si eji komputa abagide amumamu na nchikwa asusu tinyere nsogbu na-adaputa site n'iji komputa na-eme ihe gbasara amumamu na nchikwa asusu n'udi di iche iche.

5.0 Nchikota

Na nchikota, mmekorita Komputa na Asusu di oke mkpa n'oge ugbu a uwa na-emepe n'ike n'ike. O ga-enye aka chikota otutu ihe mmadu na-eche ma na-eziputa n'asusu n'uzo gbara okpurukpu. O ga-emekwa ka asusu di ka Igbo na-eto n'ihia na a ga-esi n'uzo di etu a wulite mkpuruokwu ya, akpomakpo ya na utuasusu na usoro ndokookwu ya. O ga-emekwa ka mba uwa ndi ozo nwee ohere imu asusu Igbo.

Ma ka o di taa, Amumamu Komputa na Asusu na iji ya egbo ufodu mkpa ndi a guputara ezejughi mba na asusu onu n'ihia ihe nhia ahụ di n'inwete igwe komputa na ima ka e si eji ya eme ihe. Nke a so n'ihie mere o ka ji buru ihe ohuru n'agbanyeghi na o kariala iri afọ isii o ji malite.

6.0 Ajuju Onye Nkuzi ga-amaaki

1. 'Kowaa ihe bu Amumamu Komputa na Asusu'
2. Deputa ma kowaa uzọ ihe ise e ji komputa eme n'asusu.
3. Olee ihe ima aka n'ihu na-echere Amumamu Komputa na asusu Igbo aka mgba?
4. Kedụ ka i chere a ga-esi gbochie nsogbu ndi i deputara na nomba 3.

7.0 Nrutaka/Ngumi

Blake, Barry J.(2008). *All About Language*. Ouford: University Press

Hobbs, jerry (n.d). "Computers and Language". LSA

Mbah, B. M. et al. (2013). *Igbo Adi: Igbo English; English Igbo Dictionary of Linguistics and Literary Terms*. UNN: University of Nigeria Press.

Bussmann, Hadumod (1996). *Dictionary of Language and Linguistics*. London: Routledge.

Onwudiwe, G. E. (2018). "Mma Nsokwasị Nkè: Nkamma Nà Ụkpụrụ Nghọtaokwu", n'ime *Odezuruigbo: Jonal nke ozuruuwa nke Ngalaba Amumamu Igbo, Afika na Eshia, Mbiputa 3, Ihu 52 – 62*.